

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

“Η συμμετοχή της Δυτικής Μακεδονίας στο κίνημα του Διαφωτισμού και την ιδεολογική προετοιμασία της επανάστασης του 1821. Οι οραματιστές και οι λόγιοι.”

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΟΒΙΤΣΗ ΦΑΝΗΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΤΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ

στις «Επιστήμες της Αγωγής: Ζητήματα Ιστορίας, Ιστορικής Εκπαίδευσης και Εκπαιδευτικής Πολιτικής»

με ειδίκευση «Ιστορία, Εκπαιδευτική Πολιτική και Ιστορία της Εκπαίδευσης»

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια

Σοφία Ηλιάδου-Τάχου

ΦΛΩΡΙΝΑ

Μάιος 2022

Φύλλο Εξέτασης

1.Επόπτης: Ηλιάδου Τάχου Σοφία

Βαθμός: _____

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

2.Δεύτερος Βαθμολογητής: Ανδρέου Ανδρέας

Βαθμός: _____

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

3.Τρίτος Βαθμολογητής: Κιμουρτζής Παναγιώτης

Βαθμός: _____

Υπογραφή

Ημερομηνία:

Γενικός Βαθμός: _____

Η συγγραφέας Χριστοβίτση Φανή βεβαιώνει ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει γίνει η κατάλληλη αναφορά στις εργασίες τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Υπογραφή:

Ημερομηνία: 10-05-2022

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	4
Abstract	5
Εισαγωγή.....	6
1. Σκοπός- Ερευνητικά Ερωτήματα	6
2. Μεθοδολογία	7
2.1. Περιγραφή και αξιολόγηση πηγών	8
B. Θεωρητικό πλαίσιο.....	10
1. Ο Διαφωτισμός στην Ευρώπη	10
1.1. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός.....	16
2. Η Δυτική Μακεδονία πριν από την Ελληνική Επανάσταση.....	30
2.1. Οικονομία.....	31
2.2. Κοινωνία.....	43
2.3. Παιδεία	51
2.4. Πολιτισμός	59
2.5. Μετανάστευση	63
2.5.1. Τα κέντρα των αποδήμων	68
2.5.1.1. Κοινότητες.....	71
2.5.2. Τα ιδεολογικά κινήματα.....	78
α. Οι δάσκαλοι	78
β. Οι ιατροφιλόσοφοι.....	89
γ. Οι εκδότες.....	112
δ. Οι συγγραφείς	116
2.5.2.1. Το κίνημα του Ρήγα.....	131
2.5.2.2. Η ιδεολογία του Διαφωτισμού και οι συμβιβασμοί.....	140
Συζήτηση.....	147
Χρονολόγιο	150
Βιβλιογραφία.....	157

Περίληψη

Η περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας υπήρξε χώρος οικονομικών, κοινωνικών και ιδεολογικών ζυμώσεων. Οι ιδιαίτερες οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν πριν το ξέσπασμα της Επανάστασης του 1821, με το ειδικό καθεστώς γεωργίας που είχε επιβληθεί, το φαινόμενο της ληστείας και τη δυσμενή διαβίωση των κατοίκων προκάλεσε έντονο μεταναστευτικό ρεύμα προς τις χώρες της Αυστροουγγαρίας. Η ανάπτυξη των εμπορικών επαφών των Δυτικομακεδόνων με την Ευρώπη οδήγησε στη σταδιακή οικονομική ευμάρεια των κατοίκων. Ο σχηματισμός ελληνικών κοινοτήτων σε σημαίνουσες πόλεις της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας, τις οποίες επέλεξαν οι απόδημοι λόγω των ειδικών προνομίων που παραχωρούσε, ευνόησε την άνοδο του οικονομικού, βιοτικού και μορφωτικού επιπέδου του υπόδουλου ελληνισμού. Η φοίτηση των Δυτικομακεδόνων στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για την υιοθέτηση και διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού στην οθωμανοκρατούμενη Ελλάδα. Η Κοζάνη, η Σιάτιστα και η Καστοριά ως εμπορικά κέντρα διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη της οικονομίας, η οποία ωφέλησε αποφασιστικά την παιδεία. Οι λόγιοι που ανέδειξε η Δυτική Μακεδονία, συμμετείχαν ενεργά στην προσπάθεια εισαγωγής των νεωτερικών ιδεών του Διαφωτισμού στον ελλαδικό χώρο αλλά και στην επαναστατική κίνηση του Ρήγα Βελεστινλή. Οραματίζονταν την απελευθέρωση της πατρίδας τους, όπως διαφαίνεται από το συγγραφικό, εκδοτικό και μεταφραστικό έργο που επιδεικνύουν. Η συμβολή των Δυτικομακεδόνων λογίων στην ιδεολογική προετοιμασία της Επανάστασης του 1821 αποτέλεσε καίριας σημασίας για την μετέπειτα εξέλιξη των γεγονότων.

Λέξεις κλειδιά: Δυτική Μακεδονία, Αυστροουγγαρία, μετανάστευση, κοινότητες, Διαφωτισμός, παιδεία, οραματιστές, λόγιοι, προεπαναστατική περίοδος

Abstract

The region of Western Macedonia during Ottoman domination has been an area of economic, social and ideological fermentation. The special economic conditions that prevailed before the outbreak of Revolution of 1821, with the special agricultural regime, the phenomenon of robbery and the unfavorable living of the inhabitants caused an intense flow of migration to the countries of Austria-Hungary. The development of trade relations Western Macedonian's with Europe led to the gradual economic prosperity of the residents. The formation of Greek communities in important cities of the Habsburg Empire, which were chosen by the expatriates due to the special privileges it granted, favored the rise of the economic, living and educational level of enslaved Hellenism. The study of Western Macedonians in European universities was a decisive factor for the adoption and dissemination of the Enlightenment's ideas in Ottoman Greece. Kozani, Siatista and Kastoria as commerce centers play a central role in the economic development, which has decisively benefited education. Western Macedonian's scholars, actively participated in the effort to introduce the modern ideas of the Enlightenment in Greece, but also to the revolutionary movement of Rigas Velestinlis. They envisioned the liberation of their homeland, as shown by their writing, publishing and translation work. The contribution of Western Macedonians scholars to the ideological preparation of the Revolution of 1821 was crucial for the subsequent development of events.

Key words: Western Macedonia, Austria-Hungary, migration, communities, Enlightenment, education, visionaries, scholars, pre-revolutionary period

Εισαγωγή

1. Σκοπός- Ερευνητικά Ερωτήματα

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Ζητήματα Ιστορίας, Ιστορικής Εκπαίδευσης και Εκπαιδευτικής Πολιτικής». Σκοπός είναι να αναδειχθεί ο ρόλος της Δυτικής Μακεδονίας στην πνευματική άνοδο των Ελλήνων της προεπαναστατικής περιόδου και στην ιδεολογική προετοιμασία τους για την επερχόμενη Ελληνική Επανάσταση του 1821, η οποία θα οδηγούσε στην αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού. Επιχειρήθηκε η σύνδεση της περιοχής με το κίνημα του Διαφωτισμού, ως απόρροια της επαφής των λογίων με τον ευρωπαϊκό χώρο.

Οι Δυτικομακεδόνες λόγιοι προσπάθησαν μέσα από τη συγγραφική, μεταφραστική, εκδοτική και επαναστατική δράση τους, να εισάγουν στον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο τις νεωτερικές απόψεις που κυριαρχούσαν στην Ευρώπη. Με αυτόν τον τρόπο, συμμετέχουν στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό που διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση του υπόδουλου ελληνισμού. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη σύνδεση των έργων τους με το γενικότερο κλίμα που κυριαρχεί την εποχή αυτή στο πλαίσιο των διαφωτιστικών ιδεών και αναδεικνύονται οι απόψεις τους σχετικά με την παιδεία της υπόδουλης πατρίδας τους.

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο, γίνεται προσπάθεια προσέγγισης του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, ο οποίος μετέβαλε τα δεδομένα της εποχής και οδήγησε στην ανάδυση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Το κίνημα του Διαφωτισμού στην Ελλάδα εμφανίστηκε στα μέσα του 18^{ου} αιώνα και διαδόθηκε ιδιαίτερα μετά τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή το 1774. Επιχειρείται η τοποθέτησή του στον χρόνο και η διάκρισή του σε περιόδους, ανάλογα με τις απόψεις που υιοθετούν οι Έλληνες λόγιοι. Στη συνέχεια, αναλύονται τα χαρακτηριστικά του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και οι φορείς του, οι οποίοι συνετέλεσαν στη διάδοσή του.

Το δεύτερο μέρος, αφορά στη μελέτη της περιοχής της Δυτικής Μακεδονίας από οικονομική, κοινωνική, πολιτισμική και εκπαιδευτική σκοπιά καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Σκοπός είναι να κατανοηθούν οι ιδιαίτερες επικρατούσες συνθήκες που οδήγησαν στη μετανάστευση των Δυτικομακεδόνων στα εδάφη της Αυστροουγγαρίας. Αποτέλεσμα των αποδημιών υπήρξε η επαφή με την ευρωπαϊκή κουλτούρα και εκπαί-

δευση, καθώς και η υιοθέτηση νεωτερικών ιδεών την περίοδο της ακμής του Διαφωτισμού, συμβάλλοντας στην οικονομική και πνευματική ανάπτυξη της πατρίδας. Αναδεικνύεται ο καθοριστικός ρόλος των κοινοτήτων στο εξωτερικό για τους απόδημους αλλά και τους υπόδουλους συμπατριώτες τους, διότι εκεί ακμάζει το επαναστατικό ιδεώδες και ο φιλελευθερισμός που θα επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό τη ψυχοσύνθεση των Ελλήνων.

Στη συνέχεια, παρατίθενται οι προσωπικότητες και το έργο των Δυτικομακεδό-νων λογίων, οι οποίοι εξαιτίας των σπουδών τους έξω από τα όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υιοθέτησαν πρωτοπόρες ιδέες που θα συντελούσαν στην άνοδο του μορφωτικού και κοινωνικού επιπέδου των υποδούλων. Κατανέμονται σε κατηγορίες ανάλογα με την ιδιότητά τους, με στόχο μια ολοκληρωμένη προσέγγιση. Η συμμετοχή τους στην εκπαίδευση υπήρξε καίριας σημασίας για την ιδεολογική συγκρότηση των συμπατριωτών τους. Επίσης, προσεγγίζεται το επαναστατικό κίνημα που οργάνωσε ο Ρήγας Βελεστινλής το 1797 και η ατυχής έκβασή του, που τον οδήγησε στον θάνατο μαζί με τους συντρόφους του, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονται και Δυτικομακεδόνες. Τέλος, γίνεται αναφορά στη συμβιβαστική ζωή που επέλεξαν οι υποστηρικτές του κινήματος του Διαφωτισμού, προκειμένου να αποφύγουν τον κίνδυνο της ζωής τους ή πιθανότατο αφορισμό και καθαίρεση, σε περίπτωση ιερώμενου, από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο ως γνωστόν αντιμαχόταν τη νεωτερικότητα.

2. Μεθοδολογία

Μέθοδος της παρούσας μελέτης αποτέλεσε η ιστορική –ερμηνευτική, μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης. Έγινε προσπάθεια κατανόησης και ερμηνείας του ιστορικού γίνεσθαι της ενδιαφερόμενης περιόδου μέσω της βιβλιογραφικής αναζήτησης. Η συγγραφή της εργασίας οργανώθηκε παραγωγικά. Το θέμα αρχικά προσεγγίστηκε βάσει των γενικότερων συνθηκών που επικρατούσαν στη Δυτική Μακεδονία την προεπαναστατική περίοδο με χρονολογική σειρά, οδηγώντας στην ειδικότερη θεματολογία σχετικά με τις λόγιες προσωπικότητες και τους οραματιστές της απελευθέρωσης της Ελλάδας. Μελετήθηκαν ορισμένα από τα αντιπροσωπευτικότερα έργα των εν λόγω προσωπικοτήτων και έγινε προσπάθεια να φωτιστούν οι ιδιαίτερες απόψεις τους, μέσω της κατανόησης του περιεχομένου, καταλήγοντας έτσι σε συμπεράσματα σχετικά με τον χαρακτήρα τους.

2.1. Περιγραφή και αξιολόγηση πηγών

Η συγκέντρωση του υλικού που χρησιμοποιήθηκε προήλθε από έντυπες και ηλεκτρονικές πηγές στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα. Σημείο αναφοράς της βιβλιογραφικής αναζήτησης υπήρξαν τα πρακτικά του Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας με τίτλο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους* που διοργανώθηκε από την Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών της Κοζάνης. Μέσω των εισηγήσεων φωτίστηκαν πτυχές του κοινωνικού, πολιτισμικού και πνευματικού βίου, καθώς και η ανάδειξη των λογίων που έδρασαν στην περιοχή, δίνοντας την αφορμή για περαιτέρω έρευνα.

Χρησιμοποιήθηκαν οι εργασίες σχετικά με τον πολιτισμό, την εκπαίδευση, την εκδοτική δραστηριότητα και τη συμμετοχή των Δυτικομακεδόνων στο κίνημα του Ρήγα Βελεστινλή. Χρήσιμες υπήρξαν και οι εισηγήσεις σχετικά με τους λόγιους, Α. Χριστόπουλο, Μ. Περδικάρη και Γ. Σακελλάριο, όπως επίσης και τη μακεδονική κοινότητα του Σεμλίνου. Αξιοποιήθηκε το συνέδριο Τοπικής Ιστορίας με τίτλο *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης* και συγκεκριμένα οι εισηγήσεις σχετικά με τους Σιατιστινούς και Κοζανίτες συντρόφους του Ρήγα και την εμφάνιση των ιατροφιλοσόφων στη Δυτική Μακεδονία. Επιπλέον, πληροφορίες αντλήθηκαν από το συνέδριο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*.

Η βιβλιογραφία σχετικά με τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό, τις ελληνικές κοινότητες στην Αυστροουγγαρία και την εκπαιδευτική κατάσταση στη Δυτική Μακεδονία, στηρίχθηκε σε βιβλία που παρείχε η Κοβεντάρειος Δημοτική Βιβλιοθήκη της Κοζάνης και η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Η άντληση του υλικού προήλθε και από αξιόλογες διδακτορικές διατριβές που αναζητήθηκαν στο Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, αλλά και από μεταπτυχιακές εργασίες που εκπονήθηκαν τα τελευταία χρόνια. Πληροφορίες παρείχε ο *Ερμής ο Λόγιος* -όπου υπάρχουν δημοσιευμένα δοκίμια των Ελλήνων της προεπαναστατικής περιόδου, εκδόσεις και κριτικές των βιβλίων-, καθώς και άρθρα δημοσιευμένα στα περιοδικά *Μακεδονικά*, *Ελμειακά* και *Ελληνικά*.

Το συγγραφικό έργο των Δυτικομακεδόνων λογίων και τα αποσπάσματα που χρησιμοποιήθηκαν αντλήθηκε από τη Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης, η οποία διαθέτει τα αρχεία σε ψηφιοποιημένη μορφή. Επίσης, μελετήθηκε το υλικό από ταξιδιωτικές σημειώσεις του περιηγητή W. Leak που σχετίζονταν με την περιοχή της Σιάτιστας, καθώς και η βιογραφία του Ρήγα Βελε-

στινλή μέσα από τις μαρτυρίες του συντρόφου του Χριστόφορου Περραιβού. Τέλος, πληροφορίες παρείχε το βιβλίο του ιστοριοδίφη Παναγιώτη Λιούφη *Ιστορία της Κοζάνης*, ο οποίος παρά το γεγονός ότι δεν αναφέρεται στον Διαφωτισμό, φωτίζει τις σημαντικές προσωπικότητες της εποχής, λόγιους, δασκάλους και ιερείς, παραθέτοντας βιογραφικά στοιχεία. Ασχολείται με την κοινωνική, πολιτική και εκπαιδευτική συγκρότηση της Κοζάνης και καλύπτει ένα μεγάλο χρονικό διάστημα.

Η μελέτη απομακρύνεται από τα όρια της Κοζάνης και επεκτείνεται σε όλη τη Δυτική Μακεδονία. Η προσέγγιση του θέματος αφορά στο σύνολο του βίου της περιοχής με τις ιδιαιτερότητες της οικονομίας και του πολιτισμού της. Δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο έργο των λογίων της εξεταζόμενης περιόδου, το οποίο αποτέλεσε κομβικό σημείο για την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου των Δυτικομακεδόνων. Η υλοποίηση της εργασίας υπήρξε προϊόν μελέτης και κριτικής σύνθεσης των βιβλιογραφικών πηγών. Έγινε προσπάθεια αξιοποίησης της υπάρχουσας βιβλιογραφίας και των ήδη δημοσιευμένων εργασιών, ενώ δεν αποκαλύπτονται νέες αδιερεύνητες πηγές.

B. Θεωρητικό πλαίσιο

1. Ο Διαφωτισμός στην Ευρώπη

Ο ευρωπαϊκός Διαφωτισμός έλαβε χώρα κατά το διάστημα των ετών 1721-1795 και συνδέεται με τη νεωτερικότητα¹. Βασικά χαρακτηριστικά του ήταν η εκκοσμίκευση της γνώσης, η πίστη στον ορθό λόγο και την πρόοδο, η απομάκρυνση από τη χριστιανική θρησκεία, η ανάδειξη της επιστήμης, του πειράματος και της παρατήρησης, η αμφισβήτηση της εξουσίας, καθώς επίσης και η διάδοση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι απαρχές του εντοπίζονται στη Μεγάλη Βρετανία στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, ενώ αργότερα απέκτησε ευρεία διάδοση στις Κάτω Χώρες και σε όλο τον ευρωπαϊκό χώρο και την Αμερική². Ο Διαφωτισμός αποτέλεσε το ιδεολογικό πλαίσιο στο οποίο στηρίχθηκε η Γαλλική Επανάσταση, δημιουργώντας αντιθέσεις σε όλη την Ευρώπη. Οι οπαδοί της θεωρούσαν πως θριάμβευε ο λόγος και η ελευθερία, ενώ οι αντίπαλοί της προέβαλαν την εικόνα της πτώσης της πολιτισμένης κοινωνίας³.

Στη βιβλιογραφία αποδόθηκε με διάφορες ονομασίες, όπως «Διαφωτισμός», «αιώνας των Φώτων», «αιώνας της φιλοσοφίας» και «αιώνας του ανθρωπισμού». Στη Γερμανία, τη Γαλλία και την Ιταλία επικράτησαν οι όροι *Aufklärung*, *Lumières*, *Illuminismo* αντίστοιχα. Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, εμφανίζεται στην Αγγλία ως *Enlightenment*, αναφερόμενος στη γαλλική ονομασία *Lumières* και κατ' επέκταση στη γαλλική φιλοσοφία. Ο Γαλλικός Διαφωτισμός ανέδειξε τους φιλοσόφους (*philosophes*), όρος ο οποίος δήλωνε τους στοχαστές με κριτική σκέψη και επαναστατικό πνεύμα. Έως τότε η Φιλοσοφία ήταν συνδεδεμένη με τη Θεολογία και υπηρετούσε τη θέληση της Εκκλησίας. Οι φιλόσοφοι κατανοούν πλέον τις δυνατότητές τους, μέσω των νέων θεωριών που αναπτύσσουν, επηρεάζοντας το σύνολο της κοινωνικής ζωής, δηλαδή την εκπαίδευση, την πολιτική, τη θρησκεία και την καθημερινότητα των ανθρώπων⁴.

---

¹ Κιτρομηλίδης, Π.Μ. (1996). *Νεοελληνικός Διαφωτισμός-Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, μτφρ. Σ. Νικολούδη. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ.15.

² Ηλιού Φ. (2003). *Νεοελληνικός Διαφωτισμός- Η Νεωτερική Πρόκληση*. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, (Τομ. 2, σσ. 9-26). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ.9. Χριστοδουλίδου, Κ. Ο. (2019). *Η ευδαιμονία ως σκοπός της παιδείας στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού και Νεοελληνικού Διαφωτισμού*. Πανεπιστήμιο Πατρών. Πάτρα, σελ.40.

³ Κιτρομηλίδης, ό.π., σελ.251.

⁴ Χριστοδουλίδου, ό.π., σελ.62-63.

Ο Ε. Kant στο άρθρο του με τίτλο *Τι είναι Διαφωτισμός*, παραθέτει τον ακριβή ορισμό του: *Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του για την οποία φταίει ο ίδιος. Ανωριμότητα είναι η αδυναμία του ανθρώπου να μεταχειρίζεται τον νου του χωρίς την καθοδήγηση κάποιου άλλου. Γι' αυτή την ανωριμότητά του ο άνθρωπος φταίει όταν η αιτία της έγκειται όχι στην ανεπάρκεια του νου του, αλλά στην έλλειψη αποφασιστικότητας και θάρρους να μεταχειριστεί το νου του χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου. Sapere aude! Να έχεις το θάρρος να μεταχειρίζεσαι τον δικό σου νου! Αυτή είναι η εμβληματική φράση του διαφωτισμού.* Τονίζει τη σημασία της ελευθερίας προκειμένου να επιτευχθεί ο Διαφωτισμός, εννοώντας την ελευθερία κάποιου να κάνει δημόσια χρήση της έλλογης δύναμής του παντού, αναφερόμενος στην ελευθερία του λόγου και της έκφρασης των διανοουμένων, εφόσον απευθύνονται στους αναγνώστες τους. Η αποτίναξη του ανθρώπου από την κηδεμονία των άλλων θα συντελέσει στην έξοδο από την ανωριμότητα»⁵.

Πριν από τον Kant, ο M. Mendelssohn σε άρθρο του με τίτλο *Σχετικά με το ερώτημα: "Τι σημαίνει διαφωτισμός"*; διατυπώνει τη σημασία της μόρφωσης στα πλαίσια του Διαφωτισμού από την οπτική της κοινωνίας και της πολιτικής επιστήμης, εντάσσοντάς τον στη γλώσσα, καθώς την περίοδο αυτή ο όρος Διαφωτισμός χρησιμοποιείται μόνο από τους διανοούμενους. Υποστηρίζει πως η μόρφωση αποτελείται από την «καλλιέργεια» και τον «διαφωτισμό». Η πρώτη έχει σημείο αναφοράς της την πράξη, ενώ ο δεύτερος τη θεωρία. Η γλώσσα «διαφωτίζεται» μέσω των επιστημών και «καλλιεργείται» μέσω των κοινωνικών συναναστροφών, της λογοτεχνίας και της ευγλωττίας. Με αυτόν τον τρόπο, συνδέει τον Διαφωτισμό με τον πολιτισμό, θεωρώντας τον απαραίτητο στη ζωή των ανθρώπων ως μέλη μιας κοινωνίας. Ενδιαφέρον προκαλεί η διάκριση του ανθρώπου «ως ανθρώπου» από τον άνθρωπο ως πολίτη,

---

⁵ Kant, I. (1989). Απάντηση στο ερώτημα: Τι είναι Διαφωτισμός; Στο *Τι είναι Διαφωτισμός*, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα: Κριτική, σελ.18-27. Το άρθρο δημοσιεύτηκε το 1784 στο περιοδικό *Berlinische Monatsschrift* με τον τίτλο *An Answer to the Question: What is Enlightenment?/ Was ist die Aufklärung?*. Το γερμανικό αυτό περιοδικό αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα του γερμανικού Διαφωτισμού. Οι εκδότες του υποστήριζαν πλήρως τον Διαφωτισμό, τους διακατείχε ο «ζήλος για την αλήθεια» και η «αγάπη για τη διάδοση του χρήσιμου διαφωτισμού και την εξάλειψη ολέθριων πλανών». Bahr E. (1989). Επιλεγόμενα. Στο *Τι είναι Διαφωτισμός*, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα: Κριτική, σελ.110.

καθώς ο Διαφωτισμός του πολίτη αφορά στο επάγγελμα και την κοινωνική του θέση και όχι στον προορισμό του⁶.

Η δημοσίευση της *Εγκυκλοπαίδειας (Encyclopédie)*, από τον Diderot και τον D' Alembert συνέβαλε αποφασιστικά στην πολιτισμική μεταβολή που επεδίωκε ο Διαφωτισμός. Εμπειρείχε όλες τις σύγχρονες γνώσεις και τα πορίσματα της νεότερης επιστήμης. Ο D' Alembert στον *Προεισαγωγικό Λόγο* αναφέρεται στην εισαγωγή νέων ιδεών σχετικά με τη ζωή, απαλλαγμένων από τις αναχρονιστικές μεσαιωνικές αντιλήψεις, μέσω της ανάπτυξης των θετικών επιστημών και της φιλοσοφίας. Η ανάπτυξη των επιστημών μπορεί να επιτευχθεί μέσω της γνώσης των χαρακτηριστικών της εκάστοτε επιστήμης, τέχνης και ανακάλυψης, καθώς και των ιδεών που αναπτύχθηκαν στο παρελθόν και οδήγησαν στη δημιουργία τους. Τοποθετεί στο επίκεντρο τις αισθήσεις, οι οποίες είναι η πηγή των γνώσεων και θεωρεί τη φιλοσοφία ορθή όταν στηρίζεται στην αλήθεια και τα γεγονότα και όχι σε υποθέσεις. Η *Εγκυκλοπαίδεια* κέρδισε τον θαυμασμό του Φαναριώτη Δ. Καταρτζή⁷.

Ο J. Locke στο *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση* εκφράζει την ανησυχία του «γύρω από τη φύση, τις πηγές και τα όρια της νόησης» και καθιερώνεται ως «πατέρας του Διαφωτισμού». Ο πρώτος Έλληνας που μετέφρασε το *Δοκίμιο* ήταν ο Ευγένιος Βούλγαρης ανάμεσα στα έτη 1740-1750, για διδακτικούς λόγους, αποδεικνύοντας έτσι τη θέληση για την εισαγωγή του νεωτερικού δυτικού πνεύματος στον ελλαδικό χώρο⁸. Επίσης, ο Locke, ως υποστηρικτής της ισότητας, ανέπτυξε τη θεωρία των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου, διακηρύσσοντας πως κάθε άνθρωπος έχει το δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την ιδιοκτησία⁹.

Σύμφωνα με τον Π. Κονδύλη, ως Διαφωτισμός πρέπει να νοηθούν τα πνευματικά ρεύματα που στοχεύουν στην αποτίναξη της θρησκευτικής κοσμοαντίληψης και στη δημιουργία μιας ηθικής απέναντι στον σκεπτικισμό ή τον μηδενισμό, ως

---

⁶ Bahr (1989), ό.π., σελ.113-114.

⁷ Μπάκανος, Ι. (2007). «Η κριτική υποδοχή των ΛΥΡΙΚΩΝ του Αθανάσιου Χριστόπουλου (1811-2001)». Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας. Φλώρινα, σελ.8. Ντ' Αλαμπέρ Ζ. (2005). *Προεισαγωγικός λόγος στην Εγκυκλοπαίδεια*, μτφρ.Τ. Δημητρούλια. Αθήνα: Πόλις, σελ.57-59. Κιτρομηλίδης (1996), ό.π., σελ.211.

⁸ Αγγέλου Ά.(1988). *Των Φώτων-Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*. Τομ.Α'. Αθήνα: Ερμής, σελ.2, 9, 12. Κιτρομηλίδης, ό.π., σελ.13.

⁹ Αργυροπούλου Ρ. (2003). Νεοελληνική Φιλοσοφία- Η επικράτηση των νεωτερικών ιδεών. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, (Τομ.2, σσ.145-156). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ.154.

απόρροια της απομάκρυνσης από το θείο. Ο Διαφωτισμός επιχείρησε να ξεκαθαρίσει τη σχέση μεταξύ του αισθητού και πνευματικού κόσμου. Η σύγχρονη σκέψη θέλησε να αποβάλει τη θεολογική αντίληψη του κόσμου, μέσω της εμπειρίας και των θετικών επιστημών, οι οποίες περιλαμβάνουν την πειραματική μέθοδο. Γίνεται προσπάθεια να επαναπροσδιοριστούν οι σχέσεις του κόσμου με τον Θεό, ο Λόγος διεκδικεί τη θέση του στην ανθρωπολογία και την ηθική φέρνοντας στην επιφάνεια τη σχέση Όντος και Δέοντος. Στη φιλοσοφία της ιστορίας παρατηρείται αντίθεση ανάμεσα «στην αιτιώδη σύλληψη της ιστορικής πορείας και στο επιθυμητό της, από κανονιστική σκοπιά, τέρμα»¹⁰.

Ο Π. Κιτρομηλίδης αναφέρεται στη φιλοσοφία του Διαφωτισμού, η οποία προσπαθεί να αποτινάξει τις μεσαιωνικές καταβολές από τη νέα ευρωπαϊκή σκέψη. Η πλάνη, η άγνοια, η προκατάληψη και οι δεισιδαιμονίες είναι έννοιες που αντιμάχεται το κίνημα του Διαφωτισμού. Στη θέση τους προάγεται η αμφιβολία στις αυθεντίες που κυριαρχούσαν, βασιζόμενη στην Καρτεσιανή φιλοσοφία. Γίνεται προσπάθεια να κυριαρχήσει η πολιτική νομιμότητα ενάντια στον δεσποτισμό και προκρίνεται η ισότητα των νόμων μέσω της διακήρυξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπου εντοπίζεται η ιδέα της ελευθερίας. Κάθε άνθρωπος διεκδικεί ίσα δικαιώματα και ίσες ευκαιρίες κριτικού λόγου. Έτσι, εκφράζεται ο φιλελευθερισμός του Διαφωτισμού. Εκφραστής αυτής της αντίληψης υπήρξε ο Montesquieu στο *Πνεύμα των Νόμων* και ο Rousseau¹¹.

Ο Rousseau διακηρύσσει την ελευθερία, την ισότητα και τη δικαιοσύνη μέσω του *Κοινωνικού Συμβολαίου* του, το οποίο εκδόθηκε το 1762. Προτείνει μια νόμιμη εξουσία, η οποία θα προστατεύει τους πολίτες της και θα προάγει την ελευθερία του καθενός: «Να βρεθεί μια μορφή συνένωσης που θα υπερασπίζεται και θα προστατεύει με όλη της τη δύναμη από κοινού το πρόσωπο και τα αγαθά κάθε μέλους, κατά τρόπο ώστε ο καθένας, αν και σχηματίζει ενιαίο σώμα με όλους, θα υπακούει ωστόσο μόνον στον εαυτό του και θα παραμένει το ίδιο ελεύθερος όσο και πριν». Προσπαθεί λοιπόν να επανεντάξει την ελευθερία και την ισότητα στην πολιτική και κοινωνική οργάνωση. Ακυρώνει τη δουλεία, λέγοντας πως η υποταγή ενός ανθρώπου σε κάποιον ισχυρότερο οφείλεται σε καταναγκαστική ανάγκη και όχι στη θέλησή του. Ωστόσο, υπάρχει η δυνατότητα ανάκτησης της ελευθερίας του, ως *έλλογο πλέον ον*. Με το *Κοινωνικό*

---

¹⁰ Κονδύλης, Π. (1987). *Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*. Τόμος Α'. Ιστορική Βιβλιοθήκη Θεμέλιο, σελ.28-29 και 31.

¹¹ Κιτρομηλίδης (1996), ό.π., σελ.13-14 και 17.

Συμβόλαιο ο Rousseau, επιδιώκει να διακηρύξει την ελευθερία, η οποία θα καταστήσει τον άνθρωπο ανεξάρτητο από την εξουσία των άλλων¹².

Στο πλαίσιο του Διαφωτισμού αμφισβητείται η πεφωτισμένη δεσποτεία του 18^{ου} αιώνα, καθώς ερχόταν σε αντίθεση με τις διακηρύξεις περί ελευθερίας και επιβολής των νόμων, παρά την προσπάθεια ορισμένων μοναρχών να ασκήσουν αποτελεσματική και ανθρώπινη εξουσία. Στο πλαίσιο αυτό, εκφράζεται η αντίθεση των Διαφωτιστών και κυρίως του Montesquieu, του Rousseau, του Didero και του Voltaire. Ο Voltaire ήταν αντίθετος με τον απολυταρχισμό, καθώς κατέπνιγε την ελευθερία. Ωστόσο, αργότερα μέσω της μελέτης των κοινωνικών και πολιτισμικών μεταβολών φαίνεται να αναγνωρίζει τη θετική πλευρά των ικανών ηγεμόνων, όπως για παράδειγμα του Μεγάλου Πέτρου της Ρωσίας, εξαιρώντάς τον για την προαγωγή του πολιτισμού. Επιχειρεί, επίσης, την απομυθοποίηση της ιστορίας, η οποία κυριαρχείται από θρύλους και ψεύδη υπηρετώντας θρησκευτικούς και δυναστικούς στόχους. Κυρύττει την ελευθερία της σκέψης και επηρεάζει τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό και ιδιαίτερα τον Ευγένιο Βούλγαρη. Αποτέλεσε τη βασικότερη μορφή του Διαφωτισμού, ως εκφραστής της *«σταυροφορίας κατά του σκοταδισμού και της μισαλλοδοξίας, που η “φωτισμένη” συνείδηση συνέδεε με την Εκκλησία»*¹³.

Παρά τις διαφορές της σκέψης των Διαφωτιστών στοχαστών, σύμφωνα με τους μελετητές, εντοπίζονται και κοινά στοιχεία. Αρχικά, όλοι τους υποστηρίζουν την καλή πλευρά του ανθρώπου, η οποία ανάγεται στον Οπτιμισμό ή Αισιοδοξία του Ανθρωπισμού. Οι άνθρωποι δεν είναι εκ φύσεως καλοί ή κακοί αλλά διαμορφώνονται με τη βοήθεια της εκπαίδευσης. Επίσης, θεωρούν ότι η κριτική σκέψη συνέβαλε στη διάκριση της ηθικής από τη θρησκεία και δημιούργησε πολίτες ανεξάρτητους από την εξουσία. Έτσι, κατέστη δυνατή η γνωριμία του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον και τον κόσμο. Το τρίτο κοινό στοιχείο, που απορρέει από τα προηγούμενα, είναι η αισιοδοξία για την εξέλιξη της ανθρωπότητας, η οποία θα οδηγούνταν στην ανάπτυξη και την ευδαιμονία¹⁴.

Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός οδήγησε στην ανάπτυξη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ο οποίος θα διαδοθεί στον ελλαδικό χώρο περίπου στα μέσα του 18^{ου} αιώνα.

---

¹² Αζίζογλου Ι. Ρ. (2017). *Πολιτική και ισότητα: η οικονομική ισότητα ως προϋπόθεση της πολιτικής ελευθερίας στον Ζαν Ζακ Ρουσσώ*. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Άγκυρα, σελ.51-57.

¹³ Κιτρομηλίδης (1996), ό.π., σελ.165-168, 186 και 337· Κονδύλης (1987), ό.π., τόμ. Β΄., σελ.114.

¹⁴ Χριστοδουλίδου (2019), ό.π., σελ.46-47.

Θα ακμάσει ιδιαίτερα στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και στις ελληνικές παροικίες της Κεντρικής Ευρώπης στα τέλη του 18^{ου} και θα κορυφωθεί στις αρχές του 19^{ου} αιώνα¹⁵. Οι Έλληνες Διαφωτιστές εμπνέονται από το φιλελεύθερο πνεύμα που διακηρύσσουν οι Ευρωπαίοι διανοούμενοι και εργάζονται για τη διάδοσή του στον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο. Απώτερος στόχος τους είναι η πνευματική άνοδος των υπόδουλων Ελλήνων, η οποία θα τους οδηγήσει στην Ελληνική Επανάσταση του 1821 και την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού.

---

¹⁵ Δημαράς (1977). *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. Αθήνα: Ερμής, σελ.5-6.

1.1. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός

Σύμφωνα με τον Δημαρά, ως Ελληνικός Διαφωτισμός ορίζεται «το σύνολο των πνευματικών και συνειδησιακών φαινομένων της νέας ελληνικής ιστορίας, τα οποία συμβαδίζουν με τη γενική προαγωγή του Ελληνισμού, και πριν από τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή το 1774, αλλά και, ιδίως, μετά, και των οποίων φυσική απόληξη πρέπει να θεωρήσουμε την Ελληνική Επανάσταση». Η επαφή των Ελλήνων με τον Διαφωτισμό συμβαίνει κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ του 1709 και του 1774, ως απόρροια της παρουσίας των Φαναριώτων ηγεμόνων στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, οι οποίοι γίνονται δέκτες των δυτικών πνευματικών ιδεών. Την περίοδο αυτή, παρατηρείται οικονομική άνθηση λόγω των αυξανόμενων εμπορικών δραστηριοτήτων αλλά και πνευματική μέσω των λογίων. Συνήθως οι λόγιοι της εποχής έχουν περισσότερες ιδιότητες, δεν είναι μόνο διδάσκαλοι αλλά και έμποροι, κληρικοί ή εκδότες¹⁶. Έτσι, δημιουργείται το είδος των εμπορολόγων, οι οποίοι παράλληλα με το εμπόριο που διενεργούν αναδεικνύονται σε σπουδαίους συγγραφείς¹⁷.

Βασικά αιτήματά του ήταν η χειραφέτηση της ανθρώπινης σκέψης και δημιουργικότητας από την αυθεντία της χριστιανικής πίστης, καθώς και η εξάλειψη της δεισιδαιμονίας μέσα από την περιστολή των κοσμικών εξουσιών της θρησκευτικής ηγεσίας. Επιπλέον, παρατηρείται η αποκήρυξη του Βυζαντίου που αποτελούσε το σύμβολο της απολυταρχικής και θρησκευτικής εξουσίας, ενώ δίνεται έμφαση στις δημοκρατικές αξίες του αρχαίου παρελθόντος. Μέσω του Διαφωτισμού προβάλλεται πλέον ο ορθός λόγος, η επιστήμη και η πρόοδος. Οι διαφωτιστικές ιδέες στοχεύουν στην ανατροπή των παραδοσιακών κοινωνικών και πνευματικών ρευμάτων που κυριαρχούσαν. Οι Έλληνες διανοούμενοι διακηρύσσουν ότι η απελευθέρωση της χώρας θα επέλθει διαμέσου της παιδείας και της διάδοσης των δημοκρατικών αξιών¹⁸.

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός διακρίνεται σε τρεις περιόδους, σε συνάρτηση με τον αντίστοιχο Γαλλικό. Η πρώτη περίοδος εγκαινιάζεται με τον φιλόσοφο Βολταίρο, ο οποίος είναι το σύμβολο της ελευθεροφροσύνης με βασικούς εκπροσώπους τον Θωμά Μανδακάση, τον Ιώσηπο Μοισιόδακα και τον Ευγένιο Βούλγαρη. Στην

---

¹⁶ Δημαράς (1977), ό.π., σελ.23, 27-28.

¹⁷ Λυριτζής, Γ. (1951). *Αι Μακεδονικά Κοινότητες της Αυστροουγγαρίας*. Κοζάνη, σελ.66.

¹⁸ Ηλιού Φ. (2003). Νεοελληνικός Διαφωτισμός- Η Νεωτερική Πρόκληση. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, (Τομ. 2, σσ. 9-26). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ.10-11.

δεύτερη περίοδο συναντάται η *Γαλλική Εγκυκλοπαίδεια*, η οποία επρόκειτο για μια καταγραφή των πνευματικών κατακτήσεων της Δύσης μετά την Αναγέννηση και επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την ελληνική διανόηση. Εκφραστής της περιόδου αυτής αποτέλεσε ο Φαναριώτης Δημήτριος Φωτιάδης ή Καταρτζής και οι υποστηρικτές τους όπως ο Ρήγας Βελεστινλής. Τέλος, η τρίτη περίοδος περιλαμβάνει την κίνηση των Ιδεολόγων. Η ομάδα αυτή αποτελείται από λόγιους οι οποίοι διακηρύσσουν τις αρχές της ελευθερίας και της ισότητας ως συνέπειες της Γαλλικής Επανάστασης. Κύριος φορέας της κίνησης αυτής είναι ο Αδαμάντιος Κοραής. Το έργο του για την κατάσταση του ελληνισμού που δημοσίευσε το 1803 είναι το πιο αντιπροσωπευτικό του Νεοελληνικού Διαφωτισμού¹⁹.

Οι επαναστατικές ιδέες εκφράζονται μέσα από τη δημοσίευση τεσσάρων ανώνυμων έργων, τα οποία έχουν ως στόχο να αντιταχθούν στον συντηρητισμό. Αρχικά, κυκλοφορεί *Ο Ανώνυμος του 1789* που αποτελεί ένα πεζό σατιρικό έργο και στρέφεται εχθρικός κατά του κατεστημένου. Χωρίς να γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία αλλά πιθανότατα κατά το διάστημα 1799-1810, δημοσιεύεται ο *Ρωσαγγλογάλλος* ένα έμμετρο έργο στο οποίο κατηγορείται η εκκλησιαστική ηγεσία, οι Φαναριώτες, οι προεστοί και οι έμποροι για επιθυμία διατήρησης της οθωμανικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο. Το 1806, εκδίδεται η *Ελληνική Νομαρχία*, πεζογράφημα που έχει χαρακτηριστεί ελευθερόφρον και το 1819 οι *Κρίτωνος στοχασμοί*, όπου κατηγορείται ο κλήρος. Σε αντιδιαστολή με τα παραπάνω ριζοσπαστικά έργα, δημοσιεύτηκε το έργο του Αθανάσιου Πάριου *Αντιφώνησις* με καθαρά συντηρητικά στοιχεία²⁰.

Ένα από τα χαρακτηριστικά του Νεοελληνικού Διαφωτισμού είναι η σύνδεση της νεότερης Ελλάδας με την αρχαιότητα. Παρατηρείται έντονη έμφαση στη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών, τα οποία ήδη διδάσκονταν καθώς είχαν επηρεάσει και τους λόγους των Πατέρων της Εκκλησίας. Τον 18^ο αιώνα, γίνεται προσπάθεια διαμόρφωσης του ελληνισμού, η ελληνική παιδεία δέχεται αναθεωρήσεις και αναπροσαρμογές στη νέα πραγματικότητα, όπως αποδεικνύει ο αυξανόμενος αριθμός των εκδόσεων ελληνικών γραμματικών. Οι μεγαλύτεροι διανοούμενοι της εποχής είναι γραμματικοί. Αξιοσημείωτο είναι το ενδιαφέρον για την αρχαιολογία του ελληνικού χώρου, το οποίο οφείλεται και στους ξένους περιηγητές που επισκέπτονται την

---

¹⁹ Δημαράς (1977), ό.π. σελ. 10-11.

²⁰ Ο.π., σελ.12.

Ελλάδα, εξάπτοντας την περιέργεια των ντόπιων κατοίκων. Ως αποτέλεσμα, της σύνδεσης με τους αρχαίους προγόνους ο όρος Γένος αποκτά βαριά συναισθηματική αξία και δεν επιδέχεται προσδιορισμούς²¹.

Η δημιουργία ιστορικής συνείδησης ήταν καίριο αίτημα την περίοδο αυτή. Αξιολογήθηκε και μελετήθηκε εκ νέου το ιστορικό παρελθόν και αναπροσαρμόστηκε στις νέες συνθήκες. Γίνεται προσπάθεια να δοθεί νέα ερμηνεία στα γεγονότα και τις ανθρώπινες πράξεις υπό το πρίσμα της νέας φυσικής επιστήμης. Η ιστορία αποδεσμεύεται από τη χριστιανική θρησκεία και ακολουθεί τη λογική. Οι ιστοριογράφοι επικεντρώνονται στην πνευματική και κοινωνική ιστορία, την προβολή των ηθών και του πολιτισμού προκειμένου να γίνει κατανοητή η λειτουργία της κοινωνίας και της πολιτικής. Αναδεικνύεται η χρησιμότητα της ιστορίας στη διαμόρφωση της συλλογικής συνείδησης των Ελλήνων, καθώς προβάλλει *«τις πλάνες, τους παραλογισμούς και τις τυφλές προκαταλήψεις που βρίσκονταν στη ρίζα της παρακμής των αυτοκρατοριών και της διαφθοράς των κοινωνιών»*²².

Επίσης, από τα βασικότερα θέματα που αναδεικνύονται είναι το γλωσσικό ζήτημα, το οποίο δημιουργείται από την προσπάθεια σύζευξης της δυτικής παιδείας με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Σύμφωνα με τον Δ. Καταρτζή, η παιδεία θα πρέπει να περιέχει στοιχεία και των δύο και να καθιερωθεί η «φυσική» γλώσσα, δηλαδή η δημοτική, όπως έγινε στην Αγγλία, τη Γαλλία και σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη, κάτι που ήδη είχαν κάνει οι Έλληνες του Βυζαντίου²³. Η δημοτική γλώσσα θα συνέβαλε στην πολιτισμική πρόοδο και τη δημιουργία, οι οποίες βρίσκονταν σε αδράνεια λόγω της σχολαστικής χρήσης της αρχαίας ελληνικής. Με αυτόν τον τρόπο, όλοι θα είχαν ίσες ευκαιρίες για πρόσβαση στην εκπαίδευση και την επαφή με τις διαφωτιστικές ιδέες. Για τον Καταρτζή, η γλώσσα ήταν το μέσο για τη διάδοση της γνώσης. Έτσι, προτείνει τη συγγραφή νέων βιβλίων και μεταφράσεων που θα αποτελούσαν χρήσιμα εργαλεία για την προαγωγή της ελληνικής παιδείας²⁴.

Αντίθετα, οι οπαδοί της αρχαίζουσας τάσσονται εναντίον οποιασδήποτε αλλαγής στη γλώσσα, θεωρώντας πως θα διαβρωθεί, γι' αυτό εμμένουν στην αρχαιοελληνική δομή της. Η τάση αυτή απομάκρυνε μεγάλο μέρος του πληθυσμού από την

---

²¹ Δημαράς (1977), ό.π., σελ. 53-55 και 81.

²² Κιτρομηλίδης (1996), ό.π., σελ.83-84.

²³ Δημαράς, ό.π., σελ.63-66.

²⁴ Κιτρομηλίδης, ό.π., σελ.205-208.

εκπαίδευση, καθώς ήταν αδύνατη η κατανόησή της. Κάποιοι κατάφεραν να εντυπώσουν στη μελέτη της γνώσης, ωστόσο δεν καλλιέργησαν την κριτική σκέψη τους, εφόσον δινόταν έμφαση μόνο στην ανάγνωση αρχαίων κειμένων. Οι Διαφωτιστές προκρίνουν την εκμάθηση της μητρικής γλώσσας, σε συνδυασμό με την ιστορία και τη γεωγραφία, γεγονός που θα συνέβαλε αργότερα στην ενασχόληση των νέων με τις ξένες γλώσσες, τις επιστήμες και τις τέχνες²⁵.

Αργότερα, ο Κοραΐς εκφράζει την άποψη της αποβολής των ξένων στοιχείων από την ελληνική γλώσσα. Υποστηρίζει δηλαδή μια μέση λύση, μια «λόγια δημοτική» γλώσσα η οποία θα διατηρήσει τη δομή της νέας ελληνικής αλλά το λεξιλόγιό της θα προέρχεται ετυμολογικά από την αρχαία ελληνική. Αυτό θα καθίστατο δυνατό μέσω της διδασκαλίας των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, οι οποίοι αποτέλεσαν το βασικό χαρακτηριστικό της ελληνικής παιδείας την περίοδο αυτή²⁶. Θεωρεί ότι είναι δυνατή η σύζευξη της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς και της φιλοσοφίας με τις ιδέες που πρότασε ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός. Η εκπαιδευτική αναβάθμιση θα επιτευχθεί μέσω της «μετακένωσης» αυτών των ιδεών, όπως διαφαίνεται και από την αναφορά που απέστειλε στην πατρίδα του, Χίο:

«Ἡ παιδεία τοῦ ἑλληνικοῦ γένους τὴν σήμερον εἶναι ἀληθῆς μετακένωσις... Ἡ ἐξάπλωσις καὶ διάδοσις τῆς παιδείας εἰς τὸ γένος μας, φίλτατοι Χίοι, δὲν ὁμοιάζει τὴν κατάστασιν τῆς δεκάτης πέμπτῆς ἑκατονταετηρίδος, ὅταν ἤρχισαν οἱ Εὐρωπαῖοι νὰ φωτίζονται... διότι ἔλαβαν τὰς ἐπιστήμας ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν γένος, ὅταν τὸ γένος ἦτον εἰς δυστυχίαν, καὶ ἀκολούθως τὰς ἔλαβαν ἀτελεῖς. Ἦτο χρεῖα λοιπὸν μακρῶν καὶ πολλῶν κόπων νὰ τὰς τελειώσωσιν. Ἀλλὰ τὴν σήμερον τῶν τελειωμένων τούτων ἐπιστημῶν ἡ μετάδοσις ὁμοιάζει ἀληθινὸν μετακένωμα». Η διάδοση του Διαφωτισμού στον ελλαδικό χώρο αποτελούσε το μοναδικό μέσο εξασφάλισης της ελευθερίας και της ευδαιμονίας του Γένους και θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της φιλοσοφίας και της χριστιανικής εκπαίδευσης²⁷. Η τοποθέτηση του Κοραΐ στο πρόβλημα της γλώσσας έγινε αιτία συγκρούσεων, καθώς θεωρήθηκε πως απομακρυνόταν από την ελληνική παράδοση και τη θρησκεία²⁸.

²⁵ Κιτρομηλίδης, (1996), ό.π., σελ.152-154.

²⁶ Δημαράς (1977), ό.π. σελ.63-66· Ηλιού (2003), ό.π., σελ.20.

²⁷ Χριστοδουλίδου (2019), ό.π., σελ.187-189.

²⁸ Κιτρομηλίδης, ό.π., σελ.399-400.

Θέση στο γλωσσικό ζήτημα λαμβάνει και ο Ιωάννης Βηλαράς στο έργο του *Ρομέηκη γλώσσα* (1814). Πρότεινε στο αναγνωστικό κοινό να δεχτεί την καθιέρωση της δημοτικής ως την κύρια γλώσσα της πνευματικής ζωής, απαλλαγμένης από την ορθογραφία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Για να στηρίξει τις απόψεις του συμπεριέλαβε στο έργο του ποιήματα με τη νέα ορθογραφία και τις μεταφράσεις δύο αρχαίων συγγραφέων, του Πλάτωνα και του Θουκυδίδη και συγκεκριμένα των έργων *Κρίτων* και *Επιτάφιος*. Με αυτά τα κείμενα κοινοποίησε συγχρόνως και τις πολιτικές πεποιθήσεις του, καθώς εξέφραζαν το δημοκρατικό ιδεώδες και τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά, η οποία τους εξασφάλιζε ηθική ελευθερία. Το έργο του Βηλαρά αποτέλεσε ένα από τα πιο επαναστατικά του Νεοελληνικού Διαφωτισμού²⁹.

Βασική έννοια που εισάγεται στον Νεοελληνικό Διαφωτισμό είναι η έννοια του «φωτισμού» και «των φώτων». Με τον όρο «φωτισμός», δηλώνεται η ωρίμανση της νόησης και της κριτικής σκέψης, η οποία δεν επηρεάζεται από την αυθεντία. Ανάγεται στην πλατωνική φιλοσοφία, υπό την έννοια του «αγαθού», η οποία μετασχηματίζεται κατά τη διάρκεια του Διαφωτισμού και λαμβάνεται πλέον ως συνείδηση ή πνεύμα. Ο «φωτισμός» εμπεριέχει τις επιστήμες και τη φιλοσοφία, οι οποίες αποκτούνται μέσω της παιδείας. Αυτό είναι και το κύριο ζητούμενο των Ελλήνων Διαφωτιστών, να μεταδοθούν τα φώτα της παιδείας στον ελληνικό χώρο. Για την επίτευξη αυτού του στόχου μεταφράζονται έργα της ευρωπαϊκής διανόησης, έτσι ώστε να επιταχυνθεί η διαδικασία της εκπαίδευσης και η ηθική αναγέννηση των Ελλήνων³⁰.

Η μετάδοση των φώτων και η δημιουργία του πεφωτισμένου ανθρώπου έλαβε χαρακτήρα αντιθρησκευτικό, καθώς ο φωτισμός παρέπεμπε στη θρησκεία. Η μετάβαση στην κοινωνικοπολιτική έννοια των φώτων δημιούργησε ισχυρές αντιδράσεις από τους συντηρητικούς κύκλους. Ωστόσο, οι Διαφωτιστές προβάλλουν την ατομικότητα του ανθρώπου, ο οποίος ενεργεί χωρίς να επηρεάζεται, κάτι που απορρέει από τη φιλοσοφία. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Κοραή, ο οποίος σεβόμενος πλήρως τη χριστιανική θρησκεία ως έλλογης θρησκείας τη συνδέει με το φως της φιλοσοφίας. Σε αυτή τη σύνδεση αντιδρούν μόνο οι «ψευδοθρησκείες», οι οποίες φοβούνται την αποκάλυψη της «σαθρότητάς» τους. Οι εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού

---

²⁹ Κιτρομηλίδης, (1996), ό.π., σελ.112-113.

³⁰ Καραφύλλης, Γ. (1996). Η έννοια του φωτός και του φωτισμού στη φιλοσοφία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Στο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης* (σσ. 207-230). Κοζάνη, σελ.207-213.

τάσσονται υπέρ της αντίληψης του φωτισμού του Γένους μέσω της παιδείας, η οποία θα εμπεριέχει την επιστήμη και τη φιλοσοφία. Έτσι, οι Έλληνες θα οδηγηθούν στην εθνική τους ανεξαρτησία, την οποία εν τέλει πέτυχαν με την Επανάσταση του 1821³¹.

Την περίοδο αυτή διαμορφώνεται η πολιτική σκέψη. Οι εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού διατηρούν το παράδειγμα της χριστιανικής μοναρχίας των προηγούμενων ετών, η οποία χαρακτηρίζεται από πολιτική νομιμότητα. Ωστόσο, τη μετασχηματίζουν λαμβάνοντας στοιχεία από το ιδεώδες της πεφωτισμένης δεσποτείας. Σε μια φωτισμένη μοναρχία, οι ηγεμόνες ασκούν εξουσία με απώτερο στόχο τον εκσυγχρονισμό του κράτους, της εκπαίδευσης και των ηθών και την ανάπτυξη των γραμμάτων, των τεχνών και της οικονομίας. Αυτό είναι το όραμα των Ελλήνων Διαφωτιστών. Λαμβάνουν ως πρότυπό τους τις προσωπικότητες του Μεγάλου Πέτρου και της Αικατερίνης Β΄ της Ρωσίας, της Μαρίας Θηρεσίας και του Ιωσήφ Β΄ της Αυστρίας, όπως επίσης και του Φρειδερίκου της Πρωσίας.

Οπαδοί της πεφωτισμένης δεσποτείας υπήρξαν ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο Δημήτριος Καταρτζής και ο Ιώσηπος Μοισιόδακας. Ενδιαφέρον προκαλούν οι απόψεις που εκφράζει ο Ι. Μοισιόδακας στο πλαίσιο αυτό. Η δράση του στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και η επαφή με τους Φαναριώτες έδρασε καταλυτικά στην υιοθέτηση των αρχών της φωτισμένης απολυταρχίας. Υποστήριξε την αναβάθμιση του διοικητικού μηχανισμού, τη μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης και την ανάπτυξη δίκαιων κοινωνιών. Προσδοκούσε την πνευματική άνθηση, εναρμονισμένη με τις αρχές του Διαφωτισμού και την ανάδυση της δημιουργικότητας των ανθρώπων, έτσι ώστε οι σύγχρονες κοινωνίες να προσαρμοστούν στη νέα πραγματικότητα³².

Οι κύριοι φορείς του Νεοελληνικού Διαφωτισμού είναι οι λόγιοι, οι απόδημοι Έλληνες, οι έμποροι, οι εκδότες και τα σχολικά ιδρύματα. Οι Φαναριώτες ηγεμόνες των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στη διάδοση διαφωτιστικών ιδεών. Για τον λόγο αυτό, καθίστανται πρωτοπόροι και κύριοι φορείς του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Δημιουργούν ημιαυτόνομες ηγεμονίες και διακατέχονται από φιλελεύθερες και προοδευτικές ιδέες υπό τη συνείδηση της φωτισμένης

---

³¹ Καραφύλλης (1996) ό.π., σελ.213-229.

³² Κιτρομηλίδης Π. (2003). Η πολιτική σκέψη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, Επιμ. Β.Παναγιωτόπουλος, (Τόμ.2, σσ.27-38). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ.27-29 · Kitromilides M. P. (2009). *The Enlightenment and the Greek cultural tradition. History of the European Ideas* (no. 1, pp.36-46), σελ.39.

δεσποτείας. Ως γλωσσομαθείς αναδεικνύονται σε χρήσιμους συνδέσμους μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των ευρωπαϊκών χωρών. Λόγω καθιέρωσης της γαλλικής γλώσσας ως γλώσσα της διπλωματίας, οι Φαναριώτες επιδίδονται στην εκμάθησή της και έρχονται σε επαφή με τη γαλλική παιδεία³³. Στο σημείο αυτό θεωρείται σκόπιμο να αναφερθούν οι προσωπικότητες του Φαναριώτη Δ. Καταρτζή και του δασκάλου του Γένους Α. Κοραή.

Ο Δημήτριος Καταρτζής ή Φωτιάδης (περ.1730-1807), έχει χαρακτηριστεί ως βασικός εκπρόσωπος του φαναριώτικου Διαφωτισμού. Διακατέχεται από νεωτεριστικές ιδέες και οραματίζεται τη συγκρότηση του ελληνισμού με βάση τα δυτικά πρότυπα των Φαναριωτών. Διαχωρίζει τη θρησκευτική από την επιστημονική γνώση, η οποία πρέπει να είναι ανεξάντλητη. Το συγγραφικό του έργο παρέμεινε ανέκδοτο, ωστόσο επηρέασε σημαντικά τους οπαδούς του και ιδιαίτερα τον Ρήγα Βελεστινλή, τον Αθανάσιο Χριστόπουλο, τον Μιχαήλ Περδικάρη, τον Χριστόφορο Περραιβό, τον Νεόφυτο Δούκα, τον Αθανάσιο Σταγειρίτη³⁴.

Ο κατεξοχήν φορέας του Διαφωτισμού είναι ο Αδαμάντιος Κοραής. Η εγκατάστασή του στο Άμστερνταμ της Ολλανδίας, σημαντικό εμπορικό και πνευματικό κέντρο, τον έφερε σε επαφή με τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Ακολουθώντας τα βήματα του πατέρα του ασχολείται με το εμπόριο, ωστόσο χωρίς επιτυχία και το 1777 μεταβαίνει στην Κεντρική Ευρώπη με σκοπό να σπουδάσει ιατρική. Εγκαθίσταται στο Παρίσι όπου εργάζεται ως γιατρός και ασπάζεται τις φιλελεύθερες ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης. Εκδίδει κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και έντυπα με εθνικό και πολιτικό περιεχόμενο. Κύριο μέλημά του είναι η εκπαίδευση των Ελλήνων, γι' αυτό ασχολείται με την παιδαγωγική και την αρχαιοελληνική γραμματική.

Προτείνει μεταφράσεις ευρωπαϊκών λογοτεχνικών έργων και σχολικών εγχειρίδιων, όπως επίσης και τη δημιουργία ενός περιοδικού προκειμένου να εισαχθούν οι νεωτερικές ιδέες στον ελλαδικό χώρο. Η προσκόλληση στη μελέτη των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων στόχευε, κατά τον Κοραή, στην προαγωγή του πολιτισμού, της κριτικής και του διαλόγου, στην κατάρριψη των δεισιδαιμονιών και στην κατοχύρωση της ατομικής ελευθερίας. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, οι εκδόσεις του επικεντρώνονται σε θέματα ηθικά και πολιτικά, ενώ αξιοσημείωτη είναι η επιθυμία του

---

³³ Δημαράς (1977), ό.π., σελ.7-9.

³⁴ Ο.π., σελ.177-178 και 185.

να συμμετάσχει και ο ίδιος: «*εἴκοσι ἔτη ἡλικίας ὀλιγώτερα ἂν εἶχα, οὔτε θεοὶ οὔτε δαίμονες ἤθελαν μ' ἐμποδίσειν*»³⁵.

Στην υιοθέτηση και διάδοση του Διαφωτισμού στον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο συνέβαλαν αποφασιστικά οι απόδημοι Έλληνες. Λόγω των δυσμενών συνθηκών που αντιμετώπιζαν κατά τον 17^ο και 18^ο αιώνα, μετέβησαν σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης, κυρίως στη Βιέννη, τη Βενετία, την Τεργέστη και το Παρίσι, και των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, με επίκεντρο τη Βουδαπέστη, αλλά και στην Κωνσταντινούπολη, με σκοπό την ανάπτυξη των εμπορικών τους συναλλαγών. Το εμπόριο θεωρείται η βάση μιας κοινωνίας, το οποίο προωθεί την ευτυχία ενός έθνους. Εκεί σχημάτισαν ελληνικές κοινότητες και ευνοούμενοι από την οικονομική τους ευμάρεια εγκολπώθηκαν τις πνευματικές κατακτήσεις του δυτικού πολιτισμού. Ασπάστηκαν τις φιλελεύθερες ιδέες και καλλιέργησαν την επαναστατικότητα τους³⁶.

Η νέα αστική αυτή τάξη, προερχόμενη κυρίως από τις περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας, κατέβαλε προσπάθειες για την άνοδο του πνευματικού επιπέδου των συμπατριωτών της. Οι απόδημοι ίδρυσαν και χρηματοδότησαν σχολεία, συνέγραψαν και δώρισαν βιβλία και συνέβαλαν στην εθνική αφύπνιση του ελληνισμού με την εισαγωγή του επαναστατικού πνεύματος της Γαλλικής Επανάστασης. Η πρόοδος του ελληνικού έθνους βασίζεται στη γενναιοδωρία των εμπόρων, οι οποίοι συνδράμουν οικονομικά³⁷.

Τα σχολεία αποτέλεσαν κατεξοχήν φορείς του Διαφωτισμού, καθώς επανδρώνονται με μορφωμένους λόγιους οι οποίοι είχαν ολοκληρώσει τις σπουδές τους στον ευρωπαϊκό χώρο. Με αυτόν τον τρόπο, προάγουν την παιδεία στη γενέτειρά τους σε συνδυασμό με την ίδρυση των τυπογραφείων στη Μοσχόπολη και την Κωνσταντινούπολη. Καθ' όλη τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, παρατηρείται άνοδος του κοινωνικού και βιοτικού επιπέδου, ιδιαίτερα μετά τις συνθήκες του Κιουτσούκ Καϊναρτζή και του Αϊναλή Καβάκ³⁸, συμβάλλοντας στην εισαγωγή των δυτικών ιδεών

---

³⁵ Δημαράς (1977), ό.π., σελ.106-112.

³⁶ Βακαλόπουλος, Α. (1958). *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μεκεδονικών Σπουδών, σελ.5-8 · Kitromilides (2009), ό.π., σελ.38.

³⁷ Ό.π., σελ.29· *Ερμής ο Λόγιος*, 1^η Ιανουαρίου 1819, σελ.11.

³⁸ Κιουτσούκ Καϊναρτζή: Η συνθήκη με την οποία τερματίστηκε ο ρωσοτουρκικός πόλεμος, μετά τις νίκες της Ρωσίας στην Κριμαία και τον Δούναβη. Υπογράφηκε στις 10/21 Ιουλίου 1774 και είχε θετικό αντίκτυπο στη Ρωσία αλλά και στην Ελλάδα, η οποία ωφελήθηκε ιδιαίτερα. Η Ρωσία κατοχύρωσε την αμνηστευση όσων συμμετείχαν στον πόλεμο, την ελεύθερη ναυσιπλοΐα στις οθωμανοκρατούμενες

στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η εκπαίδευση τελούσε υπό την εκκλησιαστική εποπτεία, καθώς το Πατριαρχείο θεσμοποιήθηκε και επέβαλε τη φοίτηση στην Πατριαρχική Ακαδημία σε εκείνους που προορίζονταν για τις ανώτερες θέσεις του κλήρου³⁹.

Τα ελληνικά σχολεία που παρουσιάζουν πνευματική άνθηση την εποχή αυτή είναι η Ακαδημία του Βουκουρεστίου και του Ιασίου, οι οποίες συστάθηκαν με πρωτοβουλία των Φαναριωτών Ηγεμόνων· γι' αυτό ονομάστηκαν Ηγεμονικά σχολεία. Τα προγράμματα σπουδών συντάσσονται από λόγιους κληρικούς, όπως ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Χρύσανθος Νοταράς και ο Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας. Επίσης, ακμάζουν τα Πατριαρχικά σχολεία, η Πατμιάδα και η Πατριαρχική Σχολή, η Ακαδημία του Άθω και η Καπλάνειος Σχολή. Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, ως απόρροια του Διαφωτισμού εισήχθησαν μαθήματα των θετικών επιστημών και οι ξένες γλώσσες. Επίσης, εμφανίστηκε η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και δημιουργήθηκαν πειραματικά εργαστήρια⁴⁰. Το 1810 ο Ιγνάτιος ιδρύει το Λύκειο και τη Φιλολογική Εταιρεία του Βουκουρεστίου, με σκοπό να κινήσει το ενδιαφέρον των ντόπιων για πνευματική άνοδο και τη διαπαιδαγώγηση της νεολαίας, η οποία θα συμβάλλει στη βελτίωση της πατρίδας⁴¹.

Την περίοδο αυτή, διαπιστώνεται μεγάλη ανάπτυξη στον χώρο της εκδοτικής δραστηριότητας. Η Κεντρική Ευρώπη και κυρίως η Βιέννη και η Βουδαπέστη, όπου υπάρχει ισχυρή ελληνική παρουσία, γίνεται αρωγός στην έκδοση βιβλίων. Κατά το χρονικό διάστημα 1725-1800 αυξάνεται ο αριθμός των βιβλίων. Η συμμετοχή των Δυτικομακεδόνων ήταν καίριας σημασίας, καθώς εμφανίζονται με διάφορες ιδιότητες ως συγγραφείς, εκδότες, χορηγοί ή επιμελητές εκδόσεων. Η λειτουργία των τυπογρα-

---

θάλασσες υπό τη ρωσική σημαία, την προστασία της ορθόδοξης πίστης και των εκκλησιών της και τον παρεμβατισμό στις εσωτερικές υποθέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα Αϊναλή Καβάκ: Υπογράφηκε στις 10 Μαρτίου 1779 και συμπλήρωσε τις ασάφειες της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή. Παπαδόπουλος, Σ. (1975). Ο Μέγας Πέτρος και οι Έλληνες. Η ελληνική επανάσταση του 1770 και ο αντίκτυπός της στις ελληνικές χώρες. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Τόμ. ΙΑ', σσ. 58-85). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σελ.83-84.

³⁹Ηλιάδου-Τάχου, Σ., & Ανδρέου, Α. (2009). Οι δομές της παιδείας στα "κρυφά σχολεία" (1453-1912). Από το μύθο στην επιστημονική προσέγγιση της Ελληνικής παιδείας την περίοδο της οθωμανοκρατίας. Στο *κθ' και κη' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, Πρακτικά της Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας*, (σσ. 85-135), Θεσσαλονίκη, σελ. 97-98.

⁴⁰Ο.π., σελ. 65, 115 και 117-118.

⁴¹Ερμής ο Λόγιος, 1^η Φεβρουαρίου 1811, σελ.45-48.

φείων του Γεωργίου Βεντότη, του Ιωσήφ Κούρτζβεκ, του Ιωσήφ Μπαουμάστερ, του Σχνεϊδέρου και του Σνείρερ στη Βιέννη και το τυπογραφείο του Τράττνερ στην Πέστη υποβοηθούν το έργο των συγγραφέων. Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στο τυπογραφείο των Σιατιστινών αδελφών Μαρκίδων Πούλιου στη Βιέννη, οι οποίοι από το 1791 εκδίδουν την *Εφημερίδα* την αρχαιότερη σωζόμενη ελληνική εφημερίδα⁴².

Στον τομέα των εκδόσεων, εμφανίζονται ελληνικά περιοδικά και εφημερίδες, με στόχο την ενημέρωση, την ικανοποίηση της περιέργειας και την ανάπτυξη της παιδείας. Το 1784 εκδίδεται η πρώτη ελληνική εφημερίδα από τον Ζακυνθινό Γεώργιο Βεντότη και το 1788 η εφημερίδα του Καστοριανού Δημητρίου Θεοχαρίδη. Το 1791 εκδίδεται στη Βιέννη, η *Εφημερίς* των αδελφών Πούλιου, για την οποία θα γίνει λόγος παρακάτω, οι οποίοι σκοπεύουν να δημοσιεύουν ειδήσεις πολιτικού, πολεμικού και οικονομικού περιεχομένου. Ωστόσο, η έκδοσή της είναι σύντομη, καθώς σταματά το 1797, λόγω της συμμετοχής τους στο επαναστατικό κίνημα του Ρήγα.

Το 1811 κυκλοφόρησε το περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος* προκειμένου αφυπνίσει το Γένος μέσω της δημοσίευσης επιστημονικών άρθρων χρήσιμων σχετικά με την παιδεία, την εκπαιδευτική κατάσταση της Ελλάδας και της βελτίωσής της, καθώς και μεταφράσεις φιλολογικών κυρίως έργων. Διευθυντής ήταν ο Άνθιμος Γαζής, μετά από προτροπή του Κοραή, με στόχο τη «μετακένωση» των ευρωπαϊκών ιδεών στην Ελλάδα. Αργότερα, τη διεύθυνση ανέλαβαν από κοινού ο Κ. Κοκκινάκης και ο Θ. Φαρμακίδης. Το περιοδικό αντιμετώπισε πολλές φορές οικονομικά προβλήματα, όπως διαφαίνεται και από τις προσπάθειες των συνδρομητών να εμποδίσουν τη διακοπή της έκδοσης του. Διέκοψε την κυκλοφορία του το 1821 μετά την αποκήρυξη της Επανάστασης από τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄⁴³.

---

⁴² Δημαράς (1977), ό.π., σελ.30 · Αμοιρίδου, Ε. (2016). Η συμμετοχή των Δυτικομακεδόνων στην εκδοτική δραστηριότητα κατά τους χρόνους της οθωμανικής κυριαρχίας. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 471-522), Γρεβενά, σελ.473 και 480-482 · Χατζηγεωργίου, Ε. (2012). *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Η "Εφημερίς" των Μαρκίδων Πούλιου*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, σελ.71.

⁴³ Δημαράς, ό.π., σελ.67 · *Ερμής ο Λόγιος*, 1^η Μαΐου 1813, σελ.52 και 15 Μαΐου 1813 σελ.68· Δάρδας Ν., Α. (1996). Οι ελληνικές εκδόσεις των Μαρκίδων Πούλιου στη Βιέννη (1791-1797). Στο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης* (σσ. 81-118). Κοζάνη, σελ.82.

Ο *Λόγιος Ερμής* αποτελεί μια αξιόλογη πηγή για το πνεύμα της εποχής και τασσόταν υπέρ του κινήματος του Διαφωτισμού. Δέχθηκε ιδιαίτερη εχθρικότητα από το περιοδικό *Καλλιόπη*, υπό τη διεύθυνση του Αθανάσιου Σταγειρίτη⁴⁴, που εκδιδόταν επίσης στη Βιέννη. Άλλα περιοδικά και εφημερίδες που κυκλοφόρησαν προεπαναστατικά ήταν η *Εφημερίς της Ανατολής*, οι *Ειδήσεις δια τα Ανατολικά μέρη* και ο *Ελληνικός Τηλέγραφος* του Κοζανίτη Ευφρόνιου Πόποβιτς, καθώς και ο *Φιλολογικός Τηλέγραφος* του Γεωργίου Ρουσιάδη. Μέσω των έντυπων αυτών οργάνων ο διδάσκαλος του Γένους Αδαμάντιος Κοραής μεταλαμπαδεύει τη σκέψη του στον ελληνισμό⁴⁵.

Στα πλαίσια του Διαφωτισμού, οι Έλληνες λόγιοι εκδίδουν μεταφράσεις και παραφράσεις ευρωπαϊκών βιβλίων. Ιδιαίτερα μετά το 1750 λόγω της εξαιρετικής γλωσσομάθειας των διανοουμένων μεταφράζονται αρχικά λογοτεχνικά και στη συνέχεια ιστορικά, φιλοσοφικά, γεωγραφικά βιβλία, καθώς και βιβλία θετικών επιστημών. Οι μεταφράσεις περιλαμβάνουν κυρίως την κλασική γαλλική γραμματεία, με βασικούς συγγραφείς τον Κορνήλιο και τον Ρακίνα. Επίσης, προτιμάται εξαιρετικά το συγγραφικό έργο του Βολταίρου, ίσως λόγω της υποστήριξης του στην επανάσταση των Ορλωφικών. Κύριος υποστηρικτής του υπήρξε ο κληρικός και μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Ευγένιος Βούλγαρης. Σημαντική μεταφραστική δραστηριότητα έχει επιδείξει και ο Ρήγας Βελεστινλής με το *Σχολείο των ντελικάτων εραστών*, ένα σύγχρονο έργο με προέλευση από την επαναστατημένη Γαλλία και τα διηγήματα του Βοκκάκιου⁴⁶.

Παράλληλα, παρατηρείται αύξηση των μεταφράσεων θεατρικών έργων. Μέσω του θεάτρου η μορφωμένη ελληνική κοινωνία προσαρμόστηκε στα νέα δεδομένα και αποδείχθηκε οπαδός του διαλόγου. Το θέατρο θεωρείται «το μεγάλο σχολείο του λαού», το οποίο συμβάλλει στην πρόοδο της ηθικής και της παιδείας και συμπληρώνει τα κενά που δημιουργούνται στην εκπαίδευση. Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, δημοσιεύονται τρεις τίτλοι, ενώ στο τέλος του αυξάνονται σε δέκα. Προτιμώνται τα έργα του Μεταστάσιου και του Γκολντόνι. Κατά τον Κοραή, το ελληνικό θέατρο θερμαίνει «των ομογενών τα στήθη δια την ανάτασιν της πατρίδος». Τον 19^ο αιώνα, στο Βουκουρέστι

---

⁴⁴ Σημαντικός λόγιος και συγγραφέας με καταγωγή από την Κλεισούρα Καστοριάς. Υπήρξε καθηγητής της Καισαροβασιλικής Ακαδημίας της Βιέννης. Λυριτζής (1951), ό.π. σελ.47.

⁴⁵ Δημαράς (1977), ό.π., σελ.67-68· Λυριτζής (1951), ό.π., σελ.44· *Ερμής ο Λόγιος*, 15 Ιουλίου 1819, σελ.615.

⁴⁶ Δημαράς ό.π., σελ.68-70.

και την Οδησσο εμφανίζονται ερασιτεχνικές κυρίως θεατρικές παραστάσεις με εθνικούς στόχους. Το 1805 ο Αθανάσιος Χριστόπουλος δημοσιεύει το δράμα *Αχιλλεύς* στο οποίο αναφέρει: «Όταν εἴμεσθ' ἑνωμένοι, κ' ἡ Ἑλλάς εὐδοκιμεῖ, καὶ καμμία δεν τὴν βλέπτει ἐχθρική ἐπιδρομή»⁴⁷.

Το κίνημα του Διαφωτισμού και οι φορείς του δέχθηκαν ισχυρές αντιδράσεις. Κύριος αντίπαλος υπήρξε η Εκκλησία, η οποία δεν αποδεχόταν οτιδήποτε νεωτερικό θεωρώντας ότι απειλείται η δύναμή της. Ωστόσο, πολλοί κληρικοί ασπάζονται τις διαφωτιστικές ιδέες. Η πολεμική της δεν καθίσταται ικανή να εμποδίσει την εισαγωγή των ευρωπαϊκών στοιχείων, καθώς αφενός δεν προτάσσει ισχυρές προσωπικότητες που θα σταθούν ενάντια στον Διαφωτισμό και αφετέρου η διάδοση των ριζοσπαστικών ιδεών από τους αντιπάλους του και η προσαρμογή των δυτικών έργων στα ελληνικά δεδομένα. Για παράδειγμα, το 1794 ο Νικηφόρος Θεοτόκης στην προσπάθειά του να αποδοκιμάσει τον Βολταίρο παραδίδει πλήθος πληροφοριών σχετικά με το έργο του, οι οποίες δεν θα ήταν δυνατό να γίνουν γνωστές από άλλες πηγές.

Οι συντηρητικοί κύκλοι χαρακτηρίζουν τους Διαφωτιστές άθεους και ασεβείς, διότι με τα έργα τους απειλούν την ορθόδοξη πίστη και τάσσονται κατά της ανάγνωσης τους. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο προσπάθησε να ελέγξει τη συγγραφή και την κυκλοφορία βιβλίων και να επιβάλει τη λογοκρισία ακόμη και το μονοπώλιο. Εκτός από τις ξένες εισαγωγές αποδοκιμάζονται και οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, ενώ δεν επιτρέπονται πλέον τα αρχαιοελληνικά ονόματα στις βαπτίσεις. Ακολούθησαν πολλές περιπτώσεις καταδίκης, χωρίς ωστόσο να γνωρίζουμε την επίδρασή τους. Τα μέτρα αυτά δεν εμπόδισαν τη διάδοση του Διαφωτισμού ούτε την κήρυξη της Επανάστασης, παρά την αποκήρυξή της.

Επίσης, αντιδρούν με μικρότερη ένταση οι Φαναριώτες. Παρά το γεγονός ότι είναι οι εκπρόσωποι των διαφωτιστικών ιδεών, βλέποντας τη θέση τους να απειλείται από νέα ιδεολογικά κινήματα στρέφονται προς τον συντηρητισμό. Πάντοτε όμως διατηρούν την προοδευτικότητα, αν ληφθεί υπόψη και το έργο των μεταγενέστερων Φαναριωτών διανοουμένων των αδελφών Σούτσων, του Σπ. Βαλέτα και του Ιάκωβου Ρίζου Νερουλού. Το ίδιο συμβαίνει και με τους προεστούς, οι οποίοι εκπροσωπούν την εξουσία και επηρεάζονται από προσωπικές φιλοδοξίες. Δεν συναντώνται στον χώρο της παιδείας ούτε στην εκδοτική δραστηριότητα λόγω της απουσίας μιας ενιαίας και

---

⁴⁷Δημαράς (1977), ό.π., σελ.71-72 και 251-252.

οργανωμένης δομής. Γενικότερα δεν εμφανίζουν στοιχεία προοδευτικότητας και παραμένουν συντηρητικοί⁴⁸.

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός υπήρξε καίριος για την Ελληνική Επανάσταση, η οποία αποτέλεσε την πρώτη επιτυχημένη επανάσταση που οδήγησε σε ανεξάρτητο εθνικό κράτος στα Βαλκάνια και την Εγγύς Ανατολή. Ήταν το αποτέλεσμα της πολιτιστικής και θρησκευτικής αναγέννησης που επιτεύχθηκε τα προηγούμενα χρόνια στο πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης και των ιδεών της. Μέσω της πνευματικής ανόδου, συντελέστηκε η ανάδειξη του ελληνικού παρελθόντος και οι έννοιες γλώσσα, θρησκεία, ιστορία και γεωγραφία εισήχθησαν στον τομέα της πολιτικής και χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να υποστηριχθεί το αίτημα της αυτοδιάθεσης. Οι ιδέες του Διαφωτισμού και η διάδοσή τους προκάλεσαν τον μετασχηματισμό των κοινωνιών και τη μετατροπή τους από παραδοσιακές σε νεωτερικές. Σε αυτό συνέβαλε η ανάπτυξη της παιδείας και οι πνευματικές κατακτήσεις, οι οποίες απαλλάχθηκαν από τον έλεγχο της Εκκλησίας⁴⁹.

Στην Ελλάδα η εισαγωγή της νεωτερικότητας επιτεύχθηκε μέσω της ελληνικής διασποράς που κυριάρχησε στις αγορές της Ευρώπης και της Ανατολής, διεξάγοντας εμπόριο. Μέσω των εμπορικών κοινοτήτων τους ήρθαν σε επαφή με τον φιλελευθερισμό και τις επαναστατικές ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης. Η παραδοσιακή ελληνική κοινωνία έπρεπε να εκσυγχρονιστεί και να «εθνικοποιηθεί». Την αποστολή αυτή ανέλαβαν οι οραματιστές διανοούμενοι του εξωτερικού. Ωστόσο, τίποτα δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς τη βοήθεια και τη θυσία του αγροτικού ελληνικού πληθυσμού, ο οποίος επηρεάστηκε από τις ιδέες που διέδωσαν οι Έλληνες εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού⁵⁰.

Με το ξέσπασμα του Αγώνα αλλά και μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους το κίνημα του Διαφωτισμού φθίνει. Βασικό αίτημα ήταν η οργάνωση του κράτους, στην οποία μπορούσε να συμβάλει η μορφωμένη άρχουσα τάξη, καθώς διέθετε εμπειρία. Η εκπαιδευτική διαδικασία διακόπτεται, καθώς πολλοί διανοούμενοι έχουν υποστεί τις συνέπειες του πολέμου. Πλέον η ατομική πρωτοβουλία των λόγιων των προεπαναστατικών χρόνων περιέρχεται στην ευθύνη του νεοσύστατου ελληνικού κρά-

---

⁴⁸ Δημαράς (1977), ό.π., σελ.87-91.

⁴⁹ Lekas, P.E. (2006). The Greek War of Independence from the Perspective of Historical Sociology. *The Historical Review/ La Revue Historique*, (2), σελ.161-164 και 167.

⁵⁰ Ο.π., σελ.170-174.

τους. Το 1833, μετά τον θάνατο του Κοραή, αποβάλλονται οι δυτικές διαφωτιστικές ιδέες και κυριαρχεί η στροφή προς το αρχαίο παρελθόν και την αρχαία ελληνική γλώσσα με εκπρόσωπο τον Κωνσταντίνο Οικονόμο. Η γλωσσική θεωρία του Κοραή προτιμάται πλέον μόνο στη φιλολογία και όχι στην πολιτική και τη θρησκεία⁵¹.

---

⁵¹Δημαράς (1977), ό.π., σελ.91-92, 115 και 117. Κωνσταντίνος Οικονόμος: αρχικά υποστηρικτής του Κοραή, ωστόσο αργότερα μετέβαλε τις απόψεις του σχετικά με τις ιδέες του. Δημαράς Κ. (1975). Το σχήμα του Διαφωτισμού. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, (Τόμ.ΙΑ', σσ.328-359). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σελ.355.

2. Η Δυτική Μακεδονία πριν από την Ελληνική Επανάσταση

Η περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας πριν από την Ελληνική Επανάσταση του 1821 προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς αποτελεί μια περιοχή στην οποία πραγματοποιούνται ποικίλες αλλαγές. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία από τον 17^ο αιώνα παρουσιάζει σημάδια παρακμής και αποδιοργάνωσης. Το γεγονός αυτό, βοηθά τους περιφερειακούς άρχοντες να επιβάλουν την κυριαρχία τους, οι οποίοι συχνά καταπιέζουν τους χριστιανούς υπηκόους. Ένας από αυτούς ήταν ο Αλή Πασάς ο οποίος από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα κυριαρχεί σε όλη την περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, τρομοκρατώντας τους κατοίκους της. Επίσης, οι πόλεμοι που διενεργεί η Αυτοκρατορία με τα ευρωπαϊκά κράτη την αποδυναμώνουν οικονομικά με αποτέλεσμα αυτό να προκαλεί σοβαρές επιπτώσεις στον χριστιανικό πληθυσμό της. Την εποχή αυτή, οι Δυτικομακεδόνες έμποροι εγκαταλείπουν τις εστίες τους και μεταναστεύουν στις δυτικές χώρες προκειμένου να αναζητήσουν μια καλύτερη τύχη. Επιλέγουν να εγκατασταθούν κυρίως στα εδάφη της Αυστροουγγαρίας, όπου ευνοούνται από τα προνόμια που τους παραχωρεί η Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Εκεί δημιούργησαν κοινότητες, οι οποίες συνέβαλαν καταλυτικά στην οικονομική, κοινωνική και εκπαιδευτική ανάπτυξη της υπόδουλης πατρίδας τους. Η επαφή τους με το κίνημα του Διαφωτισμού και το επαναστατικό κίνημα του Ρήγα Βελεστινλή, στο οποίο συμμετείχαν, έδωσαν ώθηση στον τομέα της παιδείας, που κρίθηκε απαραίτητη για την πνευματική και εθνική αφύπνιση του Γένους. Στο παρόν κεφάλαιο, θα γίνει προσπάθεια να κατανοηθούν οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που ώθησαν τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Δυτικής Μακεδονίας να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό και στη συνέχεια τη συμβολή τους στην πνευματική αναγέννηση της γενέτειράς τους.

2.1. Οικονομία

Τον 16^ο αιώνα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία διανύει περιόδους ακμής. Ωστόσο, στα μέσα του αιώνα παρατηρείται φθίνουσα πορεία λόγω των κατακτητικών πολεμικών της επιχειρήσεων που οδηγούν σε οικονομική κρίση. Το τιμαριωτικό σύστημα γαιοκτησίας⁵² που κυριαρχεί βρίσκεται υπό τον έλεγχο των σπαχήδων, οι οποίοι δημιουργούν πειστικές καταστάσεις στους καλλιεργητές. Έτσι, η ηγεσία προσπαθεί να εκμεταλλευτεί τη γη, δημιουργώντας μεγάλες γαιοκτησίες που οδηγούν σε παρακμή. Στα τέλη του 16^{ου} και στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, εφαρμόζεται το καθεστώς των τσιφλικιών⁵³. Οι φόροι που επιβάλλονται στους χριστιανούς αγροτικούς πληθυσμούς δυσκολεύουν τη διαβίωσή τους και αναγκάζονται να μεταβούν σε ορεινές περιοχές, με την ύπαιθρο να παρουσιάζει σημάδια ερήμωσης.

Η παρακμή του τιμαριωτικού συστήματος μετέβαλε το σύστημα της γαιοκτησίας. Αντικαθίσταται από το καθεστώς της εκμίσθωσης φόρων και τη διαχείριση του πλεονάσματος αναλαμβάνουν πλέον οι γαιοκτήμονες και όχι ο σουλτάνος, όπως συνέβαινε μέχρι τότε. Η ανάληψη των φόρων γινόταν μέσω δημοπρασίας, που παρουσίαζε στοιχεία διαφθοράς και ανέδειξε νέους αξιωματούχους. Η νέα αυτή άρχουσα τάξη χαρακτηρίστηκε από αυταρχισμό και αποτέλεσε τροχοπέδη στην οικονομική ανάπτυξη. Το σύστημα των τσιφλικιών προκάλεσε περισσότερα οικονομικά προβλήματα που οδήγησε σε παρακμή της Αυτοκρατορίας⁵⁴.

Η οικονομία της Δυτικής Μακεδονίας βασιζόταν στη γεωργία και τη κτηνοτροφία, λόγω της ύπαρξης ορεινών όγκων και βοσκότοπων. Ωστόσο, η κτηνοτροφία αναπτύσσεται περισσότερο, καθώς η φορολογία είναι μικρότερη και οι κτηνοτρόφοι των ορεινών περιοχών χαίρουν σημαντικών προνομίων από την οθωμανική διοίκηση.

---

⁵² Τιμαριωτικό σύστημα: Το εισόδημα που προερχόταν από τη φορολογία των γαιών που κατέβαλε ο καλλιεργητής γεωργός. Το κράτος εκχωρούσε τα τιμάρια στους σπαχήδες, σπανίως στους πολιτικούς υπαλλήλους και ιδιώτες, την ισόβια επικαρπία και τη δυνατότητα κληροδότησης στους απογόνους τους. Μπορούσε να ανακληθεί αν αποδεικνύονταν ανεπαρκείς στις υποχρεώσεις τους. Η σχέση καλλιεργητή-τιμαριούχου ήταν σχέση δημοσίου δικαίου. Γιαννόπουλος, Ι. (1975). Η παρακμή του οθωμανικού κράτους. Η προσαρμογή των θεσμών στη νέα πραγματικότητα. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Τόμ. ΙΑ', σσ. 98-110). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σελ.108-109.

⁵³ Τσιφλίκια: Μεγάλες αγροτικές εκτάσεις που αγοράζονταν από τους τοπικούς παράγοντες εκμεταλλεόμενοι την οικονομική αποσύνθεση με σκοπό την αύξηση των κερδών τους. Οι τσιφλικάδες επέβαλαν ένα είδος εκμίσθωσης στους καλλιεργητές, οι οποίοι αναγκάζονταν μέσω πιέσεων και εκβιασμών να τους παραχωρήσουν. Σε αντίθεση με το τιμαριωτικό σύστημα η σχέση καλλιεργητή-τσιφλικά ήταν ιδιωτική, ένα είδος εταιρείας. Γιαννόπουλος (1973), ό.π. σελ.108-109.

⁵⁴ Τσότσος, Γ. Π. (2011). *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας Το οικιστικό δίκτυο 14ος-17ος αιώνας*. Θεσσαλονίκη: Αντώνιος Σταμούλης, σελ.431-432.

Είναι απαραίτητοι για τον ανεφοδιασμό της αυτοκρατορίας και τη φύλαξη των δερβενίων, δηλαδή των ορεινών περασμάτων. Έτσι, δημιουργούνται νομαδικοί πληθυσμοί, οι οποίοι μετακινούνται κάθε έξι μήνες. Η ανάπτυξη της κτηνοτροφίας ευνόησε τις εξαγωγές μαλλιού και δερμάτων από τη Σιάτιστα προς τα λιμάνια της Αδριατικής. Η Κοζάνη μετατράπηκε σε σημαντικό κτηνοτροφικό κέντρο και μέσω της εκτεταμένης παραγωγής δερμάτων οδηγήθηκε στην ακμή της βυρσοδευίας κατά τον 18^ο αιώνα⁵⁵.

Οι κτηνοτροφικοί πληθυσμοί της Δυτικής Μακεδονίας οφείλουν την ανάπτυξή τους στην καλή γνώση των δύσβατων ορεινών περιοχών, στην οπλοφορία και τη δυνατότητα να αμύνονται κατά των ληστών. Η φορολογία ήταν μειωμένη και δεν παρατηρούνταν ιδιαίτεροι κρατικοί έλεγχοι. Επίσης, τα προϊόντα παραγωγής ευνόησαν τη βιοτεχνία και το εμπόριο προκαλώντας έντονο μεταναστευτικό ρεύμα προς τις ευρωπαϊκές χώρες, εφόσον οι κτηνοτρόφοι διέθεταν την κατάλληλη εμπειρία στις μετακινήσεις και τις μεταφορές. Τέλος, οι κτηνοτροφικοί οικισμοί παρουσιάζουν μεγάλη ανάπτυξη και σταδιακά αστικοποιούνται σχηματίζοντας μεγάλες οικιστικές περιοχές. Επομένως, γίνεται εύκολα κατανοητή η ανάδειξη των κτηνοτρόφων σε εμπόρους, καθώς γνωρίζουν καλά την περιοχή στην οποία δρουν αλλά και την κοινωνία μέσω της συχνής επαφής τους με τις μεγάλες πόλεις και διαθέτουν εξαιρετική αντοχή, τόλμη και επινοητικότητα⁵⁶.

Τον 18^ο αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία προβαίνει σε σημαντικές αλλαγές στην οικονομία και τη φορολογία, προκειμένου να διατηρήσει τον έλεγχο των εδαφών και την αύξηση των εσόδων της. Την περίοδο αυτή παρατηρείται η άνοδος των τοπικών αρχόντων, της λεγόμενης τάξης των *Ayan*, οι οποίοι αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερη εξουσία εξασφαλίζοντας μεγάλες εκτάσεις γης, τα *çiftlik*s. Η τακτική τους ήταν η εκδίωξη των αγροτών από τη γη τους, οι οποίοι στη συνέχεια είτε είχαν τη δυνατότητα να την καλλιεργούν ως υφιστάμενοι τους είτε έχαναν κάθε δικαίωμα. Έτσι, οι *Ayans* δημιούργησαν μεγάλες περιουσίες και αποτέλεσαν τους «Συνεργάτες της Αυτοκρατορίας»⁵⁷.

---

⁵⁵ Τσότσος (2011), ό.π., σελ.438-439.

⁵⁶ Ο.π., σελ.446-447.

⁵⁷ Lamprakis, D. K. (2017). *The relationship between centre and periphery in the Ottoman era of experimentation with and adaptation of institutions for fiscal demands: the cases of Kozani, Serfice, and Velvendos, ca. 1690-ca. 1820*. University of Birmingham, σελ.4-6.

Ο γεωργικός φόρος σύμφωνα με το οθωμανικό σύστημα, εφαρμοζόταν μέσω της πώλησης μιας έκτασης γης με δημοπρασία. Το κράτος παραχωρούσε το δικαίωμα είσπραξης των φόρων σε κάποιον ιδιώτη, ο οποίος θα κατέβαλε προκαταβολικά το καθορισμένο ποσό των φόρων και των τελών έχοντας διορία 6 μήνες. Η σύμβαση είχε ισχύ για 3 χρόνια. Το φορολογικό σύστημα του *mucata* ή αλλιώς «φορολογική φάρμα» αποτέλεσε μια μορφή κατανομής των κρατικών εσόδων σε τμήματα και στη συνέχεια η διανομή τους σε μια καθορισμένη τιμή. Τα κρατικά έσοδα του *mucata* προέρχονταν από γεωργικές εκτάσεις, τέλη, διόδια, φόρους εγκλημάτων και γάμου, καθώς και κυβερνητικά μονοπώλια και κρατικές επιχειρήσεις, δηλαδή νομισματοκοπεία, ορυχεία και αλυκές⁵⁸.

Η είσπραξη των φόρων γινόταν με αντιπροσώπους, οι οποίοι γνώριζαν καλά τις περιοχές όπου εφαρμοζόταν ο *mucata*. Με αυτόν τον τρόπο, όσοι διέθεταν συμβάσεις θα ασκούσαν έλεγχο στα έσοδα. Σε περίπτωση που το ποσό ήταν ανεπαρκές τότε ήταν υποχρεωμένοι να το πληρώσουν, διαφορετικά υπήρχε κίνδυνος δήμευσης της περιουσίας τους, φυλάκισης ή εκτέλεσης. Το σύστημα φορολογικής γεωργίας ευνόησε την επικοινωνία μεταξύ της τοπικής και της κεντρικής ελίτ, δημιουργώντας καλές σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αργότερα, λόγω των καταχρήσεων που παρατηρήθηκαν, ως απόρροια των ηττών της Αυτοκρατορίας στους πολέμους του 17^{ου} αιώνα, εμφανίστηκε το σύστημα του *malikâne*. Το φορολογικό αγρόκτημα είχε μακροπρόθεσμη ισχύ και ο ιδιοκτήτης, που οριζόταν μέσω πλειστηριασμού, έπρεπε να καταβάλει μια προκαταβολή και στη συνέχεια τους ετήσιους φόρους. Το σύστημα αυτό απέφερε μεγάλα έσοδα στο αυτοκρατορικό ταμείο⁵⁹.

Αρχικά, οι ιδιοκτήτες των *malikâne* προέρχονταν από την στρατιωτική τάξη και τα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας και στη συνέχεια από τους τοπικούς άρχοντες, οι οποίοι ευνοούνταν λόγω των γνωριμιών τους στον πολιτικό χώρο. Τα *malikâne* της περιφέρειας διαχειρίζονταν τοπικοί επιχειρηματίες, καθώς ήταν γνώστες των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών που επικρατούσαν. Οι επιχειρηματίες αυτοί ονομάστηκαν *βοεβόδες* (*voynodas*) και αποτελούσαν τους εκπροσώπους των ιδιοκτητών του φορολογικού αγροκτήματος όντας επιφορτισμένοι με τη σωστή διαχείριση και την είσπραξη των φόρων. Την περίοδο του ρωσοτουρκικού πολέμου 1768-1774, η οικονομία της Αυτοκρατορίας αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα και

---

⁵⁸ Lamprakis (2017), ό.π., σελ.17-18.

⁵⁹ Ο.π., σελ.19-22.

προχωρεί σε μεταρρυθμίσεις. Έτσι, εφαρμόζεται το σύστημα esham, το οποίο προέβλεπε την κατανομή του ετήσιου ποσού σε μετοχές, οι οποίες πωλήθηκαν από πέντε έως έξι φορές παραπάνω από το αναμενόμενο ετήσιο κέρδος. Επρόκειτο δηλαδή για ένα μακροπρόθεσμο δάνειο, που απέφερε έσοδα στο κράτος. Η καινοτομία του συστήματος έγκειται στο γεγονός ότι η αγορά των μετοχών μπορούσε να γίνει από γυναίκες και χριστιανούς, σε αντίθεση με το προηγούμενο σύστημα⁶⁰.

Όσον αφορά στην περιοχή της Κοζάνης, το φορολογικό αγρόκτημα εντασσόταν στο σύστημα του malikâne. Το αγρόκτημα εκμισθωνόταν σε ένα ή περισσότερα άτομα, μετά από διακανονισμό και είχε μακροπρόθεσμη ισχύ. Πρώτος βοεβόδας υπήρξε ο Osman Ağa, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τη συλλογή των φόρων. Σύμφωνα με τη νομοθεσία, για την ανάληψη καθηκόντων έπρεπε να καταβάλει προκαταβολικά το συνολικό ποσό στην Πύλη, το οποίο αργότερα θα εισέπραττε από τους φορολογούμενους. Ανάλογα με την οικονομική κατάσταση των φορολογουμένων οι φόροι διακρίνονταν σε τρεις κατηγορίες την ανώτερη, τη μέση και την κατώτερη. Τα χρήματα που συγκεντρώνονταν αποτελούσαν τον μισθό του βοεβόδα που ήταν απαραίτητος για τον βιοπορισμό του⁶¹.

Ο υπεύθυνος του malikâne συνήπτε σύμβαση ενός έτους με τον βραχυπρόθεσμο φορολογικό γεωργό. Σε περίπτωση ανανέωσης έπρεπε να λάβουν την έγκριση της Πύλης και του δικαιούχου του φορολογικού αγροκτήματος. Η δικαιούχος του malikâne της Κοζάνης ήταν η Fatma Hanım Sultan. Τον 18ο αιώνα, κυριαρχούν στην Κοζάνη δύο φορολογικά συστήματα στον τομέα της γεωργίας, το malikâne με μακροπρόθεσμη ισχύ και ο κεφαλικός φόρος με ετήσια ισχύ με βάση το σύστημα iltizam· δηλαδή τη βραχυπρόθεσμη φορολογία των κρατικών εσόδων. Στην οικονομία της πόλης προσπαθούν να λάβουν μέρος και οι Εβραίοι, οι οποίοι εγκαθίστανται εκεί λόγω των ευνοϊκών συνθηκών που δημιούργησε η ανάπτυξη του εμπορίου με την Κεντρική Ευρώπη. Εβραϊκές κοινότητες σχηματίζονται στα Σέρβια, τη Βέροια και την Καστοριά ήδη από την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, καθώς οι μακεδονικές αυτές πόλεις προσφέρουν πολλές ευκαιρίες. Στην Κοζάνη, η προσπάθειά τους να εμπλακούν στην τοπική οικονομία και το εμπόριο δεν απέδωσε και έτσι την εγκατέλειψαν⁶².

---

⁶⁰ Lamprakis (2017), ό.π., σελ.23 και 27-28.

⁶¹ Ο.π., σελ.62-64.

⁶² Ο.π., σελ.64-66.

Το έτος 1789-1790 στην Κοζάνη, τα χρήματα που συγκεντρώθηκαν από την είσπραξη του κεφαλικού φόρου χρησιμοποιήθηκαν για την πληρωμή των στρατιωτών στην Κωνσταντινούπολη και ειδικότερα των σωματοφυλάκων του Σουλτάνου. Οι φορολογούμενοι εξαιρέθηκαν από την καταβολή των *maizs* και *kitabets*. Επίσης, οι υπήκοοι που ήταν κάτω των 12 ή άνω των 65 ετών, καθώς και αυτοί που είχαν ψυχικά ή σωματικά προβλήματα υγείας και οι άνεργοι δεν κατέβαλαν τον κεφαλικό φόρο. Δεν καταβλήθηκε ούτε το ποσό *menkuf*, το οποίο πλήρωναν οι κατώτερες οικονομικά τάξεις. Η καταβολή του συγκεκριμένου φόρου γινόταν μόνο σε ειδικές περιπτώσεις για την κάλυψη διαφόρων τοπικών εξόδων⁶³.

Ο κάτοχος του *malikâne* πλήρωνε ετησίως τον φόρο των προβάτων στον *Mehment Sadik Efendi*, ισόβιο δικαιούχο των *malikâne* του βιλαετίου της Ρούμελης, με έδρα τη Σόφια. Οι δικαιούχοι ήταν τρεις Οθωμανοί πολιτικοί υπάλληλοι της Πύλης, οι οποίοι υπάγονταν στις γραφειοκρατικές υπηρεσίες της. Ήταν επίσης και μέλη της αριστοκρατίας της πρωτεύουσας, δηλαδή των ισχυρών οικογενειών που συνήπταν οικογενειακές σχέσεις μέσω επιγαμιών αλλά και οικονομικές συμμαχίες μέσω των φορολογικών συστημάτων του *malikâne* και του *iltizam*. Ένα τέταρτο είδος φόρου στην Κοζάνη τον 18^ο αιώνα ήταν ο εκκλησιαστικός, ο οποίος ανατέθηκε στον τοπικό επίσκοπο. Η είσπραξη του γινόταν από υπαλλήλους, ενώ ο εργοδότης τους ήταν ο πατριάρχης, ο κάτοχος του *malikâne* που απουσίαζε ή το αυτοκρατορικό ταμείο⁶⁴.

Οι διαχειριστές του φορολογικού αγροκτήματος κατείχαν πρωταγωνιστικό ρόλο, καθώς ήταν οι υπάλληλοι του πραγματικού δικαιούχου και επέβλεπαν όλη τη διαδικασία της συλλογής των φόρων. Τα άτομα αυτά γνώριζαν καλά τις ιδιαιτερότητες του τόπου. Στα οθωμανικά έγγραφα αναφέρονται ως *mütesellims*, για όσους υπηρετούν σε *σαντζάκι* και *νογνοδας* για εκείνους που δραστηριοποιούνται σε *καζά*. Στην Κοζάνη η θέση του *βοεβόδα* αποτέλεσε αιτία συγκρούσεων μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών επιφανών. Η θητεία του *βοεβόδα* ήταν ετήσια και υπήρχε δυνατότητα ανανέωσης μόνο αν διαπιστωνόταν μετά από έλεγχο, η εύρυθμη λειτουργία του φορολογικού αγροκτήματος. Σε περίπτωση καταχρήσεων και κατηγοριών εναντίον του αποδεσμευόταν από τα καθήκοντά του από τον δικαιούχο του *malikâne*⁶⁵.

---

⁶³ Lamprakis (2017), ό.π., σελ.67-68.

⁶⁴ Ο.π., σελ.70-71 και 73.

⁶⁵ Ο.π., σελ.72-73.

Παράδειγμα αποτελεί ο Osman Ağa, τον οποίο η δικαιούχος του malikâne Fatma Hanım Sultan αναγκάστηκε να αντικαταστήσει το 1779 λόγω των κατηγοριών εναντίον του για διαφθορά και καταπίεση. Ο αντικαταστάτης του ήταν ο Ismail, μέλος της φρουράς του παλατιού των Γενιτσάρων. Ωστόσο, ο Osman δεν αποδέχτηκε την απομάκρυνσή του και προέβη σε προσπάθειες απόσυρσης της απόφασης προσεγγίζοντας τη Fatma και τις οθωμανικές αρχές, χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Ο Osman Ağa ανέλαβε το βοεβοδαλίκι το 1777, μετά την καταβολή της προκαταβολής στην Fatma Hanım Sultan, επιθυμώντας να επιλεγεί χωρίς να εμπλακεί σε δημοπρασία.

Στην αναφορά του, δηλώνει πως κατέθεσε το ποσό που όριζε η σύμβασή του που προερχόταν από τους φόρους του mucata, του κεφαλικού φόρου και του φόρου των προβάτων, θεωρώντας πως δεν είναι απαραίτητη η αντικατάστασή του. Συνεχίζοντας υποστηρίζει πως συνέβαλε στην κάλυψη ενός απολεσθέντος ποσού αλλά και στην αγορά των σάκων που χρειάζονταν για τη συλλογή του κεφαλικού φόρου. Μετά την έρευνα των υπαλλήλων του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου διαπιστώθηκε ότι το menkuf δεν συμπεριλήφθηκε, καθώς χρησιμοποιήθηκε για την κάλυψη τοπικών αναγκών⁶⁶.

Ο Ismail, ο νέος βοεβόδας, για την απόκτηση του κεφαλικού φόρου και του δικαιώματος συλλογής του, έπρεπε να καταθέσει στον δικαστή της Κοζάνης το ποσό που είχε καταβάλει ο Osman ως προκαταβολή στην Πύλη. Ο δικαστής θα διαχειριζόταν την υπόθεση και ο Osman ήταν υποχρεωμένος να υπακούσει στην απαίτηση της αυτοκρατορικής εντολής και στον νέο βοεβόδα. Θεωρήθηκε σωστό από την Fatma αλλά και τις οθωμανικές αρχές η ηθική και η οικονομική αποζημίωση του Osman, καθώς τον απομάκρυναν από τη θέση του, αποφασίζοντας να του επιστρέψουν την προκαταβολή πριν την παράδοση των σάκων με τον κεφαλικό φόρο και της σύμβασης στον Ismail. Έως τότε ο νέος βοεβόδας δεν μπορούσε να συλλέξει τους φόρους, καθώς θα παραβίαζε τους νόμους εφόσον δεν διέθετε ακόμη τη νομιμότητα⁶⁷.

Το 1781, ο Osman Ağa κατοχύρωσε το δικαίωμα της διαχείρισης του malikâne της Κοζάνης για τους δύο γιους του Halil Ağa και Ahmed Ağa. Κατέβαλαν στη Fatma το ποσό των 11.000 ğuruz, που προήλθε από το πλεόνασμα του φόρου. Όμως, μετά τον θάνατο του Osman οι γιοι του κρίθηκαν ακατάλληλοι και διατάχθηκε η απομάκρυνση

---

⁶⁶Lamprakis (2017), ό.π., σελ.75-76.

⁶⁷Ό.π., σελ.76-77.

τους. Νέος βοεβόδας ορίστηκε ο Ebu Bekir Bey, ο muhtar της Κοζάνης, δηλαδή ο αρμόδιος για τη δημόσια ασφάλεια. Ο Halil Ağa και Ahmed Ağa, ήταν υποχρεωμένοι να καταθέσουν στον λογαριασμό του Ebu Bekir 11.000 ğurus, για τα έξοδα που προκάλεσαν κατά τη διάρκεια της θητείας τους. Τότε έφτασε στην πόλη ο Süleyman, silahşor στο παλάτι του Τοπκαπί, προκειμένου να διερευνήσει την περιουσία του θανούντος Osman⁶⁸.

Μετά την έρευνά του, διαπιστώθηκε πως η προκαταβολή του Osman προήλθε από την ιδιοκτησία του και όχι από το πλεόνασμα του φόρου. Έτσι, αποφασίστηκε η ρευστοποίηση της περιουσίας του και η επαναφορά της στο οθωμανικό κράτος. Ο Osman, πριν τον θάνατό του, είχε προβεί στην καταβολή 11.000 ğurus, έτσι ώστε να εξασφαλίσει τα δικαιώματά του στο βοεβοδαλίκι. Με αυτόν τον τρόπο, έγινε υπεύθυνος του malikâne υπό τον όρο ότι μετά την εκκαθάριση του φορολογικού λογαριασμού και την επικύρωση από τον πληθυσμό της Κοζάνης, θα υπέβαλε όλο το ποσό των αποδόσεων του έτους, όπως επίσης και τον φόρο που κατατέθηκε για την οργάνωση των μητρώων.

Ο Osman κατείχε τη θέση του βοεβόδα επί 20 χρόνια και για αυτό απέκτησε μεγάλη επιρροή, την οποία αξιοποίησε όταν προσπάθησε να κληροδοτήσει την περιουσία του στα παιδιά του. Εξαιτίας της πολυετούς εμπειρίας του και γνωρίζοντας τις πρακτικές που ακολουθούσαν σε περίπτωση θανάτου οι εξέχουσες προσωπικότητες της εποχής του, κατέβαλε προσπάθειες για τη διασφάλιση των κεκτημένων του προκειμένου να αποφύγει τη δήμευσή της. Σε αντίθεση με τους Ayans της Ανατολής, οι οποίοι κατάφεραν να εγκαθιδρύσουν δυναστείες, η κατώτερης κλίμακας άρχοντες όπως ο Osman Ağa, δεν ήταν ικανοί να κυριαρχήσουν στις επόμενες γενιές. Η περιουσία που του απέμεινε, μοιράστηκε στα παιδιά, τα εγγόνια και τη χήρα του. Η οικογένειά του, ωστόσο, δεν είχε πια το δικαίωμα να συμμετέχει στη δημόσια ζωή και να διαχειρίζεται το malikâne της Κοζάνης⁶⁹.

Ο Ebu Bekir Bey αναγνωρίστηκε επίσημα ως βοεβόδας και νόμιμος υπεύθυνος της συλλογής των φόρων για το έτος 1781-1782, αφού πρώτα κατέθεσε το ποσό των 11.000 ğurus στην οθωμανική διοίκηση. Κατά τα έτη 1786-1792 καλλιεργήθηκε η φορολογική φάρμα των Χασών της Κοζάνης, η οποία ίσως ανατέθηκε σε έναν

---

⁶⁸ Lamprakis (2017) ό.π., σελ.78-79.

⁶⁹ Ο.π., σελ.79-80.

υπεργολάβο, με σκοπό την κάλυψη των ελλειμάτων των ετήσιων εσόδων του malikâne της Κοζάνης. Την περίοδο της κατοχής του malikâne από την Fatma Hanim Sultan, παρατηρήθηκε πως ωφελήθηκε το σύνολο των κατοίκων της κοινότητας. Εμπόδιζε τις παράνομες πράξεις, όπως διαπιστώνεται από αναφορά της το 1792, σύμφωνα με την οποία κατηγορούσε τους κρατικούς αξιωματούχους και τους φοροεισπράκτορες για την επιβολή εισφορών στους κατοίκους της Κοζάνης. Το 1795 μετά το θάνατό της, το φορολογικό σύστημα του malikane στην Κοζάνη καταργήθηκε⁷⁰.

Ο θάνατος της Fatma Hanim Sultan, οδήγησε το 1798 στο νέο καθεστώς ελεύθερης διαχείρισης του φορολογικού αγροκτήματος της Κοζάνης. Σύμφωνα με αυτό, διακόπηκε η καλλιέργεια ως malikane και εφαρμόστηκε το σύστημα esham. Τα $\frac{2}{3}$ του φόρου ανατέθηκαν στο νέο αυτοκρατορικό ταμείο, ενώ το $\frac{1}{3}$ διαχειρίζονταν από κοινού ο Ahmed Salim Bey και ο Hüseyin Izzet Bey. Το σύστημα esham προέβλεπε ότι η φορολογική εκμετάλλευση διαιρούνταν σε μετοχές και την καλλιέργεια αναλάμβανε μακροπρόθεσμα ένας μέτοχος, μετά την καταβολή της ετήσιας πληρωμής. Έτσι, ήταν ελεύθερος να διαχειρίζεται το αγρόκτημά του ως ιδιωτική περιουσία. Το malikane χωρίστηκε σε τρεις μετοχές⁷¹.

Η περίοδος 1795-1820, διακρίνεται από την κυριαρχία του Αλή Πασά Τεπελενλή. Από το 1787, έχοντας ήδη εδραιώσει την εξουσία του στα Ιωάννινα επεκτάθηκε στην Αλβανία, την Ήπειρο, τη Δυτική Μακεδονία, τη Θεσσαλία και τη Νότια Ελλάδα. Στην Κοζάνη εμφανίζεται αμέσως μετά τον θάνατο της Fatma Hanim Sultan, περίπου το 1796 και κυρίως μετά την εξέγερση του Γεωργίου Αυλιώτη. Το 1801 έγινε ο νόμιμος φορολογούμενος του φόρου αγροκτήματος της Κοζάνης. Την εποχή αυτή ήταν κυβερνήτης των Ιωαννίνων και επιθεωρητής των ορεινών περασμάτων και των αρματολικιών της Ρούμελης⁷².

Με αυτοκρατορική εντολή επικυρώθηκε η μονοπωλιακή διοίκηση του φορολογικού αγροκτήματος από τον Αλή Πασά και τους εκπροσώπους του στην Κοζάνη. Υπαγορευόταν, επίσης, ότι ο κεφαλικός φόρος, ο 'avariz, και οποιοδήποτε εισόδημα προέκυπτε από τις 14-5-1801, θα συγκεντρώνεται και θα καταβάλλεται στο αυτοκρατορικό ταμείο. Δεν υπήρχε δυνατότητα παρεμβολής στη διαχείριση του αγροκτήματος και στην είσπραξη των εσόδων του από κανέναν άλλο. Επιπλέον, ο Αλή

---

⁷⁰ Lamprakis (2017), ό.π., σελ.80-82.

⁷¹ Ο.π., σελ.84-85.

⁷² Ο.π., σελ.83 και 85.

Πασάς υποχρεωνόταν να καταθέσει στο νέο θησαυροφυλάκιο όλο το ποσό των φόρων του οικονομικού έτους 1801-1802. Τη συλλογή των φόρων αναλάμβαναν αξιωματικοί, οι οποίοι διορίζονταν από τον Αλή και αποτελούσαν τους εκπροσώπους του⁷³.

Από η δεκαετία του 1780 στην Κοζάνη είχε δημιουργηθεί μια ισχυρή φατρία η οποία υποστήριζε τον Αλή Πασά. Την περίοδο αυτή βρισκόταν στο πρώιμο στάδιο της καριέρας του, κατά την οποία ήταν ένας χαμηλόβαθμος αξιωματούχος, αξιωματικός του στρατού και αρχηγός μιας ομάδας Αλβανών και Ελλήνων στρατιωτών. Όπως προαναφέρθηκε, η θητεία του Αλή Πασά διήρκεσε έναν χρόνο κατά το 1801-1802. Αργότερα, επανέρχεται στην Κοζάνη και καταφέρνει να επιβάλει την κυριαρχία του για περίπου 20 χρόνια. Το 1819 η φορολογική φάρμα της Κοζάνης αποδόθηκε στον Αλή Πασά χωρίς τη διενέργεια δημοπρασίας, με την προϋπόθεση πως θα είναι μονοπωλιακό και θα ελέγχεται από τους φορολογούμενους αγρότες για ένα έτος (1819-1820). Επίσης, θα αναλάμβανε τη διαχείριση και τη συλλογή του κεφαλικού φόρου και του ‘avariz, άμεσα συνδεδεμένων με το φορολογικό αγρόκτημα, ποσό που ανερχόταν μαζί με τις συναλλαγές, τα γραφειοκρατικά έξοδα, τα τέλη εκτροφής και τους τόκους σε 29.425 ğurus⁷⁴.

Έτσι, ο Αλή Πασάς ή κάποιος εκπρόσωπός του απέστειλε στο αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο την απόδειξη για να πληρώσει το χρέος του σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Ως αντάλλαγμα, θα κρατούσε οποιοδήποτε είδος της παραγωγής, καθώς και τέλη και διόδια που θα προέρχονταν από τις δραστηριότητες των κατοίκων κατά τη διάρκεια της θητείας του. Το 1807 ξεσπά μια εξέγερση του σώματος των Γενιτσάρων, η οποία οδήγησε στη καθαίρεση του σουλτάνου Σελίμ Γ΄ και την αντικατάστασή του από τον Μουσταφά Δ΄. Τότε καταργήθηκε η Νέα Διάταξη και όλα τα θεσμικά όργανα που σχετίζονταν με την ίδρυσή της. Το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο έπαψε να υφίσταται και το φορολογικό αγρόκτημα της Κοζάνης υπάχθηκε στη δικαιοδοσία του αυτοκρατορικού νομισματοκοπείου. Το φορολογικό σύστημα esham συνέχισε να εφαρμόζεται και το αγρόκτημα χωρίστηκε σε 3 μετοχές, από τις οποίες τις δύο διαχειριζόταν το αυτοκρατορικό νομισματοκοπείο και η μία ανατέθηκε σε απροσδιόριστο αριθμό επενδυτών⁷⁵.

---

⁷³ Lamprakis (2017), ό.π., σελ.86.

⁷⁴ Ο.π., σελ.87-88.

⁷⁵ Ο.π., σελ.88-89.

Το 1813, στο αρχείο των προσωπικών λογαριασμών του Αλή Πασά εντοπίζονται συναλλαγές με τον υπεύθυνο τραπεζίτη του στην Κωνσταντινούπολη, με το όνομα Gasparis. Γίνεται επίσης λόγος για την αγορά του $\frac{1}{3}$ του φορολογικού αγροκτήματος της Κοζάνης εκ μέρους του έναντι 21.581 *ğurus* και 20 *akçes*, έτσι ώστε να αποκτήσει το δικαίωμα του πλήρους ελέγχου του φόρου χωρίς την παρέμβαση τρίτων μελών. Το 1820 μετά την επίσημη αναγνώρισή του ως επαναστάτη, δημεύτηκε όλη η περιουσία του από το οθωμανικό κράτος, πιθανότατα και το φορολογικό αγρόκτημα της Κοζάνης. Τα πάντα επέστρεψαν στον έλεγχο του αυτοκρατορικού νομισματοκοπείου και αργότερα του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου και στην υπηρεσία των αυτοκρατορικών *hasses*⁷⁶.

Όσον αφορά στην περιοχή της Σιάτιστας, η οποία δημιουργήθηκε τον 15^ο αιώνα από κατατρεγμένους χριστιανούς λόγω της οθωμανικής επέκτασης, παρατηρείται οικονομική ανάπτυξη από τον 17^ο αιώνα έως το 1800. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αύξηση των εμπορικών δραστηριοτήτων με την Κεντρική Ευρώπη και ιδίως με την Αυστρία και τη Λειψία. Οι έμποροι εξάγουν ποικίλα προϊόντα, όπως δέρματα, γουναρικά, κόκκινα νήματα, κρόκο και ακατέργαστο μπαμπάκι. Από την άλλη διενεργούν εισαγωγές μεταξωτών ή μάλλινων υφασμάτων, αγγείων από κρύσταλλο και πορσελάνη, μεγάλων καθρεφτών με ξυλόγλυπτα επιχρυσωμένα πλαίσια. Η Σιάτιστα ήταν ευρέως γνωστή για τα αμπέλια και τα κρασιά της⁷⁷. Τα αμπέλια της κατελάμβαναν μεγάλες εκτάσεις και παρήγαγαν το καλύτερο κρασί της Ρούμελης, το οποίο προωθούσαν στην Μακεδονία και τη Θεσσαλία ενώ σπάνια συναντάται στην Ήπειρο, καθώς καθίσταται δύσκολη η μεταφορά του μέσω της Πίνδου⁷⁸.

Η Σιάτιστα μετατράπηκε σε κέντρο της εμπορικής κίνησης της Μακεδονίας αλλά και της Ηπείρου. Από τις εισαγωγές της επωφελούνταν και οι γύρω περιοχές,

---

⁷⁶ Σε φερμάνι με ημερομηνία 25-12-1830, που βρίσκεται στη Κοβεντάρειο Βιβλιοθήκη Κοζάνης, μαρτυρείται το γεγονός ότι το φορολογικό αγρόκτημα της Κοζάνης στις αρχές του 1830 βρισκόταν υπό τη διοίκηση του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου και της υπηρεσίας των αυτοκρατορικών *hasses* και διοικούνταν με βάση το σύστημα *iltizam*. Το 1833 η φορολογική φάρμα της Κοζάνης ανατέθηκε στον βαλή Χουσεΐν Πασά. Συνεπώς, φαίνεται πιθανό ότι τα συστήματα *malikane* και *esham* καταργήθηκαν αμέσως μετά την πτώση του Αλή Πασά. Salakides, *Sultanic Documents*, pp. 147-148, 224-225, Lamprakis (2017), ό.π., σελ.89-90.

⁷⁷ Βακαλόπουλος, Α. (1958). *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, σελ.13-14.

⁷⁸ Leake, W. M. (1835). *Travels in Northern Greece*. London, σελ.306.

όπως το Μοναστήρι και η Κλεισούρα. Η ανάπτυξη του εμπορίου διαπιστώνεται και από το γεγονός ότι η πλειονότητα των οικογενειών είχε κάποιο μέλος της που δραστηριοποιούνταν ως έμπορος στο εξωτερικό. Η Σιάτιστα διέθετε 200 εμπορικούς οίκους περίπου έως το 1800, που διενεργούσαν εμπόριο στην Αυστρία και τη Βενετία. Οι απόδημοι έμποροι, δημιουργούσαν περιουσίες και συνέβαλαν στην οικονομική στήριξη του τόπου τους. Έκαναν δωρεές, χρηματοδοτούσαν άπορες οικογένειες, σχολεία, εκκλησίες και δημόσια έργα, όπως δρόμους, υπονόμους, βρύσες. Τον 17^ο και 18^ο αιώνα, οικοδομούνται τα επιβλητικά αρχοντικά σπίτια ακολουθώντας την ίδια αρχιτεκτονική και διακόσμηση, που αποτελούν μουσεία λαϊκής τέχνης. Λόγω του πλούτου που απέκτησε μέσω του εμπορίου, η Σιάτιστα ονομάστηκε από τις γειτονικές περιοχές «Φλουροχώρι» και οι γυναίκες της «φλουρούδες»⁷⁹.

Παράλληλα με τη Σιάτιστα, ανάλογη οικονομική σημασία κατέχει και η πόλη της Καστοριάς, η οποία αποτέλεσε έδρα της ομώνυμης επαρχίας και διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην περιοχή. Εξελίχθηκε από τιμάριο σε χάσι της Φατμέ σουλτάνας και οι φόροι συλλέγονταν από τον βοεβόδα⁸⁰. Από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, παρατηρείται εμπορική κίνηση με τη Βενετία μέσω της Αδριατικής. Εξάγονται κτηνοτροφικά προϊόντα και εισάγονται βιοτεχνικά. Αρχικά, οι κύριες επαγγελματικές ασχολίες είναι η γεωργία και η αλιεία και στη συνέχεια η βυρσοδεψία και η γουνοποιία. Δημιουργούνται εμποροβιοτεχνικές «συντροφίες», δηλαδή εταιρείες, καθώς και επαγγελματικές συντεχνίες, εξασφαλίζοντας την εσωτερική οργάνωση της κοινωνίας και τη διαμόρφωση του αστικού χαρακτήρα της πόλης. Λόγω της στρατηγικής θέσης της και του καθεστώτος ιδιοκτησίας που επιβλήθηκε ως ιδιοκτησία προσώπου του αυλικού περιβάλλοντος, έχαιρε την προνομιακή προστασία της οθωμανικής διοίκησης που δημιουργούσε τις κατάλληλες συνθήκες ανάπτυξης⁸¹.

Έκμασε οικονομικά λόγω του εμπορίου των γουναρικών που αποτέλεσε ένα ιδιαίτερα προσοδοφόρο επάγγελμα και συνέβαλε στη δημιουργία επαφών με την ηγεσία του οθωμανικού κράτους. Η γούνα, διαδεδομένη στην Τουρκία, ήταν ένδειξη πλούτου και χρησιμοποιούνταν κυρίως από την ανώτερη κοινωνική τάξη. Έτσι, οι σουλτάνοι δώριζαν γούνες σε εξέχοντα πρόσωπα που επιθυμούσαν να τιμήσουν. Για τον λόγο αυτό, πολλοί έμποροι της Καστοριάς μετανάστευσαν στην Κωνσταντινού-

⁷⁹ Βακαλόπουλος (1958), ό.π., σελ.13-14.

⁸⁰ Τσότσος (2011), ό.π., σελ.424 και 432-433.

⁸¹ Ό.π., σελ.447-448, 473 και 453.

πολη προκειμένου να επεκτείνουν τις εμπορικές τους δραστηριότητες και να αποκτήσουν κύρος και επιρροή⁸². Οι γουναράδες της Πόλης ίδρυσαν δικό τους ταμείο, το «κουτίον των Γουναράδων», το οποίο συγκέντρωνε χρήματα με σκοπό να χρησιμοποιηθούν για φιλανθρωπικά και εκπαιδευτικά έργα. Το εμπόριο των γουναρικών υπήρξε η κύρια επαγγελματική ασχολία των Καστοριανών, οι οποίοι διέθεταν εμπορικούς οίκους στη Βιέννη, τη Λειψία, τη Δρέσδη και τη Μόσχα. Η οικονομική αυτή ευμάρεια διαφαίνεται στα αρχοντικά σπίτια και στις εκκλησίες της Καστοριάς, που χτίστηκαν τον 17^ο και 18^ο αιώνα⁸³.

Ο Εβλιγιά Τσελεμπί περιγράφει τα σπίτια των χριστιανών: *«σκεπασμένα με κόκκινα, καλοκαμωμένα κεραμίδια. Είναι εύπορα σεράγια, παράξενα και περίεργα. Όλα τα σπίτια στην όχθη της λίμνης έχουν παραπήγματα για να προοφυλάγουν τα πλοία και τα σαχισιά. Τα σεράγια είναι αρχοντικά με λιμάνια, με πατώματα το ένα επάνω από το άλλο, στον ρυθμό της Κωνσταντινούπολης»*⁸⁴. Η Καστοριά αποτέλεσε την πιο ανεπτυγμένη πόλη, από δημογραφική και οικονομική άποψη, καθώς υπήρξε σημαντικό βιοτεχνικό και διαμετακομιστικό εμπορικό κέντρο⁸⁵.

Οι τρεις αυτές δυτικομακεδονικές πόλεις αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης της βιοτεχνίας και του εμπορίου. Από τον 17^ο αιώνα, ο βιοτεχνικός τομέας συνέβαλε καθοριστικά στην απομάκρυνση από την οικιακή οικονομία και οδήγησε στον σχηματισμό εμποροβιοτεχνικών συντεχνιών. Η οικονομική αυτή μεταβολή προκάλεσε αλλαγή στην εσωτερική κοινωνική οργάνωση των πόλεων και τους προσέδωσε αστικό χαρακτήρα⁸⁶.

---

⁸²Βακαλόπουλος (1958), ό.π., σελ.18.

⁸³ Ο.π., σελ.20-21.

⁸⁴ Ο.π., σελ.20-21.

⁸⁴ Κοντός, Δ. (2013). *Ιστορία της μητρόπολης Καστοριάς κατά την περίοδο 1767-1912*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, σελ.35.

⁸⁵ Τσότσος (2011), ό.π., σελ.483.

⁸⁶ Ο.π., σελ.448.

2.2. Κοινωνία

Η Δυτική Μακεδονία αντιμετώπισε πλήθος προβλημάτων εξαιτίας των συχνών μεταβολών του γεωργικού συστήματος. Οι αυθαιρέσιες των τοπικών αρχόντων, η καταπίεση και η επιβολή δυσβάστακτων φόρων προκάλεσαν έντονες μεταναστευτικές ροές προς τις ορεινές περιοχές, στις οποίες δημιουργούνται νέοι οικισμοί. Ο 17^{ος} αιώνας σηματοδεύτηκε από την έντονη ληστική δράση των τοπικών ομάδων αλλά και των αλβανικών, όπως επίσης και των κλεφταρματολών. Επιπλέον, οι καταστροφές που προκαλούσε η διέλευση των άτακτων στρατιωτικών μονάδων της Αυτοκρατορίας προκαλούσε δυσφορία στους χριστιανούς υπηκόους. Αυτές οι συνθήκες τους ώθησαν να εγκατασταθούν σε δυσπρόσιτες περιοχές, όπου θα ήταν ασφαλείς⁸⁷.

Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός πως το 1649 πολλές οικογένειες από το ορεινό Χτένι, που καταστράφηκε από την προέλαση των Αλβανών, μετακινήθηκαν στην Κοζάνη, η οποία ήταν μια ιδιαίτερα προσιτή περιοχή. Προτιμήθηκε, καθώς γύρω από την πόλη ήταν εγκατεστημένοι οι μουσουλμάνοι Κονιάροι⁸⁸ Τούρκοι και οι ληστικές ομάδες απέφευγαν να λυμαίνονται την περιοχή. Συνεπώς, οι μουσουλμανικοί οικισμοί λειτούργησαν ως προστατευτικό τείχος από τις αλβανικές επιθέσεις και δημιούργησαν ένα κλίμα ασφάλειας έως τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Επιπλέον, στην Κοζάνη μετανάστευσαν και κάτοικοι των Αγράφων και γενικότερα της θεσσαλικής περιοχής εκμεταλλεζόμενοι τις ευνοϊκές ειρηνικές συνθήκες. Σύμφωνα με τον Χαρίσιο Μεγδάνη, η Κοζάνη του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα είναι «ένα καλόν και ήσυχον καταφύγιον». Τον 17^ο αιώνα, παρατηρούνται μετακινήσεις Ηπειρωτών προς τη Δυτική Μακεδονία που δημιουργούν νέους οικισμούς. Την περίοδο αυτή εποικίζεται ο οικισμός Πιπιλίστα (σημ. Νάματα), το Ραντοβίτσι (σημ. Ροδοχώρι) Ανασελίτσας και το Νεοχώρι.⁸⁹

Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, κατά τον Λιούφη, στην Κοζάνη υπάρχουν τέσσερις συνοικίες, αποτελούμενες από περίπου 400 οικογένειες. Αν προστεθούν και οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην πόλη στα μέσα του ίδιου αιώνα ο πληθυσμός της ανέρχεται πιθανότατα σε 2.500-3.000 κατοίκους. Την ίδια περίοδο παραχωρούνται στην Κοζάνη προνόμια από την οθωμανική διοίκηση, μέσω της επιβολής του

---

⁸⁷ Τσότσος (2011), ό.π., σελ.432-434.

⁸⁸ Κονιάροι: προέρχονταν από το Ικόνιο της Μικράς Ασίας. Όρος που επικρατούσε τον 19^ο αιώνα για τους απογόνους των Γιουρούκων και άλλων Τούρκων εποίκων. Γιουρούκοι: τουρκομάνοι έποικοι που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας στα τέλη του 14^{ου} αιώνα. Ο όρος χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει γενικότερα τους νομαδικούς πληθυσμούς. Ό.π., σελ.163 και 435.

⁸⁹ Ό.π., σελ.435-437.

φορολογικού γεωργικού συστήματος malikane, που οδήγησε σε σημαντική οικονομική ανάπτυξη παράλληλα με την άνθηση του βιοτεχνικού κλάδου. Έτσι, παρατηρείται η κατασκευή έργων υποδομής, εκκλησιών και σχολείων⁹⁰. Σύμφωνα με τον Χαρίσιο Μεγδάνη, οι Κοζανίτες απόδημοι έμποροι, λόγω των επαφών τους με την Ευρώπη συμβάλλουν στην οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη της πόλης, εκφράζοντας την επιθυμία τους για πολυτελή διαβίωση, προαγωγή της παιδείας και ηθική και πολιτική συγκρότηση⁹¹.

Όσον αφορά στον πληθυσμό της Δυτικής Μακεδονίας, ο οποίος παρουσιάζει αυξομειώσεις καθ' όλη τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα, είναι διαχωρισμένος ανάλογα με το θρήσκευμα. Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί εγκαθίστανται στο λεκανοπέδιο Εορδαίας, βορείως της κοιλάδας του Αλιάκμονα αλλά και στα Σέρβια, την Καστοριά και την Φλώρινα. Ο ελληνικός χριστιανικός πληθυσμός καταλαμβάνει κυρίως το νότιο τμήμα της Δυτικής Μακεδονίας, ενώ για το βόρειο δεν γνωρίζουμε περισσότερα. Ίσως εκεί κυριαρχούσε το σλαβόφωνο χριστιανικό στοιχείο, όπως κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα. Επίσης, εντοπίζονται και βλαχόφωνοι πληθυσμοί στα Κορέστεια, τη Νέβεσκα, το Πισοδέρι, την Κλεισούρα και τη Νικολίτσα.

Πιθανότατα τον 17^ο αιώνα κάνουν την εμφάνισή τους και οι μουσουλμάνοι αλβανικής καταγωγής που βρίσκονται στην υπηρεσία του οθωμανικού κράτους ως στρατιωτικοί ή αξιωματούχοι. Σύμφωνα με τον περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπί, υπήρχε και εβραϊκός πληθυσμός ο οποίος εγκαταστάθηκε στα Σέρβια και την Καστοριά. Επομένως, στον δυτικομακεδονικό χώρο κυριαρχούν δύο κοινωνικές ομάδες, η χριστιανική και η μουσουλμανική, οι οποίες συνήθως δεν επικοινωνούν μεταξύ τους όπως βλέπουμε και από τον διαχωρισμό τους σε πολεοδομικό επίπεδο, καθώς σχηματίζουν χωριστές συνοικίες και καταγράφονται σε ξεχωριστά φορολογικά κατάστιχα. Οι χριστιανοί κατοικούν συνήθως στις ορεινές περιοχές και ασχολούνται με τη κτηνοτροφία, τη βιοτεχνία και το εμπόριο, ενώ οι μουσουλμάνοι στις πεδινές με κύρια ασχολία τη γεωργία⁹².

Στην κοινωνία της Κοζάνης σχηματίζονται δύο κοινωνικές ομάδες. Από τη μια, έχουμε τη μερίδα των χριστιανών, οι οποίοι καθοδηγούνταν από μια μικρή αλλά ισχυρή ελίτ αποτελούμενη από πλούσιους εμπόρους και τις εκκλησιαστικές αρχές, με

---

⁹⁰ Τσότσος (2011), ό.π., σελ. 478-479.

⁹¹ Βακαλόπουλος (1958), ό.π., σελ.15.

⁹² Ο.π., σελ.459-462.

εκπρόσωπο τον επίσκοπο Σερβίων και Κοζάνης και τους αντιπροσώπους του. Από την άλλη, βρίσκονται οι μουσουλμάνοι, που σχηματίζουν μια εξίσου μικρή ομάδα με επιρροή και κατέχουν τη θέση του βοεβόδα της Κοζάνης. Ανάμεσα στις δύο αυτές κοινωνικές ομάδες, παρατηρούνται περίοδοι πλήρους συνεργασίας αλλά και βίαιων διαμαχών, καθώς η καθεμία υπερασπίζεται τα συμφέροντά της. Ο αυτοκρατορικός έλεγχος καθίστατο εφικτός μέσω των εκπροσώπων που ορίζονταν, ενώ οι οριστικές αποφάσεις λαμβάνονταν από την Πύλη⁹³.

Τα θεσμικά όργανα που κυριαρχούσαν στην κοινότητα Κοζάνης ήταν τρία: ο βοεβόδας, ο οποίος ήταν ο εκπρόσωπος του δικαιούχου του malikâne, ο επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης, η ανώτατη εκκλησιαστική αρχή του τόπου και οι Κοτζαμπάσηδες, οι οποίοι ήταν οι ηγέτες της κοινότητας. Επρόκειτο για ισχυρές προσωπικότητες που διέθεταν δύναμη, πλούτο και κύρος. Ο βοεβόδας ως υπεύθυνος της συλλογής των φόρων του malikâne ήταν απαραίτητο να διατηρεί καλές σχέσεις με την Εκκλησία και τους Κοτζαμπάσηδες, έτσι ώστε να εκτελεί τις υποχρεώσεις τους και να ανανεώσει τη θητεία του. Ο επίσκοπος, αποτελούσε τον πνευματικό και θρησκευτικό ηγέτη της χριστιανικής κοινότητας, ήταν δικαστής και συμβολαιογράφος, καθώς επίσης και εισπράκτορας των εκκλησιαστικών φόρων. Υπερασπιζόταν το ποίμνιό του σε περιπτώσεις βίαιων εξισλαμισμών, κάτι που επιτρεπόταν από τη διοίκηση λόγω της επιθυμίας της να διατηρήσει τη συλλογή των φόρων από τους χριστιανούς υπηκόους⁹⁴.

Στις αρμοδιότητες του επισκόπου συμπεριλαμβάνονταν, η τήρηση των θρησκευτικών καθηκόντων του λαού και η συντήρηση όλων των θρησκευτικών ιδρυμάτων, τα οποία απαγορεύονταν να απαλλοτριωθούν. Επίσης, επέβλεπε την ανοικοδόμηση νέων εκκλησιών και λογοδοτούσε στον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης και στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Μπορούσε να προβεί σε τιμωρίες κληρικών, ιερέων και μοναχών, οι οποίοι δεν τηρούσαν τους κανονισμούς της εκκλησίας, αρνούσαν να καταβάλουν τους κρατικούς φόρους ή δεν διαχειρίζονταν σωστά την εκκλησία. Ο επίσκοπος κατέθετε τον ετήσιο φόρο μέσω του μητροπολίτη και του Πατριάρχη στο αυτοκρατορικό ταμείο. Βρισκόταν στην κορυφή της ιεραρχίας και αυτό τον καθιστούσε ισχυρή προσωπικότητα της κοινότητας⁹⁵.

---

⁹³ Lamprakis (2017), ό.π., σελ.94-95.

⁹⁴ Ο.π., σελ.107-111.

⁹⁵ Ο.π., σελ.110 και 115.

Στην Κοζάνη σχηματίστηκαν δύο είδη κοινοτήτων, η αγροτική και η αστική. Οι αστικές κοινότητες είχαν ως επικεφαλής έναν Κοτζάμπαση, τον οποίο εξέλεγαν κάθε χρόνο τα μέλη της κοινότητας και ελεγχόταν από τον τοπικό επίσκοπο, τα πλούσια μέλη της κοινότητας, τους ηγέτες και τα μέλη των συντεχνιών. Οι συντεχνίες διαδραμάτιζαν κεντρικό ρόλο στην κοινωνική και οικονομική οργάνωση κάθε κοινότητας. Επρόκειτο για χριστιανούς ηγέτες, οι οποίοι είχαν την ίδια δύναμη με τους μουσουλμάνους *ihtiyars* και *muhtars*⁹⁶.

Μεσολαβούσαν μεταξύ των χριστιανών υπηκόων και της οθωμανικής διοίκησης και εργάζονταν για τα συμφέροντα της κοινότητάς τους. Αποτελούσαν επίσημα μέλη του διοικητικού μηχανισμού και διακεκριμένα πρόσωπα των κοινοτήτων τους. Οι Κοτζαμπάσηδες ήταν επιφορτισμένοι με την επιβολή της τοπικής νομοθεσίας, μέσω του σχηματισμού δυνάμεων ασφαλείας, επισκευή αμυντικών έργων και συχνά δημιουργούσαν συμμαχίες με τους μουσουλμάνους αξιωματούχους. Οι δύο πιο σημαντικές φατρίες στην Κοζάνη, που στην πραγματικότητα ήταν Κοτζαμπάσηδες, υπήρξαν αυτές των Αλήφρονων⁹⁷ υπό τον Ρούση Κοντορούση και των Δημοκρατικών υπό τον Γεώργιο Αυλιώτη⁹⁸.

Την περίοδο 1780-1785, ανάμεσα σε αυτές τις δύο παρατάξεις ξεσπά μεγάλη διαμάχη για τον έλεγχο της κοινότητας και το μονοπώλιο του φορολογικού αγροκτήματος της Κοζάνης. Το αξίωμα του *βοεβόδα* εκ μέρους των μουσουλμάνων αξιωματούχων αποτέλεσε στοιχείο ανταγωνισμού και διενέξεων. Μετά τον θάνατο του *Osman Ağa*, όπως προαναφέρθηκε, το *malikâne* ανέλαβαν οι δύο γιοί του, οι οποίοι δεν στάθηκαν ικανοί να το διαχειριστούν σωστά. Με αφορμή την ανικανότητά τους, η παράταξη των Δημοκρατικών παρεμβαίνει και προσπαθεί να τους αντικαταστήσει με μέλη της, ερχόμενη σε ρήξη με την παράταξη του Ρούση Κοντορούση, η οποία υποστήριζε τον *Osman Ağa*. Η διαμάχη που ακολούθησε έλαβε διαστάσεις εμφυλίου πολέμου, διαχωρίζοντας την κοινότητα⁹⁹.

Μετά την απομάκρυνση του *Halil Ağa* και του *Ahmed Ağa*, η κοινότητα της Κοζάνης ζήτησε από τη *Fatma Hanım Sultan* να διορίσει νέο *βοεβόδα* τον *Ebu Bekir*

⁹⁶ Lamprakis (2017), ό.π., σελ.118-119.

⁹⁷ Αλήφρονες: υποστήριζαν και ασπάζονταν τις ιδέες του Αλή Πασά, τον οποίο χαρακτήριζαν οι έννοιες τυραννία, καταπίεση, ψεύδος και παραπλάνηση. Δημοκρατικοί: υποστήριζαν της αξίες της ισότητας και της δίκαιης οργάνωσης και διαχείρισης των κοινοτικών υποθέσεων. Ό.π., σελ.162.

⁹⁸ Ό.π., σελ.120 και 123.

⁹⁹ Ό.π., σελ.146-147.

Bey. Έτσι, το 1780-1781 αναλαμβάνει τη θέση του βοεβόδα με την προϋπόθεση να καταβάλει ένα ποσό ως αποζημίωση για τις καταχρήσεις των προκατόχων του¹⁰⁰. Ωστόσο, οι διενέξεις συνεχίζονται, καθώς ο Γ. Αυλιώτης προκαλεί εξέγερση κατά των Αληφρόνων του Ρούση Κοντορούση και του επισκόπου Ιγνατίου. Καταδιώκει τους αξιωματούχους της επισκοπής κατηγορώντας τους για εμπλοκή σε κοινοτικά σκάνδαλα και επικρατεί. Οι διώξεις δεν περιορίστηκαν μόνο στην άρχουσα τάξη αλλά επεκτάθηκαν σε όλη την κοινότητα. Με πατριαρχική επιστολή διατάχθηκε η συμφιλίωση των δύο παρατάξεων διαφορετικά θα επιβάλλονταν ποινές. Ο Αυλιώτης, προκειμένου να αποφύγει τα αντίποινα εγκαταλείπει την Κοζάνη και εγκαθίσταται στη Βουδαπέστη, όπου βρίσκεται η επιχείρηση της οικογένειάς του, ενώ συγχρόνως οι υποστηρικτές του εκδιώχθηκαν. Έτσι, οι Αλήφρονες εδραιώνουν την κυριαρχία τους στην περιοχή και αποκαθίσταται η τάξη¹⁰¹.

Η παράταξη των Αληφρόνων, όπως δηλώνει και το όνομά της, είχε την υποστήριξη του Αλή Πασά. Η σχέση του με τον Ρούση Κοντορούση υποδηλώνει την επιθυμία του να εμπλακεί στις κοινοτικές διαμάχες, έτσι ώστε να επωφεληθεί και να επεκτείνει την κυριαρχία του. Το 1795, ξεσπά νέα διαμάχη με την επιστροφή του Γεωργίου Αυλιώτη, που συμπίπτει με τον θάνατο της δικαιούχου του malikâne, Fatma Hanım Sultan το 1796. Από τη θέση του Κοτζαμπάση προχωρεί σε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις κατά των υποστηρικτών του Ρούση Κοντορούση, ο οποίος καταφεύγει στα Ιωάννινα. Με δυνάμεις του Αλή Πασά επανέρχεται στην Κοζάνη και εξοντώνει τον Αυλιώτη και τους Δημοκρατικούς. Τότε βρίσκει την ευκαιρία να διεκδικήσει το malikâne, το οποίο αποκτά το 1801. Ο Κοντορούσης κυριαρχεί στην Κοζάνη και επιβάλλει ένα τυραννικό καθεστώς, έχοντας την προστασία του Αλή¹⁰².

Ο Αλή πασάς κυριάρχησε σε όλη τη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, καθιστώντας δύσκολη την καθημερινότητα των κατοίκων. Στην κωμόπολη της Σιάτιστας, σύμφωνα με τον περιηγητή Leake, οι κάτοικοι δεν φοβούνταν τόσο τις ελλείψεις και τις ασθένειες που μπορεί να προέκυπταν όσο τις απαιτήσεις του, οι οποίες συνήθως περιλάμβαναν τον ανεφοδιασμό του, την κατάθεση χρημάτων και τη συμμετοχή τους στις εκστρατείες κατά του Σουλίου. Το ποσό που συγκεντρωνόταν ετησίως ανερχόταν στα 5.000 βαλάντια, ενώ ο επίσκοπος κατέβαλε στον βεζίρη 4.000

---

¹⁰⁰ Lamprakis (2017), ό.π., σελ.147-148.

¹⁰¹ Ό.π., σελ.164-167.

¹⁰² Ό.π., σελ.171-176.

πιάστρες. Όπως είδαμε και στην περίπτωση της Κοζάνης, ο Αλή εμπλέκεται στις κοινοτικές έριδες της Σιάτιστας, χρησιμοποιώντας τες ως δικαιολογία για να εκβιάζει τους κατοίκους της¹⁰³.

Η Σιάτιστα ήταν ένας ορεινός οικισμός που βρισκόταν σε οχυρή θέση και αναπτύχθηκε από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Στα εκκλησιαστικά έγγραφα αναφέρεται ως «χώρα» ή «πολιτεία»¹⁰⁴. Φιλοξενούσε την έδρα του μητροπολίτη Σισανίου και Σιατίστης, η οποία αρχικά βρισκόταν μέχρι τα τέλη του 17^{ου} αιώνα και πιθανότατα κατά τα έτη 1796-1800, στο Σισάνι¹⁰⁵. Υπήρξε η έδρα του μουδέρη, δηλαδή του Οθωμανού δημάρχου, καθώς αποτελούσε το μεγαλύτερο αστικό κέντρο του καζά Ανασελίτσης. Λόγω της οικονομικής άνθησης που προκάλεσαν οι εμπορικές επαφές με την Κεντρική Ευρώπη και τη δημιουργία εμπορικών οίκων, η Σιάτιστα απέκτησε το προσωνύμιο «φλουροχώρι»¹⁰⁶. Στην πόλη υπήρχαν περίπου 500 σπίτια και οι κάτοικοί της ασχολούνταν με την κτηνοτροφία και την αμπελοκαλλιέργεια¹⁰⁷. Η ανάδειξή της σε διαμετακομιστικό εμπορικό κέντρο ευνοήθηκε περίπου το 1600, δηλαδή μετά τη μετάβαση από την κτηνοτροφική στη βιοτεχνική παραγωγή και τη μετέπειτα πληθυσμιακή αύξηση¹⁰⁸.

Η ηγεσία της πόλης, οι άρχοντες, είναι υπεύθυνοι για την φιλοξενία των απεσταλμένων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τους οποίους συνήθως στεγάζουν στο δημαρχείο. Ο μητροπολίτης ήταν ο επικεφαλής του χριστιανικού πληθυσμού, ο οποίος δεν αποτελούσε μόνο τον πνευματικό ηγέτη. Οι κάτοικοι ήταν κατανεμημένοι σε 15 ενορίες, όπου λειτουργούσαν ισάριθμοι ιερείς, κατέχοντας τη θέση τους ισόβια. Το διοικητικό τους έργο περιλαμβάνει τη συλλογή των φόρων και του χαρατσίου. Επίσης, ο μητροπολίτης διαχειρίζεται τις δικαστικές υποθέσεις του ποιμνίου του και διατηρεί τη συνοχή του.

---

¹⁰³ Leake, W. M. (1835). *Travels in Northern Greece*. London, σελ.309.

¹⁰⁴ Τσότσος, Γ. Π. (2011). *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας Το οικιστικό δίκτυο 14ος-17ος αιώνας*. Θεσσαλονίκη: Αντώνιος Σταμούλης, σελ.477.

¹⁰⁵ Ό.π., σελ.424.

¹⁰⁶ Παπαδόπουλος, Σ. (1970). *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, σελ.182-183.

¹⁰⁷ Τόζης, Γ. (2017). Σιατιστινά. *Μακεδονικά* (2), σσ. 311-331.

¹⁰⁸ Τσότσος, ό.π., σελ.477.

Η πλειονότητα των κατοίκων ασχολείται με το εμπόριο, που διενεργείται με τη Βιέννη, τη Λειψία και τη Γερμανία από τις οποίες υιοθέτησαν τη γερμανική απλότητα αποβάλλοντας την πονηριά του Έλληνα. Η Σιάτιστα αποτέλεσε ένα ειρηνικό κέντρο, που διέθετε σχολείο μέσω του οποίου προωθούνταν η ηθική και οδηγούσε στην ενότητα της κοινότητας¹⁰⁹. Κατά τον Rouqueville, «ήταν μια τέλεια ελληνική πόλη που είχε έναν αέρα άνεσης και καθαριότητας, που δεν τον βρίσκει κανείς πουθενά στην Τουρκία»¹¹⁰.

Η Καστοριά σύμφωνα με τον Εβλιγιά Τσελεμπί αποτελεί από τον 17^ο αιώνα στρατιωτικό κέντρο. Η θέση της ευνοεί την κυριαρχία του χριστιανικού πληθυσμού, όπως επιβεβαιώνει η ύπαρξη 70 εκκλησιών ως συνέχεια των βυζαντινών χρόνων. Κατά τον 17^ο αιώνα, έχουν σχηματιστεί 16 χριστιανικές συνοικίες, 3 μουσουλμανικές και 1 εβραϊκή¹¹¹. Τον 19^ο αιώνα, κατά τον περιηγητή Leake, κατοικούσαν 600 οικογένειες, από τις οποίες οι 10 ήταν εβραϊκής καταγωγής, ενώ οι υπόλοιπες ελληνικής και τουρκικής. Τα χωριά ήταν αμιγώς ελληνικά, εκτός από έναν σούμπαση, ο οποίος ήταν ο αντιπρόσωπος των τουρκικών τσιφλικιών. Οι χριστιανικές συνοικίες βρίσκονταν εκτός του κάστρου, καθώς εντός σχηματίστηκαν οι μουσουλμανικές. Αργότερα, οι Οθωμανοί εγκαταστάθηκαν και γύρω από τη λίμνη. Εφαρμοζόταν το φορολογικό σύστημα του μουκατά, όπως και στην Κοζάνη, ο οποίος περιλάμβανε 50 χωριά που θα κατέβαλαν το ετήσιο ποσό στην Οθωμανική Αυτοκρατορία¹¹².

Στην πόλη έδρευε ο καϊμακάμης, ο οποίος εξαρτιόταν από τη διοίκηση της Ρούμελης. Στη δικαιοδοσία του περιλαμβάνονταν τα τμήματα της Κολόνιας, Οπάρας, Βεχλίτσας, Γκιόρτζας και Ανασελίτσας. Στις αρχές του 19^ο αιώνα, σύμφωνα με τον Χαρίσιο Μεγδάνη, η «Καστοριανή τοπαρχία» υπάγεται διοικητικά στον πασά της Ρούμελης, με έδρα το Μοναστήρι και εκκλησιαστικά στον μητροπολίτη Καστοριάς. Οι περισσότεροι κάτοικοι εγκαθίσταντο σε διάφορα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προκειμένου να εργαστούν ως ξυλουργοί, οικοδόμοι ή έμποροι¹¹³.

---

¹⁰⁹ Τσότσος (2011), ό.π., σελ.325-326.

¹¹⁰ Βακαλόπουλος, Α. (1958). *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, σελ.15.

¹¹¹ Τσότσος, ό.π., σελ.472-473.

¹¹² Leake (1835), ό.π., σελ.325· Κοντός (2013), ό.π. σελ.35.

¹¹³ Βακαλόπουλος, ό.π., σελ.20 και 22.

Υπήρξε κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου και παρουσίασε οικονομική άνθηση λόγω των εμπορικών συναλλαγών με τα λιμάνια της Αδριατικής από τα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Μαζί με τη Σιάτιστα πρωταγωνιστεί ως έδρα εμπόρων που δημιουργούν εμπορικές σχέσεις σε διεθνές επίπεδο¹¹⁴. Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και κυρίως μετά τα Ορλωφικά το 1770, ο πληθυσμός της Καστοριάς υποφέρει από τις αλβανικές επιδρομές, οι οποίες τους αφαιρούν τον μισθό τους. Ωστόσο, την περίοδο αυτή παρατηρείται πνευματική ανάπτυξη¹¹⁵.

Η τρομοκρατία που επέβαλε ο Αλή Πασάς στη Δυτική Μακεδονία τον 18^ο αιώνα, οδήγησε σε μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα στο εξωτερικό. Αρχικά, οι έμποροι διέθεταν ένα οργανωμένο δίκτυο αντιπροσώπων που διαχειρίζονταν τις εμπορικές τους δραστηριότητες, αλλά εξαιτίας των δυσμενών συνθηκών μετανάστευαν και οι ίδιοι. Η επικράτηση της αναρχίας και της ανασφάλειας παρεμποδίζει την εμπορική κίνηση και την ανάπτυξη της βιοτεχνίας, καθώς οι εκάστοτε αξιωματούχοι επιδίδονται σε αρπαγές των κερδών των εμπόρων και των βιοτεχνών προκαλώντας πλήγμα στην οικονομία των πόλεων.

Γενικότερα, η Δυτική Μακεδονία είναι έρμαιο των τυραννίσκων, καθώς οι περισσότερες περιοχές εκτός από το Μοναστήρι και την Καστοριά δεν διαθέτουν στρατιωτικές δυνάμεις για να αποφύγουν την αταξία. Η αστική τάξη της εποχής προσπαθεί να εμψυχήσει τις φιλελεύθερες ιδέες στους κατοίκους των οθωμανοκρατούμενων περιοχών. Ωστόσο, λόγω των δυσκολιών που αντιμετώπιζαν δεν είχαν τη διάθεση να εκδηλώσουν τα επαναστατικά τους αισθήματα και οδηγούνταν στην παθητικότητα ή τη μετανάστευση, με συνέπεια την οικονομική παρακμή και την ερήμωση των πόλεων¹¹⁶.

---

¹¹⁴ Τσότσος (2011), ό.π., σελ.466.

¹¹⁵ Βακαλόπουλος, ό.π., σελ.20 και 22.

¹¹⁶ Ό.π., σελ.28.

2.3. Παιδεία

Λόγω της επιβολής της οθωμανικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο παρατηρείται μια καθυστέρηση στην οικονομική και εκπαιδευτική δραστηριότητα. Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα εκφράζεται το αίτημα της προαγωγής της παιδείας στον χώρο της Δυτικής Μακεδονίας. Η παιδεία πλέον αντιμετωπίζεται ως αξία από τις νεωτερικές κοινωνίες και γίνονται προσπάθειες σύστασης οργανωμένων σχολείων με σκοπό τη δημιουργία μιας κοινωνικής και πολιτιστικής ταυτότητας¹¹⁷. Μέχρι τότε τη μόρφωση είχε αναλάβει η Εκκλησία, η οποία βασιζόταν στην εκκλησιαστική παράδοση έχοντας σκοπό τη διατήρηση της χριστιανικής πίστης, της γλώσσας και των παραδόσεων, ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο την ενότητα των χριστιανών υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹¹⁸.

Στην προσπάθεια αυτή συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό η οικονομική ανάπτυξη που συντελέστηκε στα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Η εξάπλωση των εμπορικών δραστηριοτήτων στην Κεντρική Ευρώπη και κυρίως στα εδάφη της Αυστροουγγαρίας, έδωσαν ισχυρή ώθηση στον τομέα της παιδείας¹¹⁹. Οι απόδημοι έμποροι της Δυτικής Μακεδονίας ήρθαν σε επαφή με το κίνημα του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και τις επαναστατικές ιδέες του Ρήγα και αποτέλεσαν τους πρωτεργάτες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Συνετέλεσαν στη άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου της γενέτειράς τους, ιδρύοντας και χρηματοδοτώντας σχολεία, σε μια εποχή κατά την οποία η τοπική ηγεσία αδιαφορούσε για την παιδεία¹²⁰.

Οργανωμένα σχολεία ιδρύονται στην Κοζάνη, τη Σιάτιστα και την Καστοριά, πόλεις οι οποίες βρίσκονταν σε καίριες θέσεις, καθώς είχαν αναπτύξει εμπορικές επαφές με την Ευρώπη δημιουργώντας ευνοϊκές οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες για την ανάπτυξη της παιδείας¹²¹. Σε αυτά σταδιοδρόμησαν σημαντικοί δάσκαλοι της

---

¹¹⁷Καρανάσιος, Χ. (2016). Η παιδεία ως παράγωγο και παραγωγός λόγου, ήθους και συλλογικής αυτοσυνείδησης στη Δυτική Μακεδονία (16ος-19ος αι.). Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 565-608). Γρεβενά, σελ.577.

¹¹⁸ Ό.π., σελ.578 και 585.

¹¹⁹ Ό.π., σελ.587.

¹²⁰ Ό.π., σελ.600-603.

¹²¹ Ό.π., σελ.568.

εποχής, κοντά στους οποίους μαθήτευσαν μεγάλες προσωπικότητες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού¹²².

Η Κοζάνη πρωτοστατεί στην οργάνωση της παιδείας. Το πρώτο οργανωμένο εκπαιδευτικό ίδρυμα ήταν η Σχολή¹²³, η οποία ιδρύθηκε το 1668 με πρώτο διδάσκαλο τον Γεώργιο Κονταρή¹²⁴. Με καταγωγή από τα Σέρβια, μετέβη για σπουδές στη Βενετία και ασπάστηκε την αριστοτελική διδασκαλία. Αργότερα, ανήλθε στον επισκοπικό θρόνο ως επίσκοπος Σερβίων και Κοζάνης, με το όνομα Γρηγόριος¹²⁵. Ο Γ. Κονταρής υπήρξε ο πρώτος δάσκαλος, ο οποίος διέθετε ανώτερες φιλοσοφικές γνώσεις και ακολούθησε τη μέθοδο του Κορυδαλέα¹²⁶ και του Γεωργίου Σουγδουρή. Τα διδασκόμενα μαθήματα της Σχολής ήταν πιθανότατα η ελληνική γλώσσα, η θεολογία, η φιλοσοφία και λίγα μαθηματικά¹²⁷.

Το 1745 μετά από τις ενέργειες του επισκόπου Σερβίων και Κοζάνης Μελέτιο Κατακάλου διορίζεται ως διδάσκαλος ο ιεροδιάκονος Ευγένιος Βούλγαρης στην αναβαθμισμένη πλέον Σχολή της πόλης, τη Στοά¹²⁸. Η χρηματοδότηση προερχόταν από τους κατοίκους της κοινότητας και από τους απόδημους Κοζανίτες στην Ουγγαρία¹²⁹. Ο κύκλος των μαθημάτων του Βούλγαρη, σε αντίθεση με τους προκατόχους του, οι

---

¹²² Καρανάσιος (2016), ό.π., σελ.565.

¹²³ Σύμφωνα με τον Χ. Καρανάσιο, ο όρος Σχολή της Κοζάνης χρησιμοποιήθηκε συμβατικά τον 18^ο αιώνα για όλα τα σχολεία της Κοζάνης, καθώς δεν υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο σχολείο με την ονομασία Σχολή. Ως Σχολή πρέπει να θεωρείται το σχολείο που έχει ιδρύσει η Κοινότητα της πόλης. Καρανάσιος, Χ. (1996). Η Σχολή Κοζάνης κατά τον 18ο αι. βάσει χειρογράφων, εγγράφων και εντύπων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης. Στο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης* (σσ. 143-179), Κοζάνη, σελ. 143-144.

¹²⁴ Παπαδόπουλος, Σ. (1970). *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. σελ.205.

¹²⁵ Λιούφης, Π. (1924). *Ιστορία της Κοζάνης*. Αθήνα, σελ.178.

¹²⁶ Θ. Κορυδαλέας: εισηγητής της αριστοτελικής φιλοσοφίας, μέσω των ερμηνευτικών σχολίων που συνέταξε στην αρχαΐζουσα γλώσσα. Επιχείρησε να διαχωρίσει τη φιλοσοφία από τη θεολογία, οδηγώντας στην εκκοσμίκευση της εκπαίδευσης. Ωστόσο, παρά την καινοτομία του κυριάρχησε στον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο για πολλά χρόνια. Τον 18^ο αιώνα, με την εισαγωγή της νεωτερικότητας ο κορυδαλισμός θεωρήθηκε υπαίτιος για την αδράνεια της παιδείας και ταυτίστηκε με τον σχολαστικισμό. Λάμπας Κ. (2003). Η εκπαίδευση-Οργάνωση και λειτουργία των σχολείων 1770-1821. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, (Τομ.2, σσ.75-100), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ.82.

¹²⁷ Καρανάσιος, ό.π., σελ.569-570.

¹²⁸ Ό.π., σελ.571.

¹²⁹ Ό.π., σελ.150.

οποίοι δίδασκαν Αριστοτέλη, βασιζόταν στη λογική, τη φιλοσοφία, τη φυσική και μεταφυσική, την άλγεβρα, τα ανώτερα μαθηματικά και τη θεολογία¹³⁰. Με την επιλογή του προγράμματος σπουδών του υπήρξε ο εισηγητής του νεωτερικού πνεύματος στην Κοζάνη, καθώς η διδασκαλία του διακρίθηκε από ένα βαθιά επιστημονικό και φιλοσοφικό περιεχόμενο. Ωστόσο, άσκησε τα διδασκαλικά του καθήκοντα για σύντομο χρονικό διάστημα από το 1745 έως το 1748¹³¹. Ο μισθός του ανερχόταν στα 800 γρόσια, υψηλός για τα δεδομένα της εποχής, αν ληφθεί υπόψη το ποσό των 500 γροσίων που λάμβανε κατά την υπηρεσία του στα Ιωάννινα¹³².

Την περίοδο αυτή, ακμάζει το εμπόριο των Κοζανιτών με την Αυστροουγγαρία, οι οποίοι οργανώνονται σε αδελφότητες, τις λεγόμενες Κομπανίες¹³³. Το 1765 οι εμπορευόμενοι στην Ουγγαρία με απόφασή τους αναλαμβάνουν τη χρηματοδότηση του ελληνικού Σχολείου, όπως προαναφέρθηκε, όντας επιφορτισμένοι να επιλέγουν τους επιτρόπους και να ασκούν έλεγχο στη λειτουργία του, τους διδασκάλους και τους μαθητές. Ωστόσο, παρατηρήθηκαν καταχρήσεις εκ μέρους των επιτρόπων και ακολούθησαν έντονες διαφωνίες ανάμεσα στους ντόπιους κατοίκους της πόλης και τους απόδημους εμπόρους της Ουγγαρίας. Τότε ιδρύθηκε νέο σχολείο, το Σχολείο της Κομπανίας, το οποίο συντηρούνταν από τα χρήματα που διέθεταν οι απόδημοι και των ετήσιων φόρων που θα καταβάλλονταν για τους μισθούς των διδασκάλων. Η λειτουργία του Σχολείου υπήρξε σύντομη, καθώς με θέσπισμα της Μαρίας Θηρεσίας απαγορεύτηκε η εισαγωγή εμπορευμάτων στα αυστριακά εδάφη από ξένους εμπόρους. Έτσι, σταμάτησε η αποστολή των τόκων στην Κοζάνη οδηγώντας το Σχολείο στη διακοπή της λειτουργίας του το 1772, τερματίζοντας ταυτόχρονα και τη διχόνοια¹³⁴.

Το 1775 ο εμπορευόμενος στη Λειψία Κοζανίτης Δημήτριος Παγούνης, κληροδότησε με διαθήκη την κατοικία του με σκοπό την ίδρυση Σχολής. Κατέθεσε το

---

¹³⁰ Λιούφης (1924), ό.π., σελ.184.

¹³¹ Καρανάσιος (2016), ό.π. σελ.571.

¹³² Καρανάσιος (1996), ό.π., σελ.150.

¹³³ Κομπανία: επαγγελματικό σωματείο που στόχευε μέσω της εφαρμογής των προνομίων και των αποφάσεων της τοπικής και κεντρικής διοίκησης να οργανώσει τις εμπορικές και επαγγελματικές δραστηριότητες μέσα από ένα κανονιστικό πλαίσιο που θα της προσέφερε προστασία από τον ανταγωνισμό και καλύτερους όρους διαβίωσης για τα μέλη της. Μήλιου, Α. Θ. (2017). *Κοινότητες των Ελλήνων στα Βαλκάνια. Οικιστικό, μνημειακό απόθεμα στην περιοχή του Βανάτου και της Τρανσυλβανίας*. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, σελ.78.

¹³⁴ Λιούφης, ό.π., σελ.56-59.

ποσό των 4.300 περίπου δουκάτων στη Τζέκα της Βενετίας¹³⁵ και από τους τόκους θα μισθοδοτούνταν οι διδάσκαλοι. Η λειτουργία της άρχισε το 1777 και συνεχίστηκε μέχρι την κυριαρχία των Γάλλων στη Βενετία, η οποία προκάλεσε τη διακοπή των τόκων¹³⁶. Η Σχολή Παγούνη, γνωστή και ως «Ελληνομουσείον», μετατράπηκε σε Κοινοτική, διότι τα έσοδα προέρχονταν από τους κατοίκους της κοινότητας¹³⁷, αντικαθιστώντας τη Στοά. Σε αυτή δίδαξαν ο συντηρητικός Αμφιλόγιος Παρασκευάς και ο Γεώργιος Λούιας¹³⁸. Αποκαλείτο και «Ελληνομουσείον της Πολιτείας», καθώς οι επίτροποι επιλέγονταν από τους προκρίτους. Ήταν τρεις και ελέγχονταν από επιτροπή διοικητών και προεστών υπό την παρουσία του δεσπότη. Κύριος ήταν ο ρόλος της Εκκλησίας εφόσον στα έγγραφα υπογράφει και ο μητροπολίτης Σερβίων και Κοζάνης¹³⁹.

Το 1809 ο σχολάρχης της Σχολής Παγούνη Στέφανος Σταμκίδης, καταθέτει πρόταση για την ίδρυση νέου σχολείου, καθώς το κτήριο στο οποίο ήδη στεγαζόταν αποδεινύεται μικρό. Με τη συνδρομή του Χαρίσιου Μεγδάνη, των αδελφών Παπαδημητρίου και αδελφών Τακιατζή, αλλά και των κατοίκων της κοινότητας ιδρύεται το Ελληνικόν Σχολείον, το οποίο αργότερα το 1900 κατέστη Παρθεναγωγείο. Επρόκειτο για ένα σχολείο ανώτατου Λυκείου, στο οποίο παραδίδονταν μαθήματα φιλοσοφίας, μαθηματικών, γραμματικής από τον διδάσκαλο Ν. Τριανταφυλλίδη, φυσικής, πρακτικής χημείας, φυσικής ιστορίας και κατήχησης από τον Χαρίσιο Μεγδάνη και ξένων γλωσσών (γαλλικά, ιταλικά, λατινικά) από τον Γεώργιο Σακελλάριο¹⁴⁰. Το 1813, επί μητροπολίτη Διονυσίου, συστήνεται ο «Οίκος Βελτιώσεως», η Κοινοτική Βιβλιοθήκη της Κοζάνης, η οποία διέθετε και αναγνωστήριο¹⁴¹.

Σημαντική εκπαιδευτική δραστηριότητα παρουσιάζει και η κωμόπολη της Σιάτιστας. Σύσταση σχολείου στη Σιάτιστα μαρτυρείται γύρω στο 1700 μετά από ενέργειες του επισκόπου Σισανίου Ζωσιμά και την οικονομική συνδρομή των κατοίκων. Υποστηρίζεται ότι δίνονταν υποτροφίες σε μαθητές, με μέριμνα του

---

¹³⁵ Τζέκα (Zecca): η επίσημη τράπεζα της Βενετίας. Καρανάσιος (1996), ό.π., σελ.163-164.

¹³⁶ Ό.π., σελ.59· Παπαδόπουλος (1970), ό.π., σελ.206.

¹³⁷ Καρανάσιος (1996), ό.π., σελ.163.

¹³⁸ Καρανάσιος (2016), ό.π., σελ.571-572.

¹³⁹ Καρανάσιος (1996), ό.π., σελ.159-160 και 165.

¹⁴⁰ Λιούφης (1924), ό.π., σελ.206-207· Παπαδόπουλος, ό.π., σελ.206.

¹⁴¹ Λιούφης, ό.π., σελ.80· Παπαδόπουλος, ό.π., σελ.206· Καρανάσιος (2016), ό.π., σελ.572.

Ζωσιμά, προκειμένου να σπουδάσουν στη Βενετία. Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, γίνεται λόγος για τη Σχολή Σιατίστης, η οποία ιδρύθηκε από κληροδοτήματα των κατοίκων της. Ένας από τους σημαντικότερους δασκάλους και υποστηρικτές της νεωτερικότητας που δίδαξε στη Σχολή το χρονικό διάστημα 1721-1723 ήταν ο Μεθόδιος Ανθρακίτης. Δίδαξε μαθηματικά και νεωτερική φιλοσοφία του Malebranche και του Descartes, γεγονός που τον οδήγησε στην υπογραφή ομολογίας πίστεως ενώπιον του Πατριαρχείου το 1723. Ακολούθησαν ο Νικόλαος Βάρκοσης, ο οποίος είχε διδάξει και στην Κοζάνη και ο Μιχαήλ Παπαγεωργίου, μαθητής του Ευγένιου Βούλγαρη, οπαδοί και οι δύο του ευρωπαϊκού πνεύματος¹⁴².

Αξιόλογη εκπαιδευτική κίνηση την περίοδο αυτή παρατηρείται και στην Καστοριά. Πιθανότατα διέθετε σχολείο γύρω στο 1700 επί επισκόπου Διονυσίου, παράλληλα με τη Σιάτιστα, χωρίς να γνωρίζουμε περισσότερες πληροφορίες. Επρόκειτο ίσως για σχολείο που προσανατολιζόταν στις εκκλησιαστικές σπουδές¹⁴³. Ωστόσο, τον 17^ο αιώνα δεν φαίνεται να λειτουργεί σχολείο και οι κάτοικοί της παραμένουν στο σκοτάδι της αμάθειας. Την εποχή αυτή η εκπαίδευση των παιδιών περιοριζόταν σε βασικές γνώσεις της γραμματικής και των εκκλησιαστικών βιβλίων, τις οποίες παρείχαν οι ιερείς όπως συνέβαινε σε ολόκληρο τον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο¹⁴⁴.

Την επιθυμία των Καστοριανών για την ίδρυση σχολείου στην πόλη εκφράζει μια επιστολή του 1682, την οποία απέστειλαν οι απόδημοι της Κωνσταντινούπολης στους συμπατριώτες τους. Αναφέρονται στην ευεργετική δράση του Καστοριανού άρχοντα Μανολάκη, ο οποίος έχει μεριμνήσει για την σύσταση εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε διάφορες περιοχές. Τους προτρέπουν να ζητήσουν τη βοήθειά του για την ίδρυση σχολείου στην πατρίδα τους, καθώς *«μένη διψασμένη, καί σκοτισμένη από την σκότωσιν τῆς ἀμαθείας καί ἀπό τήν δίψαν τῶν μαθημάτων»*. Η παιδεία αντιμετωπίζεται από τους απόδημους ως *«κοινή ὠφέλεια καί μία μεγάλη τιμή τῆς πατρίδος»*, λαμβάνοντας ως παράδειγμα την εκπαιδευτική δραστηριότητα στα Ιωάννινα, την Άρτα, το Ανατολικό, την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη¹⁴⁵. Αν οι

---

¹⁴²Καρανάσιος (2016), ό.π. σελ.573.

¹⁴³ Ό.π., σελ.575.

¹⁴⁴ Κουρνούτος, Γ. Π. (1953). Σχολεία της τουρκοκρατούμενης Καστορίας. Στο Α. Κεραμόπουλλου, *Γέρας* (σσ.426-468), Αθήνα, σελ.429-430.

¹⁴⁵ Ό.π., σελ.427-429. Η επιστολή περιέχεται στον κώδ. Ε.Β.Ε. χφ. 2753, σελ.42-44.

Καστοριανοί έστειλαν τελικά επιστολή στον Μανολάκη και αν η απάντησή του ήταν θετική δεν μπορούμε να το γνωρίζουμε με βεβαιότητα¹⁴⁶.

Όπως προαναφέρθηκε, την ίδια περίοδο λειτουργεί σχολείο στην Σιάτιστα, το οποίο συχνά επιλέγουν οι Καστοριανοί μαθητές. Αρκετοί έλαβαν υποτροφία για σπουδές στη Βενετία, με πρωτοβουλία του επισκόπου Ζωσιμά Ρούση και επιστρέφοντας στην πατρίδα τους σταδιοδρόμησαν στον πολιτικό, εκκλησιαστικό και εκπαιδευτικό βίο. Ο χρόνος επιστροφής τους είναι σύγχρονος με το ενδιαφέρον που απέκτησαν οι Καστοριανοί για την ίδρυση σχολείου στην Καστοριά¹⁴⁷.

Τον 18^ο αιώνα ιδρύονται δύο σχολεία στην Καστοριά. Το πρώτο, ιδρύθηκε το 1705 από τον Γεώργιο Καστριώτη, ο οποίος κατείχε το αξίωμα του Μεγάλου Κομίσιου· ήταν δηλαδή ο μέγας σταβλάρχης του ηγεμόνα της Ουγγροβλαχίας Κωνσταντίνου Μπασσαράμπα Μπραγκοβάνου. Υπήρξε λάτρης των γραμμάτων και της εκκλησιαστικής παράδοσης λαμβάνοντας επιρροές από το ηγεμονικό αυλικό περιβάλλον, στο οποίο συμμετείχαν και ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος και ο Χρύσανθος Νοταράς. Ίσως ο Καστριώτης ανταποκρίθηκε στις συμβουλές τους και προέβη στη σύσταση σχολείου, καταθέτοντας αρχικά χρήματα στη Τζέκα της Βενετίας, από τους τόκους των οποίων πληρώνονταν οι διδάσκαλοι και παρεχόταν σίτιση στους μαθητές¹⁴⁸.

Το 1705 λοιπόν ιδρύεται το Σχολείο των Ιερών Γραμμάτων ή Σχολή Καστριώτη λαμβάνοντας το όνομα του ιδρυτή της, που στεγάστηκε στην εκκλησία της Θεοτόκου Μουζεβίκης, όπου θα διέμενε και ο διδάσκαλος. Το πρόγραμμα σπουδών περιλάμβανε την Οκτώηχο, το Ψαλτήριο, το Ωρολόγιο, το Ευχολόγιο, τη Γραμματική και το ποιητικό έργο του Χρυσολωρά, του Κάτωνα και του Φωκυλίδη. Δεν γνωρίζουμε τον πρώτο διδάσκαλο της σχολής. Το μόνο βέβαιο είναι ότι το 1711 ο μοναχός Αμβρόσιος κλήθηκε να αναλάβει τη διεύθυνση της Σχολής μετά από την πρόσκληση του

---

¹⁴⁶Κουρνούτος (1953), ό.π., σελ.436-437.

¹⁴⁷Ό.π., σελ.433-436.

¹⁴⁸Ό.π., σελ.339-340· Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος: θείος του Χρύσανθου Νοταρά. Είχε αναλάβει τη διαπαιδαγώγησή του, όπως και του αδελφού του Νεόφυτου. Χρύσανθος Νοταράς: αρχικά διάκονος του θείου του Δοσίθεου και αργότερα (8 Φεβρουαρίου 1707) τον διαδέχεται στον πατριαρχικό θρόνο Ιεροσολύμων. Ανέπτυξε ενεργό δράση στην αυλή του ηγεμόνα της Βλαχίας Κωνσταντίνου Μπασσαράμπα συμβάλλοντας στην αναδιοργάνωση της Ακαδημίας Βουκουρεστίου. Επίσης, ασχολήθηκε με την εκπαιδευτική δραστηριότητα στην πόλη της Καστοριάς. Λόγιος και πρόδρομος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, συνέβαλε αποφασιστικά στην προαγωγή της παιδείας. Στάθη, Π. (1995). *Χρύσανθος Νοταράς Πατριάρχης Ιεροσολύμων, Πρόδρομος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Αθήνα, σελ.6-7, 12-14 και 40.

Πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρύσανθο, ο οποίος ήταν ο συντονιστής της εκπαιδευτικής δραστηριότητας των ορθοδόξων. Ο Αμβρόσιος αποδέχτηκε την πρόσκληση και μαζί με τον αδελφό του Ιωάννη, ο οποίος ανέλαβε θέση υποδιδασκάλου, έφτασε στην Καστοριά στις 24 Νοεμβρίου 1712¹⁴⁹.

Η διδασκαλική θητεία του ήταν σύντομη, καθώς απεβίωσε το 1713. Οι επίτροποι της Σχολής ζητούν να τον διαδεχθεί ο ιερομόναχος Χριστόφορος, ο οποίος προηγουμένως ήταν διευθυντής της Σχολής Κυρίτζη για την οποία θα γίνει λόγος παρακάτω. Έτσι, μετά τη συγκατάθεση του Χρύσανθου και του Καστριώτη, ο Χριστόφορος τοποθετήθηκε στη διεύθυνση του σχολείου (1713-1715)¹⁵⁰. Το διάστημα κατά το οποίο προσέφερε τις υπηρεσίες του, η Σχολή αντιμετώπισε σοβαρά οικονομικά προβλήματα λόγω των διεθνών συγκυριών και των αντιξοοτήτων που έπληξαν τον ιδρυτή της¹⁵¹.

Το 1711 οι ρωσικές δυνάμεις του Μεγάλου Πέτρου εισέβαλαν στη Μολδαβία, προξενώντας ρωσοτουρκικό πόλεμο. Η προέλασή του αποκρούστηκε από τους Οθωμανούς και τον οδήγησε σε συνθηκολόγηση. Η διφορούμενη στάση του ηγεμόνα της Βλαχίας Μπραγκοβάνου απέναντι στα γεγονότα εξείγριε το μίσος των πολιτικών του αντιπάλων, οι οποίοι τον συκοφάντησαν στην Πύλη. Αυτό οδήγησε στην πτώση του και ανάληψη της θέσης από τον Στέφανο Καντακουζηνό, ανιψιό του και τέως ποστέλνικο. Το 1714 η οικογένεια του Μπραγκοβάνου θανατώθηκε δια αποκεφαλισμού στην Κωνσταντινούπολη, προκαλώντας ανησυχία στον Γεώργιο Καστριώτη ο οποίος ανήκε στην αυλή του¹⁵².

Το 1714 η Σχολή Καστριώτη δέχτηκε τις συνέπειες του βενετοτουρκικού πολέμου που μαινόταν στην Πελοπόννησο, καθώς διακόπηκε η εισροή των τόκων από τη Βενετία. Οι οικονομικές δυσχέρειες που έπληξαν τη Σχολή ανάγκασαν τους επιτρόπους της να αναζητήσουν χρήματα απευθυνόμενοι στον Καστριώτη και τον Χρύσανθο χωρίς ωστόσο εκείνοι να ανταποκρίνονται. Τότε ο διευθυντής Χριστόφορος ταξίδεψε στην Κωνσταντινούπολη με σκοπό να συναντηθεί με τον Χρύσανθο έτσι ώστε να βρεθούν οι απαραίτητοι πόροι. Όμως λόγω των κρίσιμων γεγονότων δεν κατάφεραν να βρουν μια λύση και ο Χριστόφορος απευθύνθηκε στον Καστριώτη.

---

¹⁴⁹ Κουρνούτος (1953), ό.π., σελ.440-444.

¹⁵⁰ Ό.π., σελ.447-448 και 452.

¹⁵¹ Ό.π., σελ.450.

¹⁵² Ό.π., σελ.450-451.

Εκείνος όρισε διαχειριστή της περιουσίας του τον Πανάγιο Τάφο, ο οποίος θα ήταν υπεύθυνος για τη χρηματοδότηση του σχολείου. Οι επίτροποι που θα αναλάμβαναν την παραλαβή των τόκων θα προέρχονταν από τη συντεχνία των γουναράδων της Κωνσταντινούπολης. Έτσι, ο Χριστόφορος επέστρεψε στην Καστοριά¹⁵³.

Το 1716 εκδημούν ο διδάσκαλος Χριστόφορος και ο Γεώργιος Καστριώτης, προκαλώντας θλίψη στον Χρύσανθο, ο οποίος πραγματοποιούσε την περιοδεία του στη περιοχή της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας. Τη θέση του Χριστόφορου ανέλαβε ο ιεροδιάκονος Χριστόδουλος. Το 1718 λήγει ο βενετοτουρκικός πόλεμος με την υπογραφή της Συνθήκης του Passarowitz, οπότε άρχισαν να αποστέλλονται κανονικά οι τόκοι από το κληροδότημα του Καστριώτη. Ο Χρύσανθος θα χορηγούσε στους μαθητές της Σχολής 25 Οκτώηχους και 25 Ψαλτήρια ετησίως μέσω των επιτρόπων της. Το σχολείο των Ιερών Γραμμάτων συνέχισε τη λειτουργία του έως το τέλος του 18^{ου} αιώνα¹⁵⁴.

Το δεύτερο σχολείο που ιδρύεται παράλληλα με τη Σχολή Καστριώτη, το 1710, είναι η Σχολή Κυρίτζη ή «Ελληνικόν Φροντιστήριον». Ιδρυτής ήταν ο Γεώργιος Κυρίτζης, ο οποίος εμπορευόταν με τη Σμύρνη, τα Ιωάννινα, την Κέρκυρα, τη Βενετία και άλλες περιοχές. Επρόκειτο για Σχολή ανώτερης εκκλησιαστικής μόρφωσης, η οποία προήλθε από το κοινό σχολείο, που είχε χρηματοδοτήσει παλαιότερα ο Κυρίτζης. Πρώτος «Επιτηρητής» επιλέχθηκε ο ιερομόναχος Χριστόφορος, τον οποίο συναντούμε αργότερα στη Σχολή Καστριώτη ως διευθυντή και διδάσκαλο¹⁵⁵. Πρώτος διευθυντής της Σχολής Κυρίτζη ορίστηκε ο ιερέας Μεθόδιος Ανθρακίτης από τα Ιωάννινα. Διατηρούσε φιλικούς δεσμούς με τον Πατριάρχη Χρύσανθο και ήταν ένας λόγιος και ενάρετος άνδρας. Το 1711 με δαπάνη του ιδρυτή της Σχολής οικοδομείται νέο κτήριο στέγασης. Μετά την αποχώρηση του Ανθρακίτη από την Καστοριά το 1721, τη διεύθυνση της Σχολής Κυρίτζη ανέλαβε ο συντηρητικός Σεβαστός Λεοντιάδης¹⁵⁶.

Το 1714 ο Γεώργιος Κυρίτζης συνέταξε τη διαθήκη του, η οποία όριζε τον τρόπο λειτουργίας της Σχολής και την κατανομή των χρημάτων. Αρχικά, προέβλεπε ότι οι επίτροποι θα επιλέγονταν από την ανώτερη κοινωνική τάξη και θα ήταν

---

¹⁵³Κουρνούτος (1953), ό.π., σελ.451-455.

¹⁵⁴Ό.π., σελ.455-456, 464-46 και 468.

¹⁵⁵Ό.π., σελ.444-445· Καρανάσιος (2016), ό.π., σελ.576.

¹⁵⁶Κουρνούτος, ό.π., σελ.445-446· Καρανάσιος, ό.π., σελ.576.

υπεύθυνοι για την παραλαβή των τόκων που προέρχονταν από τη Βενετία. Η επιλογή διδασκάλου γινόταν με βάση τα κριτήρια της σοφίας, της αρετής και της τελειότητας στα μαθήματα των ελληνικών και των επιστημών. Στο σχολείο θα φοιτούσαν 24 μαθητές από την Καστοριά αλλά και από άλλες περιοχές· οι τρεις πιο ευφυείς θα λάμβαναν 18 ασημένια δουκάτα τον χρόνο. Τέλος, το υπόλοιπο ποσό θα αξιοποιούνταν για επιδιορθώσεις και για την κάλυψη αναγκών σε έκτακτες περιστάσεις¹⁵⁷.

Την περίοδο του βενετοτουρκικού πολέμου, όπως και η Σχολή Καστριώτη, έτσι και η Σχολή Κυρίτζη αντιμετώπισε οικονομικές δυσχέρειες. Η Πελοπόννησος κατάλαμβάνεται από τους Οθωμανούς, οι οποίοι σχεδιάζουν να επιτεθούν στα Ιόνια Νησιά με επίκεντρο την Κέρκυρα, όπου διαμένει ο Γ. Κυρίτζης. Φοβούμενος για τις εξελίξεις συντάσσει νέα διαθήκη ορίζοντας τον αδελφό του Θωμά κληρονόμο, ο οποίος θα ήταν επιφορτισμένος με τη σωστή διαχείριση της λειτουργίας της Σχολής. Το 1721 ο Κυρίτζης απεβίωσε, πιθανότατα στην Κέρκυρα, χωρίς να γνωρίζουμε τα ακριβή αίτια του θανάτου του¹⁵⁸.

2.4. Πολιτισμός

Τον 18^ο αιώνα, προκειμένου να διευκολυνθεί η οικονομία των πόλεων και κατ' επέκταση των εμπορών, διενεργούνταν οι εμποροπανηγύρεις. Η οικονομική παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οδηγούσε σε μείωση της νομισματικής κυκλοφορίας και προβλήματα στην αγορά των πόλεων σε καθημερινό ή εβδομαδιαίο επίπεδο. Η ανάγκη των εμπορών να κλείσουν διάφορες οικονομικές συμφωνίες και να διοχετεύσουν τα προϊόντα τους ευνόησε την ανάπτυξη των εμποροπανηγύρεων. Λάμβαναν χώρα σε καίρια σημεία στα περίχωρα μιας πόλης, η οποία αποτελούσε σταυροδρόμι των μεγάλων οδικών δικτύων και υπήρξε ο τόπος συγκέντρωσης των εμπορών από όλες τις περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και του εξωτερικού.

Τα προϊόντα που πωλούνταν ήταν αποτέλεσμα των γεωργικών, κτηνοτροφικών και βιοτεχνικών εργασιών ολόκληρου του έτους. Μεταφέρονταν στις εμποροπανηγύρεις και στη συνέχεια διοχετεύονταν στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας. Οι έμποροι τον 18^ο αιώνα διευθετούσαν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις μέσω συναλλαγματικών, καθώς ήταν ο πιο ασφαλής τρόπος πληρωμής όταν επρόκειτο για μεγάλες

---

¹⁵⁷ Κουρνούτος (1953), ό.π., σελ.449-450.

¹⁵⁸ Ό.π., σελ.457-458.

μετακινήσεις. Τα μεγάλα αυτά πανηγύρια λειτουργούσαν στο πλαίσιο των θρησκευτικών εορτών προκειμένου να τιμηθεί κάποιος άγιος ή κάποια αγία και για αυτό σταματούσε κάθε εχθρότητα μεταξύ των διαφόρων θρησκευτικών ομάδων. Επίσης, οι οθωμανικές αρχές επέτρεπαν την ελεύθερη συμμετοχή όλων και δημιουργούσαν ασφαλείς συνθήκες για τη μετακίνηση των εμπόρων. Αυτού του είδους η εμπορική κίνηση έδινε την ευκαιρία να μειωθεί η κυριαρχία των αστικών μονοπωλίων και να αναπτυχθούν οι συναλλαγές μέσω της διαπραγμάτευσης των τιμών¹⁵⁹.

Η διεξαγωγή των πανηγυριών κυριαρχεί στη περιοχή της Μακεδονίας ήδη από την αρχαιότητα και συνεχίζεται έως τις μέρες μας. Στη Δυτική Μακεδονία τα πιο ξακουστά ήταν στη περιοχή των Γρεβενών, της Σαμαρίνας και του Μαυρονόρους. Ο χρόνος διενέργειάς τους ήταν συνήθως με άξονα τις δύο μεγάλες γιορτές του χριστιανισμού, του Αγίου Γεωργίου με την οποία δηλωνόταν η έναρξη της άνοιξης και του Αγίου Δημητρίου η έναρξη του φθινοπώρου. Βέβαια η πραγματοποίησή τους εξαρτιόταν και από το γεγονός της ύπαρξης πολέμων ή επαναστάσεων. Εκτός από τόπος οικονομικών δραστηριοτήτων οι εμποροπανηγύρεις υπήρξαν και χώρος διασκέδασης μέσω των χορών, των εθίμων, των φαγητών και των παραδοσιακών φορεσιών. Με αυτόν τον τρόπο, πραγματοποιούνταν ανταλλαγές πολιτισμικών στοιχείων, εφόσον οι άνθρωποι που τις επισκέπτονταν προέρχονταν από διαφορετικά μέρη και εθνικότητες. Στο πλαίσιο των εορτών γίνονταν ακόμη και συνοικέσια και υπογράφονταν προγαμιαία συμβόλαια¹⁶⁰.

Η περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας την εξεταζόμενη περίοδο φημίζεται για την αμπελουργία και την εξαιρετική οινοποιία της. Η αμπελοκαλλιέργεια υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για την πολιτιστική της ανάπτυξη, καθώς ο οίνος χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό σε διάφορες εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής των κατοίκων. Κάθε οικογένεια διατηρούσε ένα αμπέλι προκειμένου να παρασκευάζει το κρασί και τη ρακή της χρονιάς, έτσι ώστε να το προσφέρει σε όσους την επισκέπτονταν ανάλογα με την περίπτωση. Η αμπελοκαλλιέργεια ήκμαζε στην περιοχή της Κοζάνης και των Γρεβενών, στη Σιάτιστα, το Βελβεντό, τα Σέρβια και τα χωριά του Τσιαρσαμπά, τα

---

¹⁵⁹ Αλευράς, Γ. (2016). Οι εμποροπανηγύρεις της Μακεδονίας κατά την οθωμανική περίοδο (18ος-19ος αιώνας): το παράδειγμα της Σαμαρίνας και του Μαυρονόρους Γρεβενών. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας της Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 207-222), Γρεβενά, σελ.207-208.

¹⁶⁰ Ό.π., σελ.207 και 209-210.

οποία έδρευαν στα νότια της Κοζάνης¹⁶¹. Όπως μας πληροφορεί ο περιηγητής Leake, η Σιάτιστα διαθέτει πλούσια αμπέλια από τα οποία παράγονται 4 είδη κρασιού υψηλής ποιότητας¹⁶².

Και ο Πουκεβίλ, εξαίρει τη Σιάτιστα για την οινοποιία της αλλά και τα γλυκίσματα και κυρίως τις πίτες της, οι οποίες διοχετεύονται μέχρι την Ήπειρο. Ο Πουκεβίλ περιγράφει και την ενδυμασία των Σιατιστινών. Οι άνδρες των χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων φορούν κάπα, ενώ εκείνοι που ανήκουν στην ανώτερη τάξη ενδύονται με έναν μακρύ χιτώνα που συνοδεύεται με ένα καλπάκι. Οι γυναίκες ντύνονταν μεγαλόπρεπα με βελούδινα υφάσματα πολυποίκιλτα με σιρίτια. Το ένδυμα διακοσμήτο με διάφορες παραστάσεις, όπως τη κινεζική γέφυρα ή δέντρα μεγάλων διαστάσεων. Όπως οι Εβραίες, έτσι και οι γυναίκες της Σιάτιστας κάλυπταν τη κεφαλή τους με κεφαλόδεσμο από μουσελίνα, «φέροντα επάνω τήν βαρδαριωτικήν μίτραν, εις τήν οποίαν προσάπτεται κόκκινον φέσιον υπό μορφήν δικτυωτού καλύμματος ἵππων, κεκοσμημένον μέ τσεκίνια και άθύρματα, τό όποϊον πίπτει υπεράνω τῆς όσφύος». Αυτό το χαρακτηριστικό δεν σχολιάζεται θετικά από τον περιηγητή, καθώς το θεωρεί άκομψο. Τέλος, όπως ο γυναικείος πληθυσμός της Ανατολής έτσι και οι Ελληνίδες καλλωπίζουν το πρόσωπό τους με «κοκκινάδι και άσπράδι», με σκοπό να αναδείξουν τη λάμψη τους¹⁶³.

Γενικότερα στη Δυτική Μακεδονία οι κάτοικοι έδειχναν ιδιαίτερη προτίμηση στις πίτες. Όσον αφορά στο κρασί, υπήρξε το συνοδευτικό ποτό του φαγητού και κατά τη διάρκεια των εργασιών κάθε εργάτης διέθετε ένα κολοκύθι γεμάτο κρασί. Τη θέση του κρασιού λάμβανε πολλές φορές το τσίπουρο¹⁶⁴. Σχετικά με τις γεννήσεις ενός παιδιού οι Δυτικομακεδόνισσες ακολουθούν συγκεκριμένες συνήθειες, με σκοπό τη φροντίδα της λεχώνας και του βρέφους. Για παράδειγμα στα Σέρβια, δεν παρέχεται ψάρι στη μητέρα λόγω της πεποίθησης πως θα ασπρίσουν τα μάτια του μωρού, ενώ είναι απαγορευμένες οι αλμυρές και ξινές τροφές. Το τυπικό της επίσκεψης στη λεχώνα περιλαμβάνει τηγανίτες, λαγγίτες, κρασί, πίτες και τούρτες. Όσον αφορά τη βάπτισμα,

---

¹⁶¹ Καμηλάκης Ι., Π., & Καραμάνης, Θ. (2016). Η χρήση του κρασιού και του τσίπουρου στον καθημερινό βίο και στα έθιμα του κύκλου της ζωής και του κύκλου του χρόνου στις περιοχές Κοζάνης και Γρεβενών. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας της Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 1043-1083), Γρεβενά, σελ.1044-1045.

¹⁶² Leake (1835), ό.π., σελ.306.

¹⁶³ Τόζης, Γ. (2017), Σιατιστινά, *Μακεδονικά* (2), σσ. 311-331.

¹⁶⁴ Καμηλάκης, ό.π., σελ.1047.

πραγματοποιείται το κάλεσμα του ανάδοχου και του ιερέα με κανίσκι, το οποίο είναι μια μεγάλη κουλούρα που συνοδεύεται με ένα κοτόπουλο, 2 ή 3 κιλά πρόβειο κρέας, μια κανάτα κρασί και λαγγίτες. Μετά τη βάπτιση παραχωρείται τραπέζι για την οικογένεια και τον ανάδοχο¹⁶⁵.

Η διατροφή των Δυτικομακεδόνων λόγω της έλλειψης του ελαιόλαδου αρχικά στηριζόταν στα γαλακτοκομικά προϊόντα και το κρέας, καθώς υπήρχε ανεπτυγμένη κτηνοτροφία. Τα τυροκομικά προϊόντα αναδείχθηκαν σε βασικό συστατικό της διατροφής και γρήγορα αποτέλεσαν το κυριότερο εξαγωγικό αγαθό που ευνοούσε την οικονομία. Στην περιοχή λόγω της μεγάλης εμπειρίας που διέθεταν οι κάτοικοι δημιουργήθηκαν οι περισσότερες ποικιλίες τυριών. Όπως προαναφέρθηκε, το κρασί συμπεριλαμβανόταν στην καθημερινότητα των Δυτικομακεδόνων, το οποίο απέφερε και οικονομικά οφέλη, καθώς υπήρξε εμπορεύσιμο προϊόν προσφέροντας έσοδα στους κατοίκους. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός της κατανάλωσης κόκκινου κρασιού από τα παιδιά. Επίσης, στη δυτικομακεδονική διατροφή περιλαμβάνονταν τα πουλερικά και τα αυγά, ως απόρροια της πτηνοτροφίας, καθώς και οι παραδοσιακές πίτες οι οποίες ήταν εύκολο να μεταφερθούν στον εργασιακό τους χώρο¹⁶⁶.

Τον 17^ο και 18^ο αιώνα, εντύπωση προκαλούν τα αρχοντικά σπίτια που οικοδομούνται στις πόλεις της Δυτικής Μακεδονίας, δηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο την οικονομική ευμάρεια των κατοίκων. Στη Σιάτιστα, διασώζονται περίπου 30 σπίτια με τα ίδια οικοδομικά χαρακτηριστικά. Διακρίνονται όλα από τον ίδιο αρχιτεκτονικό ρυθμό, έχουν πανομοιότυπη εσωτερική διαίρεση και διακόσμηση, ενώ οι ξυλόγλυπτες στέγες, ο ζωγραφικός διάκοσμος και τα χρωματιστά παράθυρα θυμίζουν μουσεία λαϊκής τέχνης. Το υλικό κατασκευής τους είναι η πέτρα και οι τοίχοι διαθέτουν πολεμίστρες αποδεικνύοντας την επικινδυνότητα της εποχής. Στον πρώτο όροφο, τα παράθυρα είναι λιγοστά και έχουν μικρό μέγεθος προστατευμένα από κάγκελα. Στον δεύτερο όροφο, ο αριθμός και το μέγεθός τους αυξάνεται, ενώ παρατηρούνται κλειστοί εξώστες, τα λεγόμενα «σαχνισιά». Τα αρχοντικά διαθέτουν πλακόστρωτη αυλή, όπου τοποθετούνται το μαγειρείο, το πλυσταριό, ο φούρνος και άλλοι βοηθητικοί χώροι. Η

---

¹⁶⁵Καμηλάκης (2016), ό.π., σελ.1050 και 1052-1053.

¹⁶⁶ Σαββίδης, Θ. (2016). Δυτικομακεδονική διατροφή. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ιστορίας της Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 1085-1090), Γρεβενά, σελ.1085-1092.

ίδια εικόνα παρουσιάζεται και στην πόλη της Κοζάνης, όπου σύμφωνα με τον Μεγδάνη τα σπίτια κατασκευάζονται και διακοσμούνται πολυτελώς¹⁶⁷.

Επιβλητικά αρχοντικά αναγείρονται και στην Καστοριά, λόγω της οικονομικής ανάπτυξης που επιφέρει το εμπόριο των γουναρικών. Ομοιάζουν με «*φρουριοειδή πολυώροφα σπίτια*», τα οποία προέρχονται από τη βυζαντινή περίοδο και σταδιακά κυριάρχησαν σε όλο τον ελλαδικό χώρο. Διαθέτουν μια μεγάλη αυλή, χτίζονται σε τετράγωνο σχήμα ή σε σχήμα Π και συνήθως αποτελούνται από τρεις ορόφους. Στους δύο πρώτους ορόφους χρησιμοποιείται πέτρα, ενώ στον τρίτο ο τσατμάς, ο οποίος δημιουργεί «σαχισιά». Εσωτερικά διακοσμούνται με ξυλόγλυπτες οροφές, τζάκια, χρωματιστούς φεγγίτες και έργα λαϊκής τέχνης¹⁶⁸.

2.5. Μετανάστευση

Ήδη από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης παρατηρείται έντονη μεταναστευτική κίνηση ελληνικών πληθυσμών προς τις ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίοι προέρχονται κυρίως από τη Δυτική Μακεδονία. Ωθούνται στην αναζήτηση ασφαλέστερων και καλύτερων συνθηκών ζωής αρχικά στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε ορεινές και απομονωμένες τοποθεσίες και στη συνέχεια στο εξωτερικό με κέντρο τα εδάφη της Αυστροουγγαρίας με την προοπτική να ασχοληθούν με το εμπόριο. Το μεταναστευτικό αυτό ρεύμα εντείνεται τον 17^ο αιώνα, καθώς οι πληθυσμοί υφίστανται πιέσεις και διώξεις από την οθωμανική διοίκηση¹⁶⁹.

Οι αιτίες που οδήγησαν στην μετανάστευση των Ελλήνων, αρχικά οφείλονται στην έλλειψη ασφάλειας. Την περίοδο αυτή, η περιοχή της Μακεδονίας μαστίζεται από τις επιδρομές και τις λεηλασίες των αλβανικών και ελληνικών ληστρικών ομάδων. Η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προκάλεσε την αποστασία πολλών πασάδων, η οποία σε συνδυασμό με τις αυθαιρεσίες των αξιωματούχων και των στρατιωτών κατέστησαν την κατάσταση αφόρητη. Ως αποτέλεσμα, πολλοί αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν, καθώς οι ορεινές περιοχές όντας άγονες δεν ήταν ικανές να συντηρήσουν μεγάλο πληθυσμό. Σύμφωνα με ένα φερμάνι του 1740, ο πληθυσμός που μετακινείται προς την Κωνσταντινούπολη έχει προκαλέσει πολλά

---

¹⁶⁷ Βακαλόπουλος, (1958), ό.π., σελ.14-15.

¹⁶⁸ Ό.π., σελ.20-21.

¹⁶⁹ Λυριτζής, Γ. (1951). *Αι Μακεδονικαί Κοινότητες της Αυστροουγγαρίας*. Κοζάνη. σελ.12· Βακαλόπουλος, ό.π., σελ.3.

οικονομικά προβλήματα, καθώς η ύπαιθρος παρουσιάζει σημάδια ερήμωσης με σημαντικές συνέπειες. Οι κάτοικοι αδυνατούν να καταβάλουν τους απαιτούμενους φόρους, λόγω της μείωσης της αγροτικής παραγωγής, ενώ στην πρωτεύουσα υπάρχει αύξηση του πληθυσμού, που έχει προκαλέσει ελλείψεις τροφίμων. Για την αποφυγή των δυσμενών συνθηκών πολλοί κάτοικοι εξισλαμίστηκαν, όπως για παράδειγμα οι Βαλαάδες¹⁷⁰.

Ένας από τους κυριότερους λόγους που ώθησαν τον ελληνισμό σε μετανάστευση αποτέλεσε η ακμή που γνώριζε το εμπόριο μεταξύ ανατολικών και δυτικών χωρών εκείνη την εποχή. Αυτό τους έδινε τη δυνατότητα να εγκατασταθούν και να δημιουργήσουν περιουσίες λαμβάνοντας μέρος στον πολιτικό και πολιτιστικό βίο των χωρών υποδοχής. Τόπος εγκατάστασης αρχικά αποτέλεσε η Ιταλία και ιδίως η Βενετία, στη συνέχεια όμως προτιμώνται οι Βόρειες χώρες της Ευρώπης, καθώς ο ποταμός Αλιάκμονας ευνοούσε τις μετακινήσεις¹⁷¹. Τον 18^ο αιώνα, οι πολιτικές εξελίξεις οδηγούν σε νέες μαζικές μεταναστεύσεις. Η επανάσταση των Ορλώφ το 1770¹⁷² προξένησε σοβαρά προβλήματα στους κατοίκους της Δυτικής Μακεδονίας, καθώς εντείνεται το ληστρικό φαινόμενο. Επιπλέον, η κυριαρχία του Αλή Πασά στην περιοχή και οι τρομοκρατικές του ενέργειες τρέπουν σε φυγή μεγάλο αριθμό κατοίκων και κυρίως εμπόρων¹⁷³.

Οι Δυτικομακεδόνες έμποροι αποφασίζουν να εγκατασταθούν σε εδάφη της Αυστροουγγαρίας, καθώς η αυστριακή ηγεσία δημιουργεί προνομιακό καθεστώς για τους ξένους εμπόρους. Ο ηγεμονικός οίκος των Αψβούργων, επιθυμώντας να επεκταθεί σε βάρος των Οθωμανών, σχεδιάζει μια οικονομική πολιτική, σύμφωνα με

---

¹⁷⁰ Βακαλόπουλος (1958), ό.π., σελ.5-6. Βαλαάδες: εξισλαμισμένοι ελληνόφωνοι πληθυσμοί που κατοικούσαν στην κοιλάδα του Άνω Αλιάκμονα, στην Ανασέλιτσα και τα Γρεβενά. Περέμειναν έως την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1924. Τσότσος, Γ. Π. (2011). *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας Το οικιστικό δίκτυο 14ος-17ος αιώνας*. Θεσσαλονίκη: Αντώνιος Σταμούλης, σελ.366.

¹⁷¹ Βακαλόπουλος, ό.π., σελ.7.

¹⁷² Πρόκειται για την εξέγερση που υποκίνησε στον ελλαδικό χώρο η Ρωσία την περίοδο της διακυβέρνησης της Αυτοκράτειρας Αικατερίνης Β' την προετοιμασία της οποίας ανέλαβαν τα αδέρφια Ορλώφ, Γρηγόριος, Αλέξιος και Θεόδωρος. Η εξέγερση απέτυχε και ακολούθησαν σφαγές στην Πελοπόννησο από τα οθωμανικά στρατεύματα. Τζάκης, Δ. (2003). Ρωσική παρουσία στο Αιγαίο, Από τα Ορλωφικά στο Λάμπρο Κατσώνη. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871* (Τόμ. 1, σσ. 115-150). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

¹⁷³ Λυριτζής, Γεώργιος (1958), ό.π., σελ.13.

την οποία εισάγονται φθηνά προϊόντα, που πωλούνται στη συνέχεια στην Ανατολή¹⁷⁴. Οι μακεδονικοί πληθυσμοί αντιμετωπίζονται από τους Αψβούργους ως «ευγενείς εκπολιτιστές», οι οποίοι διενεργούν κορυφαίο εμπόριο, οπότε ενθαρρύνεται η εγκατάστασή τους στην αυτοκρατορία¹⁷⁵.

Τον 17^ο αιώνα, οι έντονες πολεμικές συρράξεις που προκλήθηκαν από τους Οθωμανούς στον ευρωπαϊκό χώρο οδήγησαν στον σχηματισμό του Ιερού Συνασπισμού του Linz το 1684, ο οποίος ήταν επιφορτισμένος με την απώθηση των οθωμανικών στρατευμάτων. Ο τερματισμός του αυστροτουρκικού πολέμου (1683-1699) με τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς το 1699, κατέστησε την Αυτοκρατορία της Αυστροουγγαρίας στο επίκεντρο των διεθνών εξελίξεων, ως διαιτητή μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των ευρωπαϊκών χωρών για την επίλυση των ζητημάτων που προέκυπταν. Αναπτύσσεται το διαμετακομιστικό εμπόριο μέσω της Εμπορικής Συμφωνίας Ναυσιπλοΐας και έτσι καθίσταται ελεύθερη η διακίνηση εμπορευμάτων μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών¹⁷⁶.

Η αύξηση του ρεύματος των Ελλήνων μεταναστών τον 18^ο αιώνα, προκλήθηκε από την πολιορκία του Βελιγραδίου, η οποία έληξε με τη Συνθήκη του Πασσάροβιτς το 1718. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ηττήθηκε από τα αυστριακά στρατεύματα και τα εδάφη της, Βελιγράδι, Βοσνία, Ερζεγοβίνη, Ολτένια, Τέμεσβαρ, προσαρτήθηκαν στην Αψβουργική Αυτοκρατορία. Η Συνθήκη ευνόησε το εμπόριο μεταξύ των δύο μερών και διευκολύνθηκε η μετακίνηση και η εγκατάσταση των ορθόδοξων Οθωμανών υπηκόων στις νέες περιοχές της Αυστροουγγαρίας. Αργότερα, νέος αυστροτουρκικός πόλεμος στην ίδια περιοχή οδηγεί στη Συνθήκη Ειρήνης του Βελιγραδίου το 1739, με την οποία η Οθωμανική Αυτοκρατορία επανακτά τα εδάφη της Βορείου Σερβίας και το Βελιγράδι, τη Βλαχία και την Ολτένια. Οι Αψβούργοι προχωρούν σε εγγυήσεις που αφορούν στην προστασία των χριστιανών Οθωμανών υπηκόων που εμπορεύονται στις περιοχές δικαιοδοσίας τους και τους παραχωρεί εμπορικά προνόμια¹⁷⁷.

---

¹⁷⁴ Μήλιου, Α. Θ. (2017). *Κοινότητες των Ελλήνων στα Βαλκάνια. Οικιστικό, μνημειακό απόθεμα στην περιοχή του Βανάτου και της Τρανσυλβανίας*. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, σελ.40.

¹⁷⁵ Λυριτζής (1951), ό.π., σελ.13.

¹⁷⁶ Μήλιου, ό.π., σελ.40-41. Άθανασιάδης, Α. (2016). Η παρουσία οικογενειών της Δυτικής Μακεδονίας στο Σεμλίνο (Σερβία) κατά τον 18ο και 19ο αιώνα. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας της Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 297-310), Γρεβενά, σελ.298-299.

¹⁷⁷ Μήλιου, ό.π., σελ.42-43.

Την περίοδο 1740-1780, η Αυτοκράτειρα της Αψβουργικής Μοναρχίας Μαρία Θηρεσία, ορίζει την οικονομική πολιτική της, η οποία έχει ως στόχο την αύξηση της εμπορικής κίνησης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Παραχωρεί σημαντικά προνόμια στους Έλληνες εμπόρους που δραστηριοποιούνται στις περιοχές αυτές και μέσω κανονισμών που θεσπίζει, τους επιτρέπει να εμπορεύονται εκ μέρους των Αψβούργων περιορίζοντας ωστόσο την εξαγωγή μεγάλων φορτίων προς τα εδάφη της Πύλης, αποφέροντας μεγάλα κέρδη. Μέσω των προνομίων καθίσταται ελεύθερη η άσκηση του εμπορίου σε οποιαδήποτε πόλη της Αυστροουγγαρίας και καθορίζονται τα υγειονομικά και διοικητικά πρωτόκολλα των τελωνείων προκειμένου να ελέγχεται η εισροή συναλλάγματος. Επίσης, το λιανικό εμπόριο αρχίζει και πάλι τη λειτουργία του και οι φόροι των ελληνικών εμπορευμάτων εξισώνονται με τους φόρους των ντόπιων¹⁷⁸.

Το 1742 παρατηρείται μείωση των κερδών της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας, καθώς οι Έλληνες Οθωμανοί υπήκοοι στέλνουν μεγάλο μέρος των κερδών τους στις οικογένειές τους οι οποίες κατοικούν στα οθωμανοκρατούμενα εδάφη. Για να αποτραπεί αυτό, θεσπίζεται διάταγμα το οποίο υποχρεώνει τους Έλληνες εμπόρους να φέρουν την οικογένειά τους στην Αυτοκρατορία, διαφορετικά θα υφίσταντο κυρώσεις στις εμπορικές τους συναλλαγές. Το 1784 τους δίνεται η δυνατότητα να πολιτογραφηθούν Αυστριακοί υπήκοοι και να εδραιώσουν τις δραστηριότητές τους. Σε περίπτωση που δεν προέβαιναν στην αλλαγή υπηκοότητας θα τιμωρούνταν με ποινές και διώξεις. Ακολούθησαν ισχυρές πιέσεις, καθώς θεωρήθηκε αναγκαία η μείωση των εμπορικών δραστηριοτήτων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Ένα από τα μέτρα που επιβλήθηκε ήταν η απαγόρευση της κληρονομιάς έτσι ώστε να μην υπάρχει δυνατότητα από τους συγγενείς ενός αποθανόντος να λάβουν την περιουσία του, στην περίπτωση που ήταν Οθωμανός υπήκοος. Έτσι, παρακολουθούμε την εγκατάσταση των οικογενειών των εμπόρων στις χώρες της Αυστροουγγαρίας, οι οποίοι εν τέλει υιοθετούν την αυστριακή υπηκοότητα και συμμετέχουν με αυτόν τον τρόπο στο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό γίγνεσθαι της Αυτοκρατορίας¹⁷⁹. Ωστόσο, η υιοθέτηση αυστριακής υπηκοότητας δημιούργησε προβλήματα στις κοινότητες, όπως για παράδειγμα στη Βιέννη όπου οι Αυστριακοί πλέον υπήκοοι

---

¹⁷⁸ Μήλιου (2017), ό.π., σελ.49-50· Λυριτζής (1951), ό.π., σελ.13.

¹⁷⁹ Μήλιου, ό.π., σελ.29-30 και 50-51.

αποσχίστηκαν από την κοινότητα του Αγίου Γεωργίου και δημιούργησαν νέα το 1787¹⁸⁰.

Οι απόδημοι προέρχονταν κυρίως από τη Δυτική Μακεδονία και ειδικότερα από τα οικονομικά κέντρα της περιοχής, την Κοζάνη, τη Σιάτιστα και την Καστοριά αλλά και μικρές κωμοπόλεις, όπως είναι τα Σέρβια, η Σέλιτσα, η Βλάστη, το Βογατσικό, η Κλεισούρα, το Πισοδέρι, η Αχρίδα, το Μελένικο και το Μοναστήρι. Η διακίνηση των εμπορευμάτων γινόταν μέσω καραβανιών που εκκινούσαν από τις πόλεις αυτές, κυρίως από την Κοζάνη και τη Σιάτιστα και κατευθύνονταν με άξονα τον ποταμό Αλιάκμονα, ο οποίος τους οδηγούσε στα εδάφη της Αυστροουγγαρίας και των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών. Κύρια επαγγελματική ενασχόληση ήταν το εμπόριο. Επίσης, εμφανίζονται ως ιδιοκτήτες ή ενοικιαστές εκτάσεων και διαδραματίζουν ενεργό ρόλο στην οικονομία των χωρών στις οποίες εγκαθίστανται μόνιμα. Το εμπόριο δίνει ώθηση στον πνευματικό τομέα, καθώς μέσω των εμπορικών δρόμων διοχετεύονται βιβλία, εφημερίδες και διαφωτιστικές ιδέες που προωθούσαν την επαναστατικότητα και τον φιλελευθερισμό των κατοίκων του οθωμανοκρατούμενου χώρου¹⁸¹.

---

¹⁸⁰ Σειρηνίδου, Β. (2005). Βαλκάνιοι έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία (18ος-μέσα 19ου αιώνα) εθνοτικές ταυτότητες και ερευνητικές αμχανίες. Στο Μ. Α. Στασινοπούλου, & Μ.-Χ. Χατζηϊωάννου (επιμ), *Διασπορά -Δίκτυα –Διαφωτισμός, Τετράδια Εργασίας Τεύχος 28* (σσ. 53-82), Αθήνα, σελ.60.

¹⁸¹ Ό.π., σελ.38 και 73-76· Βακαλόπουλος (1958), ό.π., σελ.7-8· Λυριτζής (1951), ό.π., σελ.18.

2.5.1. Τα κέντρα των αποδήμων

Οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης των χριστιανικών πληθυσμών στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προκάλεσαν έντονα μεταναστευτικά ρεύματα προς την Κεντρική Ευρώπη. Η ταραγμένη ατμόσφαιρα της Δυτικής Μακεδονίας κατά τον 18^ο αιώνα αναγκάζει πολλούς εμπόρους να μετοικήσουν στο εξωτερικό, αναζητώντας μια καλύτερη τύχη. Μέσω των εμπορικών τους δραστηριοτήτων, ανέρχονται κοινωνικά και οικονομικά στις χώρες τις οποίες εγκαθίστανται και ενισχύουν τις οικογένειες που παραμένουν στην πατρίδα. Τα κυριότερα κέντρα των Δυτικομακεδόνων δημιουργήθηκαν στα εδάφη της Αυστροουγγαρίας με επίκεντρο τη Βιέννη, τη Βουδαπέστη και το Σεμλίνο. Όσον αφορά στις πατρίδες των αποδήμων, στην παρούσα μελέτη θα επικεντρωθούμε σε όσους προέρχονται από τη Δυτική Μακεδονία.

Το σημαντικότερο κέντρο των Δυτικομακεδόνων μεταναστών αποτέλεσε η πρωτεύουσα της Αυστρίας, η Βιέννη. Επιφανές οικονομικό και πνευματικό αστικό κέντρο, η Βιέννη προτιμήθηκε ιδιαίτερα από τους Έλληνες οι οποίοι δημιούργησαν μια πολυπληθή κοινότητα. Το περιβάλλον της θεωρήθηκε περισσότερο ρηξικέλευθο από εκείνο των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, καθώς ευνόησε την επαναστατικότητα και τον φιλελευθερισμό¹⁸². Οι έμποροι ευδοκίμησαν στις βιεννέζικες αγορές, μέσω της διακίνησης ανατολικών προϊόντων και κατάφεραν να κυριαρχήσουν ως προμηθευτές ολόκληρης της Ευρώπης. Στη Βιέννη υπήρχε το μεγαλύτερο χάνι, το Καραβάν Σεράγι, ο τελευταίος σταθμός των караβανιών για την Αυστρία, στο οποίο αποθηκεύονταν τα εμπορεύματα πολλών ελληνικών εμπορικών οίκων. Επίσης, η πόλη διέθετε μεγάλες βιομηχανικές μονάδες νημάτων και υφασμάτων, οι οποίες αποτελούσαν πόλο έλξης για τους εμπόρους. Συγχρόνως, υπήρχε ανεπτυγμένη τραπεζική και χρηματιστηριακή κίνηση με γνωστότερο τραπεζικό οίκο της οικογένειας Σίνα από τη Μοσχόπολη¹⁸³.

Ως πνευματική εστία, συνέβαλε στη διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού στον υπόδουλο ελληνισμό μέσω των Δυτικομακεδόνων λογίων που διέμεναν εκεί, προάγοντας την αξία της ελευθερίας. Στη Βιέννη ιδρύονται τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία, όπως εκείνο του Γεωργίου Βεντότη και των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου.

---

¹⁸² Ανδρέου, Α. Ε. (2002). *Ρήγας Βελεστινλής, σταθμοί και όρια της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σελ.133.

¹⁸³ Χάνια: μεγάλα πανδοχεία, με στάβλους για την ξεκούραση των ζώων και αποθήκες για την αποθήκευση των εμπορευμάτων. Ονομάζονταν *Καραβάν Σεράγια*, που στα τουρκικά σημαίνει μέγαρο των караβανιών. Λυριτζής (1951), ό.π., σελ.20 και 22.

Εκεί εντοπίζονται οι απαρχές της δημοσιογραφίας και ο επαναστατικός παλμός της ελευθερίας. Τυπώνονται ελληνικά βιβλία τα οποία προωθούνται μέσω των εμπορικών караβανιών σε όλο τον οθωμανοκρατούμενο χώρο. Οι Έλληνες λόγιοι εκφράζουν την επιθυμία να συμβάλουν στη μόρφωση και την αφύπνιση του ελληνικού έθνους μέσα από την έκδοση νέων βιβλίων. Ο Κοραΐς χαρακτηρίζει την Βιέννη «*έργαστήριο των νέων των Γραικών φιλολογίας*». Γνωστή είναι και η επαναστατική δράση του Ρήγα Βελεστινλή, ο οποίος την επέλεξε ως κέντρο του συνωμοτικού του σχεδίου εξαιτίας της ισχυρής ελληνικής παρουσίας¹⁸⁴.

Η Ουγγαρία, αποτέλεσε και αυτή κέντρο του δυτικομακεδονικού στοιχείου. Επίκεντρο η Πέστη, όπου σχηματίστηκαν οι μεγάλοι εμπορικοί οίκοι των Κοζανιτών Νάκου, Αυλιώτη, Μουράτη, Τακιατζή, Αγόρα. Όπως προαναφέρθηκε, οι οικονομικές συνθήκες ήταν κατάλληλες για την άνθηση του εμπορίου εξαιτίας των προνομίων που είχαν παραχωρηθεί στους Έλληνες εμπόρους. Τα караβάνια που ξεκινούσαν από τη Δυτική Μακεδονία κατέληγαν στην Πέστη και κυριαρχούσαν στις τοπικές αγορές. Επιπλέον, στην Πέστη λειτουργούν τυπογραφεία που βοηθούν στη διάδοση της παιδείας και του πνεύματος της ελευθερίας, με γνωστότερο το τυπογραφείο του Τράπνερ¹⁸⁵.

Το Σεμλίνο (Ζέμουν), υπήρξε η πρώτη ουγγρική πόλη με σπουδαίο διαμετακομιστικό σταθμό¹⁸⁶. Προσαρτήθηκε στην Αυτοκρατορία των Αψβούργων μετά τη Συνθήκη του Πασσάροβιτς το 1718¹⁸⁷. Κατείχε σημαντική γεωπολιτική θέση, καθώς αποτελούσε τον ενδιάμεσο σταθμό για τα εδάφη των ελεύθερων ευρωπαϊκών εδαφών και εφάρμοζε ειδικό καθεστώς προνομίων, το οποίο εκμεταλλεύτηκαν σε μεγάλο βαθμό οι Μακεδόνες έμποροι. Έτσι, δημιουργήθηκε μια ανθηρή οικονομική κοινότητα. Ήδη από τον 17^ο αιώνα, παρατηρείται εγκατάσταση ελληνικών πληθυσμών στο Σεμλίνο. Τον 18^ο αιώνα κορυφώθηκε, καθώς αυξάνεται ο αριθμός των ελληνικών οικογενειών με καταγωγή από τη Δυτική Μακεδονία. Με κέντρο των εμπορικών τους επιχειρήσεων στο Σεμλίνο επεκτείνονταν μέχρι τη Βιέννη, την Τεργέστη και την

---

¹⁸⁴ Ανδρέου (2002), ό.π., σελ.138 · Βακαλόπουλος (1958), ό.π., σελ.8 · Λυριτζής (1951), ό.π., σελ.21-22.

¹⁸⁵ Λυριτζής, ό.π., σελ.23· Βακαλόπουλος, ό.π., σελ.8· Αμοιρίδου, Ε. (2016). Η συμμετοχή των Δυτικομακεδόνων στην εκδοτική δραστηριότητα κατά τους χρόνους της οθωμανικής κυριαρχίας. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σφ. 471-522), Γρεβενά, σελ.480· Μήλιου (2017), σελ.73.

¹⁸⁶ Βακαλόπουλος, ό.π., σελ.7.

¹⁸⁷ Σειρηνίδου (2005), ό.π., σελ.64.

Κωνσταντινούπολη. Η πλειονότητα του πληθυσμού ήταν Σέρβοι, οι οποίοι συγκρούονταν συχνά με τους Έλληνες, λόγω του ανταγωνισμού, καθώς είχαν σχηματίσει την εμπορική ελίτ της πόλης. Και στα εκπαιδευτικά ζητήματα, ο ελληνισμός του Σεμλίνου έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και προσπάθησε να διατηρήσει την ελληνική εθνική ταυτότητα με την ίδρυση σχολείων¹⁸⁸.

---

¹⁸⁸Αθανασιάδης, Α. (2016). Η παρουσία οικογενειών της Δυτικής Μακεδονίας στο Σεμλίνο (Σερβία) κατά τον 18ο και 19ο αιώνα. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 297-310), Γρεβενά, σελ.298-301, 304 και 306.

2.5.1.1. Κοινότητες

Στις πόλεις λοιπόν της Αυστροουγγαρίας δημιουργούνται πολυπληθείς και ακμάζουσες ελληνικές κοινότητες, που συμμετέχουν ενεργά στην οικονομική, πολιτική και πνευματική ζωή. Οι Έλληνες έμποροι οργανώνονται σε αδελφότητες, τις λεγόμενες Κομπανίες, οι οποίες διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στην ανάπτυξη του βιοτικού και μορφωτικού επιπέδου των πατρίδων τους. Επρόκειτο για εμπορικούς συνεταιρισμούς, που διέθεταν εξαιρετική οργάνωση και αποδείκνυαν την ευφύια των Ελλήνων, καθώς κατάφεραν να κυριαρχήσουν στις αγορές της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας και κυρίως της Βιέννης. Τα μέλη των Κομπανιών, αποκτούν προνόμια και προστατεύονται από τον ανταγωνισμό, εξασφαλίζοντας έτσι καλύτερους όρους διαβίωσης. Στην Ουγγαρία, η ονομασία Έλλην και Γραικός ταυτίζεται με τον πλούσιο έμπορο, καθώς το εμπόριο ήταν η κατεξοχήν επαγγελματική ενασχόλησή του¹⁸⁹.

Οι κοινότητες διέθεταν άριστη οργάνωση, η ίδρυση εκκλησιών, σχολείων, συλλόγων και εμπορικών συνεταιρισμών αντανάκλούσε στη θέληση των Μακεδόνων να αναπτύξουν εμπορική αλλά και εκπαιδευτική δραστηριότητα στις νέες τους πατρίδες, δημιουργώντας παράλληλα έναν προηγμένο ελληνοχριστιανικό πολιτισμό. Τα μέλη των κοινοτήτων κατά κύριο λόγο ασκούσαν το εμπόριο και διέθεταν πλούτο και εξαιρετική παιδεία. Ο χαρακτήρας τους ήταν αριστοκρατικός, ευγενής και επιδρούσε ως εκπολιτιστικός παράγοντας στις πόλεις της Αυστροουγγαρίας. Αποτέλεσαν καταφύγιο για πολλούς Έλληνες, οι οποίοι εγκατέλειπαν την πατρίδα τους για να αποφύγουν τα δεινά που προκαλούσε ο οθωμανικός ζυγός. Οι Μακεδονικές Κοινότητες της Αυστροουγγαρίας θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «Επτάνησος της Μακεδονίας», διότι έπαιξαν τον ίδιο ρόλο με τα Ιόνια Νησιά στα οποία κατέφυγαν πολλοί Πελοποννήσιοι κατά την οθωμανοκρατία. Ο Σπυρίδων Λάμπρος την χαρακτήρισε «Μακεδονίαν του εξωτερικού»¹⁹⁰.

Οι απόδημοι, προερχόμενοι κυρίως από τη Δυτική Μακεδονία, οργανώνονται σε κοινότητες. Στο πλαίσιο των προνομίων που χαίρουν, συμπεριλαμβάνεται η θρησκευτική ελευθερία και η δυνατότητα ανέγερσης δικών τους ναών και σχολικών ιδρυμάτων. Κάθε κοινότητα διαθέτει δικό της σχολείο και εκκλησία, καθώς εκφράζεται η επιθυμία να διατηρηθεί η εθνική και θρησκευτική τους ταυτότητα αποτρέποντας την

¹⁸⁹ Λυριτζής (1951), ό.π., σελ.16· Μήλιου (2017) ό.π., σελ.78.

¹⁹⁰ Λυριτζής, ό.π., σελ.13-14.

αφομοίωσή τους από τον ξένο παράγοντα. Ωστόσο, διαμένοντας σε ένα περιβάλλον όπου κυριαρχούσε ο καθολικισμός κατέστη δύσκολη η ύπαρξη των ορθόδοξων εκκλησιών, καθώς η αντιμετώπιση από τον καθολικό κλήρο ήταν σε μεγάλο βαθμό εχθρική, ιδιαίτερα στην Αυστρία. Επίσης, εχθρική στάση δέχτηκαν και από τις ορθόδοξες εκκλησίες των Ρουμάνων και ιδιαίτερα των Σέρβων που βρίσκονταν υπό την κρατική προστασία. Οι Σέρβοι συχνά επιχειρούσαν την υπαγωγή των ελληνικών εκκλησιών της Αυστρίας στη δικαιοδοσία του Μητροπολίτη του Κάρλοβιτς και την επιβολή της σερβικής γλώσσας και Σέρβων ιερέων. Οι Μακεδόνες αντιστάθηκαν σθεναρά στην αφομοίωσή τους και κατάφεραν να εξασφαλίσουν τους ναούς τους¹⁹¹.

Η ελληνική Κοινότητα της Βιέννης, από τις πιο επιφανείς της Αυστροουγγαρίας, αποτελείται κυρίως από Μακεδόνες, οι οποίοι συσπειρώνονται γύρω από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Τριάδας. Τα πλούσια μέλη της, χορηγούν υποτροφίες στους νέους της πατρίδας τους προκειμένου να σπουδάσουν. Ως πνευματικό κέντρο η Βιέννη βρίσκεται στο επίκεντρο των εξελίξεων που συντελούνται εκείνη την εποχή στην Ευρώπη και ευνοεί την άνοδο του πνευματικού επιπέδου των υπόδουλων Ελλήνων. Εκεί λειτουργούν προκαταρκτικά σχολεία και σχολές ανώτερης μόρφωσης για την προετοιμασία των διδασκάλων, που θα στελέχωναν σχολικές μονάδες στις ελληνικές κοινότητες της Αυστροουγγαρίας.

Στη Σχολή της Κοινότητας Βιέννης δίδαξαν επιφανείς δάσκαλοι, όπως ο Άνθιμος Γαζής, ο Νεόφυτος Δούκας, ο Βασίλειος Παπαευθυμίου και ο Φιλικός Αριστείδης Παπάς. Ιδιαίτερα εύρωστη, καθώς η χρηματοδότηση προερχόταν από κληροδοτήματα ομογενών, έδινε τη δυνατότητα στη Σχολή να χορηγεί υποτροφίες στους μαθητές της προκειμένου να μεταβούν για την ολοκλήρωση των σπουδών τους σε Πανεπιστήμια της Ευρώπης. Στη συνέχεια, θα αναλάμβαναν διδασκαλικά καθήκοντα στην υπόδουλη γενέτειρά τους. Η Βιενναία Σχολή, υπήρξε ο βασικός τροφοδότης των ελληνικών σχολείων και λειτούργησε έως το 1920¹⁹².

Η Βιέννη αποτέλεσε το κέντρο της εκδοτικής δραστηριότητας. Εκεί αναπτύσσεται η ελληνική δημοσιογραφία, με την κυκλοφορία των πρώτων ελληνικών εφημε-

---

¹⁹¹ Λυριτζής (1951), ό.π., σελ.13 και 34-35.

¹⁹² Ό.π., σελ.41-43 · Ηλιαδέλης, Σ. (2005). *Μακεδόνες απόδημοι στη Μεσευρώπη (1650-1950), Η συμβολή τους στην οικονομία και στον πολιτισμό*. Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, σελ.135.

ρίδων. Το 1784 ο Γεώργιος Βεντότης δημοσιεύει την πρώτη ελληνική εφημερίδα χωρίς να γνωρίζουμε τον τίτλο της, καθώς δεν έχει διασωθεί κανένα φύλλο της, ενώ το 1791 οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου εκδίδουν την *Εφημερίδα*. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα η αυστριακή πρωτεύουσα καθίσταται ο κυριότερος τόπος παραγωγής και εμπορίου βιβλίων. Ο «φωτισμένος δεσποτισμός» που πρέσβευαν οι αυτοκράτορες Μαρία Θηρεσία και Ιωσήφ Β΄, μέσω της ανεξιθρησκείας και της ελευθεροτυπίας, έδωσε ώθηση στην ανάπτυξη της κοινωνίας σύμφωνα με τα νέα δεδομένα που είχαν διαμορφωθεί στην Ευρώπη. Οι ελληνικές εκδοτικές δραστηριότητες επεκτείνονταν και στην πώληση των βιβλίων, παρά το γεγονός πως δεν αποτελούσαν ιδιοκτησία του ελληνικού πληθυσμού¹⁹³.

Η Κοινότητα της Πέστης διαδραμάτισε επίσης σπουδαίο ρόλο και αποτέλεσε την πολυπληθέστερη της Ουγγαρίας. Διέθετε δικό της σχολείο και βιβλιοθήκη, η οποία εμπλουτίστηκε μετά τη δωρεά του Σιατιστινού Γεωργίου Ζαβίρα. Στο σχολείο αυτό, δίδαξαν διαπρεπείς Δυτικομακεδόνες λόγιοι, όπως οι Κοζανίτες Χαρίσιος Μεγδάνης, Γεώργιος Ρουσιάδης και Διονύσιος Πόποβιτς και ο Καστοριανός Γεώργιος Λεόντιος. Ο Διονύσιος Παπαγιαννούσης Πόποβιτς υπήρξε ο πρώτος Έλληνας ορθόδοξος Αρχιερέας της Ουγγαρίας κατά την περίοδο 1790-1800. Κληροδότησε μετά τον θάνατό του όλη την περιουσία του στην ελληνική κοινότητα της Πέστης. Οι ελληνικές κοινότητες της Ουγγαρίας δαπανούν μεγάλα χρηματικά ποσά για την εκπαίδευση. Στη Βούδα, ο Γενικός Επιθεωρητής των Ελληνορθόδοξων σχολείων της Ουγγαρίας μισθοδοτείται από τις μακεδονικές κοινότητες¹⁹⁴.

Το 1792 παρατηρείται έντονο ενδιαφέρον για την προαγωγή της ανώτερης παιδείας. Οι Μακεδόνες απόδημοι επιχειρούν να ιδρύσουν Ακαδημία στην Πέστη, με διδασκάλους τον Δημήτριο Δάρβαρη από την Κλεισούρα και τον Αθανάσιο Ψαλίδα από τα Γιάννενα. Ωστόσο, δεν προέβησαν στην πραγματοποίηση του σχεδίου τους. Γενικότερα τα σχολεία της Ουγγαρίας απέκτησαν μεγάλη φήμη και αποτέλεσαν πόλο έλξης για πολλούς ντόπιους μαθητές διαφορετικών εθνικοτήτων, Ούγγρους, Σέρβους, Γερμανούς, Κροάτες, Σλοβένους και Ρουμάνους¹⁹⁵. Τα μαθήματα που παραδίδονταν

---

¹⁹³ Δάρδας Ν., Α. (1996). Οι ελληνικές εκδόσεις των Μαρκίδων Πούλιου στη Βιέννη (1791-1797). Στο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης*, (σσ. 81-118), Κοζάνη, σελ.89-90.

¹⁹⁴ Λυριτζής (1951), ό.π., σελ.37 και 40-41.

¹⁹⁵ Λυριτζής (1951), ό.π., σελ.47-48. Δημήτριος Δάρβαρης: λόγιος και συγγραφέας από την Κλεισούρα Καστοριάς. Συνέγραψε και μετέφρασε πλήθος βιβλίων, με τη συνδρομή του αδελφού του Νικόλαου.

ήταν η αρχαία ελληνική γραμματεία, η γραμματική, η ποιητική, τα θρησκευτικά, η φιλοσοφία βασισμένη στον Αριστοτέλη, η ρητορική, η εκκλησιαστική μουσική, τα λατινικά και τα μαθηματικά. Διαπιστώνεται η απουσία των θετικών επιστημών από τα προγράμματα σπουδών¹⁹⁶.

Ισχυρή μακεδονική κοινότητα είχε σχηματιστεί στο Σεμλίνο ή Ζέμον, καίριας σημασίας εμπορικό κέντρο. Οι απόδημοι επιδίδονται στο εμπόριο και τη βιοτεχνία και καταφέρνουν να υπερισχύσουν έναντι του πολυπληθούς ντόπιου σερβικού πληθυσμού, σχηματίζοντας την εμπορική ελίτ της πόλης. Οι επιχειρήσεις τους ήταν συνήθως οικογενειακές και εμπορεύονταν με την Αυστροουγγαρία αλλά και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στόχος τους ήταν να βοηθήσουν μέσω των δραστηριοτήτων τους στην υπόδουλη πατρίδα τους. Η ίδρυση του Σωματίου «Η Αδελφότης των σπεδιτόρων του Ζέμονος» συνέβαλε στην ανάπτυξη του διαμετακομιστικού εμπορίου το οποίο οργανωνόταν με βάση το δίκτυο των πλωτών ποταμών, Δούναβη και Σάβου.

Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, προκειμένου να εξασφαλιστεί η κοινωνική συνοχή των ελληνικών πληθυσμών αλλά και το δικαίωμα της άσκησης των χριστιανικών τους καθηκόντων, ιδρύθηκε ο ναός του Αγίου Νικολάου με Έλληνα εφημέριο που τελούσε τη λειτουργία στα ελληνικά. Αργότερα, ανεγείρεται ο ναός της Γεννήσεως της Θεοτόκου στον οποίο εκκλησιάζονταν όλοι οι ορθόδοξοι της πόλης συχνά στη σερβική γλώσσα. Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι συμμετείχαν και στην πολιτική, καθώς συχνά ανέρχονταν στα ανώτερα αξιώματα. Η κομπανία του Σεμλίνου επικοινωνεί με την αστική κοινότητα της Βιέννης και συμβάλλει στην εθνική και πνευματική αφύπνιση των ελληνικών πληθυσμών. Πολλές οικογένειες αναπτύσσουν συγγενικές σχέσεις με την αυστριακή πρωτεύουσα επεκτείνοντας τις εμπορικές και οικονομικές τους δραστηριότητες¹⁹⁷.

Μετά τον θάνατό του το 1822 τα βιβλία του μοιράστηκαν στα ελληνικά σχολεία των Κοινοτήτων της Ουγγαρίας.

¹⁹⁶ Καρανάσιος, Χ. (2016). Η παιδεία ως παράγωγο και παραγωγός λόγου, ήθους και συλλογικής αυτοσυνείδησης στη Δυτική Μακεδονία (16ος-19ος αι.). Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 565-608), Γρεβενά, σελ.591.

¹⁹⁷ Αθανασιάδης, Α. (2016). Η παρουσία οικογενειών της Δυτικής Μακεδονίας στο Σεμλίνο (Σερβία) κατά τον 18ο και 19ο αιώνα. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 297-310). Γρεβενά, σελ.300-305 και 309.

Η μακεδονική Κοινότητα του Σεμλίνου, επιδεικνύει αξιόλογη εκπαιδευτική δραστηριότητα. Τα μέλη της θεώρησαν απαραίτητη τη σύσταση σχολείων με σκοπό τη διατήρηση της ταυτότητάς τους σε ένα ξένο περιβάλλον. Προχωρούν στη συγγραφή και έκδοση βιβλίων γραμματικής, λεξικών και αναγνωστικών στην ελληνική γλώσσα για τους μαθητές της κοινότητας, συμβάλλοντας έτσι στην κοινωνική τους άνοδο. Παρά το γεγονός ότι η πλειοψηφία του πληθυσμού χρησιμοποιεί τα σερβικά ή τα γερμανικά, η ελληνική γλώσσα κυριαρχεί ως η κοινή γλώσσα συνεννόησης μεταξύ των εμπόρων και θεωρείται δείγμα κοσμοπολιτισμού. Ο Δημήτριος Δάρβαρης έγραφε ότι *«η κατανόηση των ορθόδοξων δογμάτων και της ορθόδοξης πίστης γίνεται όταν οι Έλληνες ξέρουν να γράφουν και να μιλούν ελληνικά»*¹⁹⁸.

Το 1797 ιδρύθηκε η «Ελληνική Εκπαιδευτική Ενότητα», η οποία στόχευε στη σύσταση σχολής που θα εξελισσόταν σε Εμπορική Σχολή ή Ελληνική Εμπορική Ακαδημία. Ένας από τους ιδρυτές της υπήρξε ο Μάρκος Δάρβαρης, της επιφανούς οικογένειας των Δαρβάρεων της Κλεισούρας. Ελληνική σχολή είχε ιδρυθεί και νωρίτερα, ωστόσο δεν ήταν προσιτή σε όλους, καθώς οι μαθητές προέρχονταν από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα που είχαν την οικονομική άνεση να πληρώνουν δίδακτρα. Η λειτουργία της ξεκινά το 1754 και ιδρυτής της ήταν ο παπά-Θεόδωρος Στεργιάδης. Ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής και στον τοπικό πληθυσμό, Γερμανούς και Σέρβους, οι οποίοι μετά την αποφοίτησή τους ανήλθαν σε πολιτικά αξιώματα και έλαβαν μέρος στην πνευματική ζωή της Σερβίας¹⁹⁹.

Η νέα δημόσια Σχολή ονομάστηκε «Ελληνομουσείον» και παρείχε ελληνική εκπαίδευση, η οποία έδινε τα κατάλληλα εφόδια στους νέους έτσι ώστε να ασχοληθούν αργότερα με το εμπόριο. Το κύρος της Σχολής διαφαίνεται από το γεγονός πως πολλοί Σέρβοι γονείς επιδιώκουν την εγγραφή των παιδιών τους εκεί. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η αίγλη της βρίσκεται στο απόγειο, λαμβάνοντας υπόψη την αύξηση των μαθητών. Οι διδάσκαλοι της φημίζονται για το μεταφραστικό τους έργο, το οποίο περιλαμβάνει μεταφράσεις από τα ελληνικά στα σερβικά και τα γερμανικά και το αντίστροφο. Από την προσπάθεια αυτή συμπεραίνουμε πως οι τρεις εθνικές κοινότητες συνυπήρχαν αρμονικά. Σε συνδυασμό με τη σχολή λειτουργούσε και τυπογραφείο, το

---

¹⁹⁸ Αθανασιάδης (2016), ό.π., σελ.303 και 305-307.

¹⁹⁹ Νικολαΐδου, Ι. Ε. (1980). Συμβολή στην ιστορία τεσσάρων ελληνικών κοινοτήτων της Αυστροουγγαρίας (Zemun, Novi Sad, Orsova, Temesvar) . *Δωδώνη* (9), σελ.331-333.

οποίο βοήθησε στην ανάπτυξη της παιδείας. Η λόγιοι της ελληνικής Κοινότητας του Σεμλίνου προσπαθούσαν να συμβάλουν στην πνευματική άνοδο των μαθητών γαλουχώντας τους με τις παραδόσεις του ελληνικού πολιτισμού²⁰⁰.

Ελληνικές κοινότητες οργανώθηκαν και στην περιοχή της Τρανσυλβανίας, η οποία δέχεται ελληνικό πληθυσμό από τη Μακεδονία ήδη από τον 16^ο αιώνα. Τον 17^ο αιώνα, αυξάνεται ο αριθμός των εμπόρων που εγκαθίστανται μόνιμα εκεί και δημιουργούνται εμπορικές κομπανίες. Το 1678 ιδρύεται κομπανία και σχηματίζεται ελληνική κοινότητα στην πόλη Brasov αποτελούμενη κυρίως από Έλληνες και Βλάχους της Μακεδονίας. Ελληνική κοινότητα δημιουργείται και στην πόλη του Sibiu, όπου, όπως και στο Brasov, επιβάλλεται ειδικό προνομιακό καθεστώς το οποίο συνέβαλε στην ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων με τη Βιέννη και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το 1725 συστήνεται η σερβοελληνική κομπανία στην Timisoara (σημ. Temesvar), όπου λειτούργησε και ελληνικό σχολείο²⁰¹. Η ελληνική κοινότητα ρύθμιζε τις εμπορικές δραστηριότητες της πόλης, την οποία κατέστησε βασικό διαμετακομιστικό κέντρο της Ουγγαρίας. Η ελληνική σχολή ήταν φημισμένη στους τοπικούς κύκλους, όπως και η ελληνική εκκλησία²⁰². Στο Βανάτο λόγω των προνομίων που παραχώρησε η Αψβουργική Αυτοκρατορία, υπήρξε αξιόλογη εμπορική δράση που επεκτάθηκε στην Κεντρική Ευρώπη²⁰³.

Στο Novi Sad, το 1784 συστάθηκε το «Ελληνικόν Ινστιτούτον» από Μακεδόνες, οι οποίοι σκόπευαν να ιδρύσουν ελληνική σχολή. Σε αυτή την προσπάθεια συνέβαλε οικονομικά και ο ελληνικός πληθυσμός που διέμενε στην πόλη. Υπήρξε μια από τις πιο ακμάζουσες σχολές της Αυστροουγγαρίας, όπως η σχολή του Σεμλίνου. Εμπορική ανάπτυξη γνώρισε και η κωμόπολη της Orsona, όπου υπήρχαν Μακεδόνες απόδημοι από το τέλος του 17^{ου} αιώνα. Βρισκόταν στα σύνορα Αυστροουγγαρίας και Ρουμανίας και αναδείχθηκε σε κέντρο αποθήκευσης των διακινούμενων εμπορευμάτων. Μαρτυρείται ύπαρξη ελληνικού σχολείου πριν από το 1800, το οποίο διέκοψε τη λειτουργία του ίσως λόγω των αναταραχών και της αφομοιωτικής πολιτικής που ακολούθησαν οι ντόπιοι κάτοικοι²⁰⁴.

---

²⁰⁰ Αθανασιάδης (2016), ό.π., σελ.307-308 · Νικολαΐδου (1980), ό.π., σελ.334.

²⁰¹ Μήλιου (2017), ό.π., σελ.46, 73, 78-79, 87, 95.

²⁰² Νικολαΐδου, ό.π., σελ.344.

²⁰³ Μήλιου, ό.π., σελ.26.

²⁰⁴ Νικολαΐδου, ό.π., σελ. 338-339 και 341.

Ελληνική παρουσία εντοπίζεται και στο Βουκουρέστι, όπου το 1679 ιδρύεται ελληνικό σχολείο με την ονομασία «Λύκειο», «Ηγεμονική/Αυθεντική Ακαδημία» ή «Ακαδημία του Αγίου Σάββα». Το πρόγραμμα σπουδών οργανώθηκε σύμφωνα με την αριστοτελική φιλοσοφία όπως τη διατύπωσε ο Θεόφιλος Κορυδαλέας. Σε αυτό δίδαξαν επιφανείς δάσκαλοι του Γένους, ο Λάμπρος Φωτιάδης, ο Ιώσηπος Μοισιόδακας, ο Μανασσής Ηλιάδης, ο Νεόφυτος Δούκας, ο Σεβαστός Κυμινήτης, ο Χρυσάνθος Νοταράς και πολλοί άλλοι. Το 1690 λειτούργησε τυπογραφείο, που ιδρύθηκε από τον ηγεμόνα της Βλαχίας Κωνσταντίνο Μπραγκοβάνο και συνέβαλε αποφασιστικά στην ανάπτυξη της σχολής. Την περίοδο του Διαφωτισμού εισάγονται τα μαθηματικά και η φυσική, που αντιτίθενται στην άρχουσα τάξη. Το 1810 στον μητροπολιτικό θρόνο ανέρχεται ο Ιγνάτιος και αναδιοργανώνει την Ακαδημία, η οποία αποτέλεσε μια από τις καλύτερες ελληνικές σχολές της Διασποράς²⁰⁵.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι οι χώρες της Αυστροουγγαρίας αποτέλεσαν πόλο έλξης για τους Δυτικομακεδόνες απόδημους. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα προνόμια που παραχωρούσε η Αυτοκρατορία των Αψβούργων στους εμπόρους, οθωμανικής υπηκοότητας, καθιστώντας ελεύθερη τη διακίνηση των προϊόντων. Στους τόπους εγκατάστασης οι Έλληνες οργανώθηκαν σε κοινότητες μέσω των οποίων διατήρησαν την παράδοση και τη θρησκεία τους. Συνέβαλαν καθοριστικά στην προαγωγή της παιδείας, η οποία είχε απώτερο στόχο την εθνική αφύπνιση και την ελευθερία της πατρίδας.

---

²⁰⁵ Παπαϊωάννου, Δ. (2003). Σχολές του ευρύτερου Ελληνισμού επί Τουρκοκρατίας : «Η Αυθεντική Ακαδημία Βουκουρεστίου». Στο *Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα, Πρακτικά 2ου Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης του Εργαστηρίου Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης*, Πάτρα.

2.5.2. Τα ιδεολογικά κινήματα

Την ιδεολογία του Διαφωτισμού ασπάστηκαν και διέδωσαν στον οθωμανοκρατούμενο ελληνικό χώρο οι δάσκαλοι, οι ιατροφιλόσοφοι και οι εκδότες. Στη Δυτική Μακεδονία δρα πλήθος διανοουμένων που συμβάλλουν ενεργά στην προαγωγή της παιδείας και την πνευματική προετοιμασία του Γένους για ενδεχόμενη επανάσταση κατά των κατακτητών. Διέθεταν ευρωπαϊκή παιδεία και ενστερνίστηκαν το φιλελεύθερο πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης. Ωστόσο, οι περισσότεροι λόγιοι δραστηριοποιήθηκαν έξω από την οθωμανική επικράτεια προσπαθώντας να βελτιώσουν το μορφωτικό επίπεδο των υπόδουλων συμπατριωτών τους.

α. Οι δάσκαλοι

1. Μεθόδιος Ανθρακίτης

Ο Μεθόδιος Ανθρακίτης, καταγόμενος από τα Ιωάννινα, διαδραμάτισε σημαντικότατο ρόλο στην ανάπτυξη της παιδείας στην Καστοριά και τη Σιάτιστα. Όταν φτάνει στην Καστοριά έχει ήδη αναγνωριστεί ως θεολόγος, καθώς έχει συγγράψει τρία θεολογικά έργα για τη ποιμαντική. Οι σπουδές του βασίστηκαν στα μαθηματικά, ενώ υπήρξε γνώστης της σύγχρονης φιλοσοφίας. Εισηγάγε στην εκπαίδευση τις διαφωτιστικές ιδέες διδάσκοντας Φιλοσοφία, Φυσική και Μαθηματικά ακολουθώντας την ευρωπαϊκή διάνοηση. Στη Φιλοσοφία αποκλίνει από την καθιερωμένη διδασκαλία των αριστοτελικών σχολίων του Κορυδαλέα, προκαλώντας τη δυσαρέσκεια του Πατριαρχείου.

Ο Μεθόδιος είχε αναπτύξει φιλικές σχέσεις με τον Πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρυσάνθο κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Βενετία, όπου διατελούσε ιερέας του ναού του Αγίου Γεωργίου στην ελληνική κοινότητα της πόλης. Γι' αυτό ο Χρυσάνθος τον καλεί να αναλάβει τη διεύθυνση της Σχολής που επρόκειτο να ιδρύσει στα Τρίκαλα Κορινθίας. Ωστόσο, δεν κατέστη δυνατή αυτή η προσπάθεια καθώς ξέσπασε πόλεμος στην Πελοπόννησο. Έτσι, ο Μεθόδιος μεταβαίνει στην Καστοριά ως διευθυντής της Σχολής Κυρίτζη το 1710²⁰⁶.

Η διδασκαλία του επικεντρώθηκε στην πλατωνική φιλοσοφία και τις καινοτόμες ιδέες μέσω της θεωρίας του Malebranche, του Descartes και άλλων, διαφοροποιώ-

---

²⁰⁶ Κουρνούτος, Γ. Π. (1953). Σχολεία της τουρκοκρατούμενης Καστορίας. Στο Α. Κεραμόπουλλου, *Γέρας* (σσ.426-468), Αθήνα, σελ.445-446· Μπόμπου-Σταμάτη, Β. (1995). Ο Μεθόδιος Ανθρακίτης και τα "Τετράδια". *Ελληνικά*, (45), σσ. 111-127.

ντας τη από τις υπόλοιπες περιοχές του ελληνισμού. Στο μάθημα της Θεολογίας διδάσκει τη Δογματική Θεολογία του Ιωάννου του Δαμασκηνού. Η έλευση του ιερομόναχου Ιερόθεου Ιβηρίτη το 1719 στην Καστοριά φέρνει αναστάτωση στο διδασκαλικό έργο του Ανθρακίτη, καθώς διαδίδει συκοφαντικά σχόλια και τον κατηγορεί για ετεροδιδασκαλία. Έτσι, αναγκάζεται να εγκαταλείψει την Καστοριά και να μεταβεί στη Σιάτιστα, όπου ασκεί το διδασκαλικό επάγγελμα στη Σχολή κατά τα έτη 1721-1723.

Όταν καλείται από το Πατριαρχείο να απολογηθεί, δεν παρουσιάζεται και επιστρέφει στην Καστοριά το 1723, προκειμένου να ομολογήσει την πίστη του ενώπιον των εκκλησιαστικών παραγόντων της πόλης. Στη συνέχεια, εγκαθίσταται στη γενέτειρά του, τα Ιωάννινα, όπου χαίρει της υποστήριξης των συμπολιτών του, οι οποίοι συντάσσουν επιστολή προς το Πατριαρχείο. Ωστόσο, η επιστολή είτε καθυστερεί να φτάσει στα χέρια του Πατριάρχη είτε δεν δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στο περιεχόμενό της. Έτσι, οδηγείται από την Ιερά Σύνοδο σε καθαίρεση και απαγόρευση των «κακοτετραδίων» του. Μετά την απόφαση, ο Ανθρακίτης μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη το 1725, ομολογεί τη διδασκαλική «πλάνη» του και αθρώνεται²⁰⁷.

2. Ευγένιος Βούλγαρης (1716-1806)

Ισχυρή προσωπικότητα υπήρξε ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο οποίος δίδαξε στη Σχολή Κοζάνης από το 1745 έως το 1748 ή αρχές του 1749. Με καταγωγή από την Κέρκυρα, μετέβη στην Κοζάνη δίνοντας πνοή ανανέωσης στην παιδεία και το πρόγραμμα σπουδών. Εμπνεόμενος από τις νεωτερικές ιδέες του Διαφωτισμού δίδαξε Φυσική από μετάφραση Ευρωπαίων φιλοσόφων, Φιλοσοφία, Μεταφυσική, Άλγεβρα, ανώτερα μαθηματικά και Θεολογία. Η διδασκαλία του δεν βασίστηκε στα κορυφαία ή βυζαντινά σχόλια αλλά σε ευρωπαϊκές επιστημονικές μεταφράσεις που είχε μεταφράσει ο ίδιος²⁰⁸.

Βασικά μαθήματα ήταν η Λογική, τα Μαθηματικά του Segner, τα Στοιχεία Γεωμετρίας του A. Taquet, η Εισαγωγή στη Φιλοσοφία του W. J. Gravesande, η Ει-

---

²⁰⁷ Κουρνούτος (1953), ό.π., σελ. 458-459 και 462· Μπόμπου-Σταμάτη (1995), ό.π., σελ. 114-115.

²⁰⁸ Πατρινέλης, Χ. Γ. (1995). Δάσκαλοι της Σχολής Κοζάνης (Από τον Γεώργιο Κονταρή ως τον Ευγένιο Βούλγαρη), *Ερανιστής*, (20), Αθήνα, σελ.15-17· Λιούφης, Παναγιώτης. *Ιστορία της Κοζάνης*. Αθήνα, 1924, σελ.183-184.

σαγωγή στη Μεταφυσική του A. Genovesi, η Φυσική του J.Fr. Wuckerer, τα Στοιχεία Αριθμητικής του C. Wolff, αλλά και δικά του έργα όπως το *Περί τοῦ συστήματος τοῦ παντός*. Επίσης, σύμφωνα με τον Λιούφη, κατά την παραμονή του στην Κοζάνη συνέγραψε την εργασία *Περί παλιρροϊῶν*. Αποκήρυσσε τη στείρα αριστοτελική φιλοσοφία και τασσόταν υπέρ της πλατωνικής. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός πως κλήθηκε στην Κοζάνη μετά από τη μετάβαση των ισχυρών παραγόντων της πόλης στα Ιωάννινα, την περίοδο της σχολαρχίας του στη Μαρουτσαία Σχολή. Ωστόσο, η παραδοσιακή κοινωνία της Κοζάνης δεν ήταν έτοιμη να δεχτεί τη νεωτερικότητα που πρόσβευε η διδασκαλία του²⁰⁹.

Ο Βούλγαρης δεν κατάφερε να εδραιώσει τα νεωτερικά μαθήματα στην Κοζάνη. Από τους διαδόχους του μοναδική εξαίρεση αποτελεί ο διδάσκαλος Νικόλαος Βάρκοσης, ο οποίος κλήθηκε μετά από προτροπή του Βούλγαρη. Καταγόταν από τα Ιωάννινα και ήρθε στην Κοζάνη, όπου εργάστηκε και ως οικοδιδάσκαλος στον οίκο του Ιωάννη Σακελλάριου. Υπήρξε γνώστης των λατινικών, μετέφρασε τη Λογική και τη Μεταφυσική του Baumeister. Έχοντας κλίση στην ποιητική, συνέγραψε επιγράμματα από τα οποία διασώζονται το *Επί Κρήνης Καλλιρρόης* και το *Επί του τύμβου του Μελετίου*. Ο οίκος Σακελλάριου είχε στην κατοχή του τα χειρόγραφα του Βάρκοσης, τα οποία καταστράφηκαν κατά την αλβανική επιδρομή²¹⁰.

3. Μιχαήλ Παπαγεωργίου

Σημαντικός δάσκαλος της εποχής υπήρξε ο Μιχαήλ Παπαγεωργίου. Με καταγωγή από τη Σιάτιστα και προερχόμενος από οικογένεια ιερέων παρουσίασε αξιόλογη εκπαιδευτική δράση. Ο ανιψιός του και αξιόλογος λόγιος, Γεώργιος Ζαβίρας, ο οποίος υπήρξε και μαθητής του, στη βιογραφία του τον χαρακτηρίζει «διδάσκαλο», «ποιητή», «φιλόσοφο» και «ιατροφιλόσοφο». Πιθανότατα έλαβε τη βασική μόρφωση από τον κληρικό πατέρα του και στη συνέχεια μαθήτευσε κοντά στον Παΐσιο Δήμαρο τον μετέπειτα μητροπολίτη Παραμυθίας και Βουθρωτού, από τον οποίο διδάχθηκε τα γραμματικά και τα εγκύκλια μαθήματα. Αργότερα, εγκαταστάθηκε στα Ιωάννινα

---

²⁰⁹ Πατηνιώτης, Μ. (2001). *Απόπειρες διαμόρφωσης επιστημονικού λόγου στον ελληνικό χώρο του 18ου αιώνα. Αρχές της φιλοσοφίας στο έργο του Ευγένιου Βούλγαρη και του Νικηφόρου Θεοτόκη*. Διαπανεπιστημιακό Πρόγραμμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας των Επιστημών και της Τεχνολογίας. Αθήνα, σελ.271 · Λιούφης, Παναγιώτης. *Ιστορία της Κοζάνης*. Αθήνα, 1924, σελ.184 · Καλαμάτας, Α. (2011). *Ευγένιος Βούλγαρις (1716-1806): σκιαγράφηση των πολιτισμικών αλλαγών και των ιδεολογικών ζυμώσεων στον 18ο αιώνα*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, σελ.116-120.

²¹⁰ Λιούφης, ό.π., σελ.186-187.

προκειμένου να λάβει ανώτερη μόρφωση στη Μαρουτσαία Σχολή. Την περίοδο αυτή, περί το 1742, σχολαρχούσε ο Ευγένιος Βούλγαρης, ο οποίος του ενέπνευσε τις ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Κοντά του διδάχτηκε Φιλοσοφία και Λογική.

Με σκοπό τις ανώτατες σπουδές πήγε στη Γερμανία, όπου απέκτησε γνώσεις της γερμανικής και λατινικής γλώσσας. Στη Βιέννη παρακολούθησε νεότερη φιλοσοφία και μερικά μαθήματα ιατρικής. Η μελέτη της ιατρικής τον οδήγησε στη μετάφραση ενός ιατρικού συγγράμματος με τίτλο *Ανατομία του Κούλρου εκ της λατινικής εις την ημετέραν άπλην διάλεκτον*. Αυτό βέβαια επιβεβαιώνει και την εξαιρετική γνώση των λατινικών, καθώς αργότερα μετέφρασε *λόγους τινάς του Κικέρωνος εκ της λατινικής εις την έλληνικην διάλεκτον*. Λόγω της παραμονής του στην Ευρώπη ασπάζεται τις διαφωτιστικές ιδέες, ωστόσο στο έργο του δεν είναι ιδιαίτερα εμφανείς²¹¹.

Επιστρέφοντας στην πατρίδα του περίπου το 1750, ασκεί το διδασκαλικό επάγγελμα σε πόλεις της Δυτικής Μακεδονίας. Το 1752 ήταν σχολάρχης στη Σχολή της Σιάτιστας, όπου λόγω της μόρφωσής του δίδασκε Φιλοσοφία, Θεολογία και Μαθηματικά. Για ένα μικρό χρονικό διάστημα εργάστηκε στο Μελένικο. Η διδασκαλία του βασίστηκε στα «ελληνικά μαθήματα», ίσως δηλαδή γλώσσα, γραμματική, Όμηρο ιστορία. Ο Μιχαήλ εγκατέλειψε τη Σιάτιστα το 1755 εξαιτίας μιας διαμάχης στην οποία είχε ενεργό ρόλο. Επρόκειτο για το «εκδοτικό επεισόδιο» με αφορμή την ελληνική μετάφραση της *Λογικής* του Friedrich Christian Baumeister (1709-1785), την οποία προλόγιζε ο Αθανάσιος Ψαλίδας, στρεφόμενος εναντίον του Ευγένιου Βούλγαρη. Θεωρεί πως ο Βούλγαρης δεν αναγνωρίζεται ως φιλόσοφος, γεγονός που προκάλεσε αντιδράσεις, καθώς με αυτόν τον τρόπο αφαιρεί και από τους μαθητές του την ιδιότητα αυτή. Έτσι, ο Μιχαήλ αντιπαρατίθεται έντονα με τον Ψαλίδα και επικρατεί επιβάλλοντας την αντικατάσταση της έκδοσης και τη σύνταξη προοιμίου, αφιέρωσης και επιστολής από τον ίδιο. Ωστόσο, η αντιπαράθεση λήγει το 1755 με την υπερίσχυση των οπαδών του Ψαλίδα στις Σχολές της Σιάτιστας και της Κοζάνης, που οδηγεί τον Παπαγεωργίου σε φυγή²¹².

---

²¹¹ Παπάς Α., (2015). «Μιχαήλ Παπαγεωργίου ο Σιατιστεύς: Ο λόγιος δάσκαλος του 18ου αιώνα και το συγγραφικό του έργο». Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, σελ.17 και 33-41· Τεμπέλης, Η. (2017). «Διδασκαλικά όσα ευγενίζουν»: Η αντιπαράθεση του Αθανασίου Ψαλίδα με τον Σιατιστινό λόγιο Μιχαήλ Παπαγεωργίου. *Αλιάκμονος ροῦς*, (1), σσ. 53-72.

²¹² Παπάς, ό.π., σελ.42-44· Τεμπέλης, ό.π., σελ.53-71.

Το 1767 εξέδωσε στη Βιέννη το βιβλίο του με τίτλο *Εἴσοδος ῥαδία εἰς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν*. Από το γεγονός ότι τα περισσότερα βιβλία του εκδόθηκαν στην αυστριακή πρωτεύουσα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι εργάστηκε εκεί για πολλά χρόνια ως διδάσκαλος, πιθανότατα κατά τα έτη 1767 – 1778 και 1792-1796. Επίσης, υπήρξε και οικοδιδάσκαλος των παιδιών της ελληνικής κοινότητας της Βιέννης. Άσκησε τα διδασκαλικά του καθήκοντα στο Κολέγιο της Αγίας Βαρβάρας, όπου δίδαξε σε Λατίνους ιερείς και ανώτερους κληρικούς, λαμβάνοντας «μισθῶ βασιλικῶ». Ἦρθε σε επαφή με τον βιβλιοθηκάριο της Καισαρικής Βιβλιοθήκης της Βιέννης, Κολλάριο, με τον οποίο ανέπτυξε φιλικές σχέσεις²¹³.

Ο Μιχαήλ Παπαγεωργίου διέμεινε και στην Ουγγαρία για δεκατέσσερα περίπου χρόνια (1778-1792), όπου συνέχισε τη διδασκαλία και τη συγγραφή βιβλίων. Στην Πέστη εξέδωσε δύο συγγράμματα με τίτλο *Ἀλφαβητάριον Μικρὸν* το 1778 και *Πρόχειρος καὶ εὐπόριστος διδάσκαλος τῶν πρωτοπείρων ῥωμελιτῶν τῆς γερμανικῆς γλώσσης* το 1792, το οποίο ήταν χρήσιμο για την εκμάθηση της γερμανικής γλώσσας χωρίς τη βοήθεια δασκάλου. Υπήρξε διδάσκαλος στις ελληνικές κοινότητες της Βούδας, της Πέστης, του Μισκόλτς και της Αγρίας. Μετά την επιστροφή του στη Βιέννη το 1792, νόσησε «ὕπὸ μιᾶς σφοδρᾶς κωλικῆς νόσου» και απεβίωσε αφήνοντας μεγάλο μέρος των συγγραμμάτων του ανέκδοτο. Τα βιβλία που είχε στην κατοχή του δωρίστηκαν από τα αδέρφια του στην κοινότητα του Kecskemet στην οποία υπήρχε έντονη παρουσία Κοζανιτών και Σιατιστινῶν²¹⁴.

4. Ἀμφιλόχιος Παρασκευάς

Αξίζει να αναφερθεί η διδασκαλική μορφή του Ἀμφιλόχιου Παρασκευά, ο οποίος έδρασε το β' μισό του 18^{ου} αιώνα στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία. Παρά το γεγονός πως δεν ασπάστηκε τις ιδέες του Διαφωτισμού και το έργο του Βούλγαρη²¹⁵, διαδραμάτισε ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση μεγάλων προσωπικοτήτων της εποχής, του Γεωργίου Σακελλάριου, του Μιχαήλ Περδικάρη και του Χαρίσιου Μεγδάνη. Λόγω έλλειψης πηγών δεν διαθέτουμε πληροφορίες σχετικά με τη χρονολογία της γέννησης και του θανάτου του. Καταγόταν από τα Ιωάννινα και μαθήτευσε κοντά στον συντηρητικό Μπαλάνο Βασιλόπουλο²¹⁶. Μεταξύ των ετών 1749 και 1754 έγινε μοναχός στη

²¹³ Παπάς (2015), ό.π., σελ.52-53 και 82.

²¹⁴ Ό.π., σελ.53-54.

²¹⁵ Λιούφης (1924), ό.π., σελ.195.

²¹⁶ Κληρικός με πολιτική επιρροή στην πόλη των Ιωαννίνων. Υπήρξε διευθυντής στη Σχολή Γκιούνμα, στην οποία εμφύσησε το συντηρητικό πνεύμα που τον διακατείχε, γεγονός που τον οδήγησε σε ρήξη

Μονή της Ολυμπιώτισσας στην Ελασσόνα. Το 1754 βρίσκεται στο Kecskemét (Αιγόπολη) της Ουγγαρίας ως εφημέριος και στη συνέχεια στο Ποσόνιο, τη σημερινή Μπρατισλάβα, όπου σπούδασε λατινικά και επιστήμες. Μετά την περάτωση των σπουδών του επέστρεψε στον ελλαδικό χώρο²¹⁷.

Το 1779 διαμένει στην Κοζάνη ως οικοδιδάσκαλος στον οίκο του Ιωάννη Σακελλαρίου και αργότερα, από τον Σεπτέμβριο του 1782 έως το 1797, καθίσταται διδάσκαλος στη Σχολή της κοινότητας. Η διδασκαλία του βασίστηκε σε φιλοσοφικά και γραμματικά μαθήματα με βασικά συγγράμματα τη *Λογική* του Νικηφόρου Βλεμμύδου, το *Περί ύψους* του Λογγίνου και τη *Ρητορική τέχνη* και το *Περί εύρέσεως* του Ερμογένους στο τέλος της *Ρητορικής τέχνης*, το *Οδού Μαθηματικής* του Μεθοδίου Ανθρακίτη, προερχόμενο από τη βιβλιοθήκη του Μιχαήλ Περδικάρη. Κατά τον Λιούφη, δεν διέθετε δεξιότητες στην ρητορική και την ποιητική, παρόλο που συμπεριλαμβάνονταν στο πρόγραμμα σπουδών του. Ωστόσο, ήταν ικανός στην επιλογή των άριστων παραδειγμάτων από τα έργα του Αριστοτέλη, του Πλάτωνα και του Σέξτου²¹⁸. Παρέδιδε μαθήματα κατ' οίκων και στην οικογένεια του γιατρού Αναστασίου Περδικάρη. Κατά τη διάρκεια της κοινοτικής διαμάχης μεταξύ των παρατάξεων του Ρούση Κοντορούση και του Γεωργίου Αυλιώτη εκδιώχθηκε από τη Σχολή το 1795 για 7 μήνες, εξαιτίας της μαντικής που ασκούσε²¹⁹.

Ο μητροπολίτης Θεόφιλος πρέπει να τον επανέφερε στην Κοζάνη, σύμφωνα με την αφιέρωση που του απευθύνει ο Μιχαήλ Περδικάρης σε ποίημά του. Σύμφωνα με τον Μεγδάνη, ίσως βρέθηκε για ένα διάστημα στα Σέρβια, χωρίς βέβαια να επιβεβαιώνεται. Εργάστηκε, επίσης, και στον Βελβεντό για το έτος 1797-1798. Στη συνέχεια, μετέβη στην Κοζάνη, καθώς στην επιστολή που απέστειλε ο Αναστάσιος Περδικάρης στον γιο του Μιχαήλ κατά τη διάρκεια των σπουδών του στην Ιταλία, εμπεριέχεται σημείωμα του Αμφιλόχιου: «*Ἐγὼ Ἀμφιλόχιος ἔτι ζῶν ἔτυχον εἰς Κοζάνην καὶ ἀσπαζόμενος εὔχομαι καὶ σέ προσμένω διὰ νά σέ ἀπολαύσω, καθώς σέ*

με τον Ευγένιο Βούλγαρη και τους εκπροσώπους του Διαφωτισμού Ἀγγέλου, Ἀ. (1975). Η εκπαίδευση. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Τόμ. ΙΑ', σσ. 306-328). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, σελ.317.

²¹⁷ Μέγας, Χ. Α., & Δελιαλής, Ν. (1963). «Αμφιλόχιος Παρασκευάς, Συμβολή στην ιστορία της παιδείας της Κοζάνης κατά τον 18° αιώνα». *Μακεδονικά*, (5), σσ. 415-437.

²¹⁸ Λιούφης (1924), ό.π., σελ.196.

²¹⁹ Ό.π., σελ.420-430. Σύμφωνα με τον Λιούφη, ο Αμφιλόχιος κατά το διάστημα της παραμονής του στην Ουγγαρία επιδόθηκε στη Μυστικοχημεία. Η ανακάλυψη μιας μυστικής μεθόδου τον βοήθησε να δίνει χρησμούς για το μέλλον, την οποία δεν μετέδωσε στους μαθητές του. Ό.π., σελ.197.

έξεμπροβόδισα σῶον, σῶον καί άνελλειπῆ τῶν καθαρῶν ναμάτων τῆς εὐσεβείας καί ὀρθοδοξίας καὶ ἀμέτοχον τῶν νεωτέρων μολυσμάτων. Εἶεν Χριστέ βασιλεύς.». Από τα λόγια του διακρίνεται η συμπάθεια που τρέφει για τον μαθητή του, ίσως επειδή υιοθέτησε τις συντηρητικές απόψεις του και στράφηκε κατά των νεωτερικών ιδεών του Διαφωτισμού²²⁰.

Το συγγραφικό έργο του Αμφιλόχιου κατά τον Ζαβίρα περιλαμβάνει τη *Λογικήν πραγματείαν*, ἣν καὶ παραδίδει πρό τῆς Ἀριστοτελικῆς, το *Βιβλίον Κάτοπτρον φιλοσοφίας* και την *Υποτύπωσιν ρητορικῶν ζητημάτων*. Όλα είναι γραμμένα σε απλή γλώσσα, ωστόσο όσα φυλάσσονται στη Βιβλιοθήκη Κοζάνης δεν μπορούν να αποδοθούν με ακρίβεια στον Αμφιλόχιο. Ο Μεγδάνης αναφέρει ότι ο μαθητής του Γεώργιος Παπαδόπουλος, υπήρξε αντιγραφείας της *Λογικής* και της *Ρητορικής* του, μέσω υπαγορεύσεων. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του αποσύρθηκε, λόγω προχωρημένης ηλικίας, στη Μονή της Ολυμπιώτισσας στην Ελασσόνα, όπου και απεβίωσε²²¹.

5. Δημήτριος Δάρβαρης (1757-1823)

Αξιόλογη εκπαιδευτική δράση επέδειξε και ο Δημήτριος Δάρβαρης από την Κλεισούρα Καστοριάς. Υπήρξε συγγραφέας πολλών σχολικών εγχειριδίων, καθώς πρωταγωνιστεί στην εκδοτική δραστηριότητα της εποχής. Καταγόταν από την περίφημη οικογένεια των Δαρβάρεων, οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν στο εμπόριο και τα γράμματα. Η οικογένειά του ήταν εγκατεστημένη στο Σεμλίνο της Ουγγαρίας. Διδάχθηκε στην Πέστη τη σλαβική και τη λατινική γλώσσα και στη συνέχεια μετέβη στο Σεμλίνο και το Βουκουρέστι για ελληνικές σπουδές. Στη Σαξονία σπούδασε Φιλοσοφία και επιστρέφοντας στο Σεμλίνο άσκησε το διδασκαλικό επάγγελμα σε Έλληνες και Σέρβους μαθητές. Το 1795 εγκαθίσταται στη Βιέννη και συνεχίζει τη διδασκαλία στην ελληνική κοινότητα της πόλης, όπου συνέγραψε και εξέδωσε τα περισσότερα βιβλία του. Η χρηματοδότηση των εκδόσεών του προερχόταν από τα αδέρφια του, Ιωάννη και Πέτρο. Πίστευε πως η μόρφωση προοριζόταν για όλους ανεξάρτητα από την κοινωνική κατάσταση, έτσι ώστε να μπορούν να ωφελήσουν το σύνολο²²².

²²⁰ Μέγας (1963), ό.π., σελ.430-436.

²²¹ Ό.π., σελ.417 και 437.

²²² Νικολαΐδου (1980), ό.π., σελ.. 323-373. · Μαλαφάντης, Κ. (2002). Ο Δημήτριος Ν. Δάρβαρης, Η Παιδαγωγική και ο «Ηδυσμένος Λόγος». *Παρνασσός*, (ΜΔ'), σσ.94-114 · Σάθας Ν., Κ. (1868).

Ήταν λόγιος με άριστη κατάρτιση και γνώση πολλών ευρωπαϊκών γλωσσών. Το συγγραφικό του έργο απέβλεπε στην ωφέλεια του Γένους και στα χρηστά ήθη των νέων, οδηγώντας τους «πρός την αληθή εύδαιμονίαν, ήτις εστίν ή Αρετή, και τό Εύ ζήν». Ανήκε στους συγγραφείς οι οποίοι δημοσίευαν στο περιοδικό *Λόγιος Ερμής*. Σημαίνουσα αξία αποκτούν οι απόψεις του για την παιδαγωγική και τη διδακτική μεθοδολογία, μέσω του δοκιμίου του *Παρατηρήσεις τινές καί σημειώσεις περί τής διδακτικῆς μεθόδου καί τής διορθώσεως τῶν Σχολείων*²²³. Ασκεί κριτική στη διδακτική μέθοδο που ακολουθείται την εποχή αυτή, καθώς κάθε «νέος διδάσκαλος εισάγει νέαν μέθοδον». Έτσι, η διδασκαλία χαρακτηρίζεται «*άσύμφωνη και άσύντακτη*», δεν ωφελεί τη μάθηση και ο σκοπός της διδασκαλίας δεν επιτυγχάνεται. Σύμφωνα με τον Δάρβαρη, η εκπαίδευση των νέων στοχεύει στον «*φωτισμόν τοῦ νοός τῶν νέων και ή βαθμηδόν προβαίνουσα προκοπή αὐτῶν καί προετοιμασία διά τό μέλλον ἐπάγγελμα τοῦ βίου, μέ τόν ὅποιον θέλουσιν ὠφελήσει τό Κοινόν*».

Προτείνει λοιπόν μια κοινή μέθοδο με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Ο διδάσκαλος δεν πρέπει να δίνει έμφαση στη σειρά μάθηση της γραμματικής, του συντακτικού και των αμέτρητων λέξεων, αλλά στη μετάδοση χρήσιμων και αναγκαίων γνώσεων, οι οποίες θα καταστήσουν τους νέους ως «*εὔχρηστα μέλη τῆς Κοινότητος*». Επίσης, απαιτείται ένα ενιαίο πρόγραμμα σπουδών και να μην προτιμώνται «*τά δυσνόητα, βαθέα ή ύψηλά*» τα οποία δυσκολεύουν και προκαλούν δυσφορία στο μυαλό των μαθητών. Κάθε μάθημα χρειάζεται διαφορετικό τρόπο προσέγγισης, μέθοδο και διδακτικά μέσα. Στόχος είναι η πρόκληση της περιέργειας, της προθυμίας και της όρεξης των παιδιών, που μπορεί να επιτευχθεί με τη συνεργασία, την έρευνα και την παρατήρηση. Ωστόσο, χρειάζονται και τα κατάλληλα σχολικά εγχειρίδια έτσι ώστε να μην παρεμποδίζεται το έργο του διδασκάλου. Η έλλειψη των βιβλίων δημιουργεί προβλήματα, καθώς δεν γίνεται προσπάθεια συγγραφής σχολαστικών βιβλίων. Ο Δάρβαρης αποδίδει το γεγονός αυτό «*στήν καταφρόνησιν τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος καί τήν ὀλίγην ἀνταμοιβήν διά τόν κόπον του*». Καλεί, λοιπόν, τους πεπαιδευμένους άνδρες να συνδράμουν στη βελτίωση των ελληνικών σχολείων²²⁴.

Βιογραφία των εν τοις γράμμασι δαλαμψάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821). Αθήνα, σελ.564.

²²³ Μαλαφάντης (2002), ό.π., σελ.96· *Ερμής ο Λόγιος*, 1^ο Μαρτίου 1811, σελ.76.

²²⁴ Δάρβαρης, Δ. (1811). Παρατηρήσεις τινές καί σημειώσεις περί τής διδακτικῆς μεθόδου καί τής διορθώσεως τῶν Σχολείων. *Ερμής ο Λόγιος*, σσ. 147-150. 15 Απριλίου 1811 και 1^ο Μαΐου, σελ.122-128.

Τα βιβλία πρέπει να περιέχουν οδηγίες προς τον διδάσκαλο, προκειμένου να κατανοήσει τη χρήση του, τη διδακτική μεθοδολογία και στη συνέχεια να μεταλαμπαδεύσει τη γνώση με τρόπο «*εὐκατάληπτον καὶ ἐπωφελῆ εἰς τὸν νέον*». Εκφράζει μια καινοτόμο άποψη σχετικά με τον ρόλο του δασκάλου, ο οποίος πρέπει «*πρῶτον νά διδάσκηται πῶς ἔχει νά διδάσκη τούς ἄλλους, ἐπειδὴ καὶ ἄλλῶς τό κάλλιστον βιβλίον δέν ὠφελεῖ τούς μαθητάς του*». Επίσης, προτείνει τη δημιουργία ενός «*τροφείου*», δηλαδή σχολείου, στο οποίο θα φοιτούν όσοι προορίζονται για το διδασκαλικό επάγγελμα. Εκεί θα αποκτούν την κατάλληλη κατάρτιση, υπό τον έλεγχο ανδρών με την προϋπόθεση να είναι «*ἐγκρατεῖς τῆς φιλοσοφίας, δοκίμους εἰς τήν διδασκαλίαν, συνετούς εἰς τήν παράδοσιν, καὶ πρακτικούς εἰς τούς μεθοδικούς τρόπους*». Για τη σύσταση τέτοιου είδους σχολείου απαιτούνται εξοπλισμένα σχολεία, καλά σχολικά εγχειρίδια και διδάσκαλοι γνώστες της διδακτικής μεθόδου²²⁵.

Σύμφωνα με τον Χ. Παίδαρο, ο Δ. Δάρβαρης υπήρξε «*ο πρόδρομος της παιδαγωγικής σκέψης και της διδακτικής μεθοδολογίας στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης*». Η θεωρητική προσέγγιση του, θέτει τον μαθητή στο επίκεντρο της διδασκαλίας μέσω της αυτενέργειας και της συνεργασίας, ενώ ο διδάσκαλος λειτουργεί ως καθοδηγητής και σύμβουλος. Το δοκίμιο του *Παρατηρήσεις τινές καὶ σημειώσεις περί τῆς διδακτικῆς μεθόδου καὶ τῆς διορθώσεως τῶν Σχολείων*, ακολουθεί τις διδακτικές αρχές του Κομένιου. Ο Γρ. Καραφύλλης τον εντάσσει μεταξύ της παραδοσιακής διδασκαλίας που επιτάσσει το Πατριαρχείο και των νεωτερικών ιδεών που εισάγει ο Διαφωτισμός. Συνεχίζοντας, παρατηρεῖ τη σημασία που προσδίδει ο Δάρβαρης στη «*θεογνωσία*» και τη Φυσική Ιστορία, η οποία συμβάλλει στη γνώση του Θεού, του δημιουργού της φύσης²²⁶.

Σημαίνουσα αξία έχει η συγγραφή της *Γραμματικῆς Ἀπλοελληνικῆς* το 1806, με σκοπό να χρησιμοποιηθεῖ από τους ομογενείς. Στο προοίμιο τονίζεται η αναγκαιότητα της ελληνικής γλώσσας, καθώς είναι «*διά τήν διδασκαλίαν τῆς πίστεως, καὶ διά τήν σπουδὴν τῶν Γραμμάτων, καὶ διά τήν ἐμπορίαν*». Η *Γραμματικὴ* απευθύνεται και στις Ελληνίδες νέες, οι οποίες μπορούν να μάθουν τα ελληνικά εύκολα, έτσι ώστε να «*ἐκτελῶσι τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἐπαγγέλματός των*». Ο Δάρβαρης αναφέρει πως συνέγραψε τη *Γραμματικὴ* προκειμένου οι ομογενεῖς να αποκτήσουν τη βασική γνώση της

²²⁵ Δάρβαρης (1811), ό.π., 1^η Μαΐου 1811.

²²⁶ Μαλαφάντης (2002), ό.π., σελ.96-99.

ελληνικής γλώσσας, καθώς για την εξαιρετική μόρφωση απαιτούνται πολλά χρήματα, τα οποία μόνο οι εύποροι μπορούν να διαθέσουν. Μέσω του πονήματός του θα μάθουν «τὴν πάτριον τῶν γλῶσσαν, ὅσον νὰ καταλαμβάνωσι τὰ δόγματα τῆς πίστεως, νὰ ὀρθογράψωσι κ' νὰ συνθέτωσι μὲ τάξιν σύντομες ἐπιστολάς κ' ἄλλα ἀναγκαῖα εἰς τὸν κοινὸν βίον». Ωστόσο, η χρήση της *Γραμματικής* δεν προορίζεται μόνο για όσους επιθυμούν να διδαχθούν τα βασικά, αλλά και για όσους σπουδάζουν την ελληνική με σκοπό να γίνουν διδάσκαλοι, καθώς αποτελεί μια εισαγωγή στην *Ελληνική Γραμματική*²²⁷.

Το 1810 εκδίδεται στη Βιέννη η *Οἰκιακὴ Διδασκαλία τῆς Φύσεως, χάριν τῶν μικρῶν Παιδίων καὶ Κορασίων*, ένα βιβλίο «ἐξᾶίρετον διὰ τὰς ἐν αὐτῷ διδασκαλίας Φυσικῆς Ἱστορίας, αἴτινες ἀνάγωσι τὸν νοῦν εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ Ποιητοῦ τῆς Φύσεως», κατά τον Άνθιμο Γαζή. Περιείχε πληροφορίες σχετικά με τη φύση σε μορφή ομιλιῶν απλού ύφους προκειμένου να είναι κατανοητό για τα παιδιά. Ο Δάρβαρης παρεμβάλλει στη ροή του λόγου του διηγήματα και μύθους με ηθικό περιεχόμενο έτσι ώστε να το καταστήσει προσιτό και όχι κουραστικό²²⁸. Σύμφωνα με τον Μαλαφάντη, η γραφή του Δάρβαρη χαρακτηρίζεται από λογοτεχνικότητα και στοχαστικότητα. Επίσης, στο κείμενο εκφράζεται το «δίλλημα ανάμεσα στην ελευθερία και τον θάνατο ή ανάμεσα στην αναγκαιότητα της δουλείας ή τη ματαιότητα της ελευθερίας»²²⁹:

«Ἐσὺ ἔχεις ἓνα κανάρι εἰς στό κλωβί σου, Σοφία. Ἐλπίζω ὅτι θέλεις ἔχει τὴν φροντίδα νὰ τὸ κρατῆς παστροκόν, καὶ νὰ τὸ τρέφης καλά. Αὐτὸ δὲν ἐγνώρισε ποτέ τὴν τιμὴν τῆς ἐλευθερίας. Οὔτω δὲν δοκιμάζει καμίαν λύπην, ὅπου τὴν ἔχασεν. Ἀλλ' ἂν τοῦ ἔδιδε τινὰς τὴν ἐλευθερίαν νὰ πετάξῃ ἔξω, ἤθελεν ἀποθάνῃ ἴσως ἀπὸ τὴν πείναν δι' ἔλλειψιν τῆς τροφῆς ὅπου αγαπᾷ. Μάλιστα δὲν ἤμποροῦσε ν' ἀντιστέκηται εἰς τὰς δριμύτητας τοῦ χειμῶνος, ἐπειδὴ καὶ εἶναι ἀπὸ ἓνα εἶδος ὅπου μετεφέρθη ἀπὸ ἓναν τόπον πολὺ θερμότερον παρά τὸν ἐδικόν μας. Ὅμως ἂν ἔπαιρνες ἓνα ταλαίπωρον πτηνὸν συνηθισμένον νὰ πετᾷ ἐπάνω εἰς τὰ δένδρα, νὰ πηδᾷ ἀπὸ κλαδί εἰς κλαδί, νὰ κελαδῆ εἰς τὰ πυκνὰ δάση, ἤθελεν ἀρχίσει εὐθύς νὰ βασανίζεται καὶ νὰ κτυπᾷ τὴν κεφαλὴν του εἰς τὰς κιγκλίδας τοῦ κλωβίου. Τέλος πάντων ἀφ' οὔ ἤθελεν ἰδεῖ, ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐκβῆ ἔξω, ἤθελεν ὑπάγει νὰ κρυφθῆ λυπημένον εἰς μίαν γωνίαν· δὲν ἤθελεν ἀγαπήσει νὰ τρώγῃ

²²⁷ Δάρβαρης, Δ. (1806). *Γραμματικὴ Ἀπλοελληνικὴ*. Βιέννη, σελ. 3-5.

²²⁸ *Ερμῆς ο Λόγιος*, 15 Αυγούστου 1811, σελ.265.

²²⁹ Μαλαφάντης (2002), ὁ.π., σελ.109.

καί νά πίνη, ἕως οὗ ἡ πείνα καί ἡ δίψα ἤθελεν τό στενοχωρήσει πολύ, καί ἤθελεν ἀποθάνει ἴσως, πρὶν συνεθίσῃ εἰς τήν φυλακὴν του»²³⁰.

Ο Δημήτριος Δάρβαρης υπήρξε μια εξέχουσα προσωπικότητα της ελληνικής διανόησης που ἔδρασε στις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού. Συνέβαλε αποφασιστικά στην προαγωγή της παιδείας του Γένους, εξαίροντας την ελληνική γλώσσα, η οποία ήταν η γλώσσα της πίστης, της εκπαίδευσης και όλων των επαγγελμάτων. Θεωρούσε ότι «Τὸ σχολεῖον εἶναι ἐκεῖνος ὁ τόπος, ὅπου τὰ παιδιά μανθάνουσι τοιαῦτα πράγματα, διὰ τῶν ὁποίων δύνανται νὰ γένωσιν εὐτυχεῖς ἄνθρωποι ... Τὸ ἐπισημότερον μάθημα ἀπὸ ὅλα εἶναι ἡ Πίστις· διδάσκονται ἀλλ' ὅμως ἐκεῖ καὶ ἄλλα πολλὰ χρήσιμα πράγματα ... Ὁ ὑπήκοος ἐκάστης πολιτείας χρεωστεῖ νὰ ἀγαπᾷ τὴν πατρίδα του, καὶ ἐπομένως τὴν πολιτικὴν τῆς διάταξιν»²³¹. Επηρεασμένος ἀπὸ τις ιδέες του Διαφωτισμοῦ προσπάθησε νὰ συνδέσει τὴ νεωτερικότητα με τὴ θρησκευτικὴ πίστη καὶ καθιερώθηκε ὡς εκπρόσωπος τῆς παιδαγωγικῆς καὶ τῆς διδακτικῆς σκέψης.

Εικόνα 1. Η Γραμματικὴ Ἀπλοελληνικὴ τοῦ Δ. Δάρβαρη, Βιέννη 1806

²³⁰ Δάρβαρης, Δ. (1810). *Οικιακὴ Διδασκαλία τῆς Φύσεως χάριν τῶν μικρῶν Παιδίων καὶ Κορασίων*. Βιέννη, σελ.165-166.

²³¹ Δάρβαρης, Δ. (1791). *Χειραγωγία εἰς τὴν καλοκαγαθίαν, ἡτοι εγχειρίδιον εἰς ἀνάγνωσιν τοῖς σπουδάζουσι νεανίσκοις τῶν Ῥωμαίων καὶ Βλάχων*, Βιέννη.

β. Οι ιατροφιλόσοφοι

Ο όρος ιατροφιλόσοφος εμφανίζεται τον 15^ο αιώνα στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβα, όπου το πρόγραμμα σπουδών συνδύαζε μαθήματα νομικής, ιατρικής και φιλοσοφίας²³². Τον 17^ο και 18^ο αιώνα, παράλληλα με την εμπορική και οικονομική ανάπτυξη, ο χώρος της Δυτικής Μακεδονίας αναδεικνύει την ομάδα των ιατροφιλοσόφων, οι οποίοι έχουν σπουδάσει σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη διάδοση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, παρέδωσαν αξιόλογο συγγραφικό έργο και συνέβαλαν στην ανύψωση του μορφωτικού επιπέδου του Γένους. Ιδιαίτερα στην Κοζάνη και τη Σιάτιστα ο τομέας της ιατρικής γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη. Επέλεξαν το συγκεκριμένο επάγγελμα, καθώς τους εξασφάλιζε τα προς το ζην και παράλληλα ικανοποιούσε την αγάπη τους για τα γράμματα. Αρχική ενασχόλησή τους ήταν το εμπόριο, το οποίο συνέβαλε στην εξέλιξή τους σε γιατρούς, λόγιους και λογοτέχνες.

Λόγω της ευρωπαϊκής παιδείας που διέθεταν, γνώρισαν σημαντικούς γιατρούς και τη νέα επιστημονική γνώση, την οποία θέλησαν να εισάγουν στη γενέτειρά τους. Οι περισσότεροι ιατροφιλόσοφοι ασχολήθηκαν με την ποίηση και την αρχαιότητα και αναδείχθηκαν σε αξιόλογες προσωπικότητες της περιόδου πριν από την Επανάσταση αλλά και κατά τη διάρκειά της. Δημιούργησαν μια κοινωνικά ανερχόμενη τάξη, η οποία απέκτησε μεγάλη φήμη σε όλη την περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας και της Θεσσαλίας, όπως επίσης και ανάμεσα στην άρχουσα οθωμανική τάξη. Η συμβολή τους υπήρξε καθοριστική αφενός στον ιατρικό τομέα, καθώς βοήθησαν πλήθος ασθενών και καταπολέμησαν τις δεισιδαιμονίες που κυριαρχούσαν και αφετέρου στην πνευματική άνθηση μέσω της συγγραφής και μετάφρασης βιβλίων²³³.

1. Δημήτριος Καρακάσσης

Πρώτος γιατρός της περιοχής ήταν ο Δημήτριος Καρακάσσης από τη Σιάτιστα. Γεννήθηκε το 1734 και υπήρξε μαθητής του Ευγένιου Βούλγαρη στην Κοζάνη. Υπηρέτησε ως γραμματέας του Μητροπολίτη Γρεβενών Γρηγορίου και το 1752 μετέ-

---

²³² Νοτοπούλου, Β. (2011). *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Ο βίος, το έργο και η συμβολή του στην εξέλιξη της Ιατρικής κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με βάση τα ανέκδοτα αυτόγραφα του*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, σελ.86-87.

²³³ Νοτοπούλου, Β. (2014). Η παράδοση των ιατροφιλοσόφων στην Κοζάνη και τη Σιάτιστα 18ος με αρχές του 19ου αιώνα. Στο *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας του Δήμου Κοζάνης*, Κοζάνη, σελ. 297-298.

βη στην Ουγγαρία, όπου επιδόθηκε στην εκμάθηση των λατινικών και των γερμανικών. Στη συνέχεια, κατά το διάστημα 1754-1760, σπούδασε Ιατρική στη Λειψία και το Halle της Γερμανίας. Εξάσκησε το ιατρικό επάγγελμα στη Βιέννη, τη Λάρισα, την Κοζάνη και τη Σιάτιστα. Κατά την παραμονή του στην Κοζάνη παντρεύτηκε τη γυναικάδελφο του προεστού Ρούση Κοντορούση, ισχυρής πολιτικής προσωπικότητας της πόλης. Εκεί δίδαξε και λατινικά άνευ αμοιβής.

Αργότερα, μεταβαίνει στη Κραϊόβα της Βλαχίας και το 1783 στο Βουκουρέστι, όπου διορίζεται Διευθυντής στο Νοσοκομείο του Αγίου Παντελεήμονα και Γενικός Διευθυντής στην Υγειονομική Υπηρεσία της πόλης. Σύμφωνα με τον Λιούφη, υπήρξε αρχίατρος του ηγεμόνα Καρατζά, ο οποίος τον ξεχώρισε λόγω της επιστημονικής του κατάρτισης αλλά των πνευματικών του αρετών. Το συγγραφικό του έργο συμπεριέλαβε τη διατριβή του *Περί φλεβοτομίας* (Halle, 1760) και τα *Ποιήματα Ιατρικά* (Βιέννη, 1795) στα λατινικά και τα αρχαία ελληνικά. Οι χειρόγραφες σημειώσεις του σχετικά με νοσήματα και συνταγές παρέμεινε ανέκδοτο²³⁴.

Δ Η Μ Η Τ Ρ Ι Ο Υ
Κ Α Ρ Α Κ Α Σ Σ Η
ΙΑΤΡΟΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

Καὶ Γραφεὺ τῆς Πόλεως Βουκουρέσι καὶ τῆς ἐν
ταύτῃ Νοσοκομείῳ τῷ ἐν ὀνόματι τοῦ
ἁγίου Παντελεήμονος

ΠΟΙΗΜΑΤΙΑ ΙΑΤΡΙΚΑ

Ἄπειρ ὁ ἀνὸς καὶ εἰς τὸν Λατινοῦ φωνῶ μί-
σητάγκε.

ΕΝ ΒΙΕΝΝῃ, ΤΗΣ ΔΟΥΚΕΥΣ Ἰταλίας.
Εν τῇ Ἑλληνικῇ Τυπογραφίᾳ Γαργά Επειτα

Εικόνα 2. Τα Ποιήματα Ιατρικά του Δ. Καρακάσση

²³⁴Νοτοπούλου (2014), ό.π., σελ. 291-292· Λιούφης, ό.π., (1924), σελ.285-287.

2. Κωνσταντίνος Καρακάσσης (1773-1828)

Σημαντικός ιατροφιλόσοφος υπήρξε και ο γιος του Κωνσταντίνος Καρακάσσης. Σπούδασε ιατρική στη Βιέννη, κατά τα έτη 1795-1798, όπου γνώρισε τον Ρήγα Βελεστινλή και συμμετείχε στο επαναστατικό του κίνημα. Η δραστηριοποίησή του στη Βλαχία ήταν αξιοσημείωτη. Από το 1800 βρίσκεται στο Βουκουρέστι, όπου διορίστηκε Διευθυντής στο Νοσοκομείο του Αγίου Παντελεήμονα μετά τον θάνατο του πατέρα του, το 1804, θέση που διατήρησε μέχρι το 1828. Παράλληλα, λαμβάνει διευθυντική θέση στο Νοσοκομείο «Φιλανθρωπία», το οποίο βοήθησε κατά τη σύστασή του. Το 1810 έγινε μέλος της Ελληνοδακικής Φιλολογικής Εταιρείας, που είχε συσταθεί από τον Μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιο.

Υπήρξε πρωτεργάτης στην ίδρυση τυπογραφείου στο Βουκουρέστι, όπου εκτυπώθηκαν ελληνικά βιβλία διαφόρων ειδών, *οι Λόγοι του Χρυσοστόμου* και η *Νομοθεσία του Καρατζά* μεταφρασμένοι στα ρουμανικά. Επίσης, ήταν ο επιμελητής του έργου *Τοπογραφία της Βλαχίας και ανθρωπολογικά παρατηρήσεις αναφορικός προς την υγείαν και νόσων των κατοίκων της*, το οποίο δημοσιεύτηκε το 1830 μετά τον θάνατό του. Απεβίωσε στο Βουκουρέστι το 1828, καθώς νόσησε από τύφο, φροντίζοντας νοσήσαντες Ρώσους στρατιώτες κατά τη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου (1828-1829)²³⁵.

3. Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1828)

Αξιόλογος ιατροφιλόσοφος της εποχής υπήρξε ο Γεώργιος Σακελλάριος, ο οποίος καταγόταν από την Κοζάνη. Παρακολούθησε τα πρώτα γράμματα από τον ιερομόναχο Καλλίνικο²³⁶. Όταν το 1776 πεθαίνει ο πατέρας και ο θείος του, Δημήτριος, μαζί με τον εξάδελφό του Ιωάννη μαθήτευσαν κοντά στον Αμφιλόχιο Παρασκευά, ο οποίος ήταν οικοδιδάσκαλος κατά το χρονικό διάστημα 1779-1782. Στη συνέχεια μεταναστεύουν στην Πέστη με σκοπό να ασκήσουν εμπορικές δραστηριότητες. Εκεί πραγματοποίησε φιλοσοφικές σπουδές παράλληλα με την εκμάθηση ξένων γλωσσών,

---

²³⁵ Νοτοπούλου (2014), ό.π., σελ.292 · Καραμπελιάς, Γ. (2016). Οι Δυτικομακεδόνες σύντροφοι του Ρήγα Βελεστινλή και η επιγενέστερη δράση τους. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 311-334), Γρεβενά, σελ.321.

²³⁶ Ήταν ο αδελφός του Ν. Βάρκοση. Εργάστηκε ως διδάσκαλος και στην Σιάτιστα πριν κληθεί στην Κοζάνη. Υπήρξε διδάσκαλος της Σχολής της Κομπανίας. Όταν διέκοψε τη λειτουργία της, το 1772, ο Καλλίνικος έγινε οικοδιδάσκαλος στον οίκο του Ιωάννη Σακελλαρίου. Κατά τη διάρκεια των αναταραχών στην Κοζάνη μετέβη σε μοναστήρι στο Ιάσιο όπου και πέθανε. Λιούφης (1924), ό.π., σελ.190-191.

γαλλικών, λατινικών και γερμανικών. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Πέστη επιδόθηκε στην ποίηση, μέσω του μεταφραστικού του έργου. Οι πρώτες μεταφράσεις περιλάμβαναν τη γερμανική τραγωδία *Κόδρος* (1786), το γαλλικό *Αποτέλεσμα φιλεκδικήσεως* (1788) και το σαιξπηρικό έργο *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* (1789), με το οποίο καθιερώθηκε, σύμφωνα με τον Δημαρά, ως εισηγητής του σαιξπηρισμού στην Ελλάδα. Την ίδια περίοδο πιθανότατα δημιούργησε το *Ρομπέρτ και Φλοριάδε*²³⁷.

Κατατάχθηκε στον στρατό, στο ελληνικό τάγμα Gedeon Ernst von Laudon, όπου υπηρέτησε ως σημαιοφόρος. Όταν διαλύθηκε, γύρισε στην Κοζάνη και παντρεύτηκε την κόρη του γιατρού Δημητρίου Καρακάσση, Αναστασία. Ο πεθερός του τον παρότρυνε να μεταβεί στη Βιέννη για σπουδές στην Ιατρική. Εκεί ήρθε σε επαφή με τον Ρήγα και συμμετείχε στην επαναστατική του προσπάθεια. Όντας νέος, 28 ετών, ασπάστηκε τις φιλελεύθερες πατριωτικές ιδέες και συνέβαλε στη διάδοσή τους στην Ελλάδα, μέσω των ποιητικών του δημοσιεύσεων. Το 1796 εκδόθηκαν τα μελοδράματα *Ορφές και Ευρυδίκη* και *Τηλέμαχος και Καλυψώ*. Την ίδια χρονιά μεταφράζει στα ελληνικά το γερμανικό έργο *Joh. Heinrich Daniel Moldenhawer Alterthümer der Griechen*. Η έκδοση της *Αρχαιολογίας του Σακελλάριου*, από τον Γ. Βεντότη, συνέβαλε στη γνωριμία και τη σύνδεση της αρχαιότητας με τη Νεότερη Ελλάδα. Χορηγός ήταν ο Πολυζώης Λαμπανιζιώτης, ο οποίος έγραψε ότι το βιβλίο «περιέχει τους κυριωτέρους χαρακτήρας των αρχαίων Προγόνων μας»²³⁸.

Αξιολογότερο έργο ήταν η *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος* του J. Barthélémy (1788), το οποίο μεταφράστηκε από τα γαλλικά και εκδόθηκε στο τυπογραφείο των αδελφών Μαρκίδων Πούλιου το 1797. Στόχος της έκδοσης ήταν η υποκίνηση επανάστασης των Ελλήνων κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αποτελούνταν από τέσσερις τόμους, οι τρεις εκ των οποίων μεταφράστηκαν από τον Γ. Σακελλάριο, ενώ ο τέταρτος από τον Ρήγα και το περιβάλλον του. Οι δεσμοί που είχε αναπτύξει με τον Ρήγα Βελεστινλή, τον τοποθέτησαν στο στόχαστρο των αυστριακών αρχών κατά τη σύλληψή του. Βρίσκοντας καταφύγιο στο υπό αυτοκρατορική προστασία Καισαροβασιλικό Ιωσηφινικό Νοσοκομείο της Βιέννης διέφυγε της σύλληψης χάρη στον διευθυντή γιατρό Johann Peter Frank (1745-1821), ο οποίος ήταν φιλέλληνας και διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τον Ρήγα. Μετά τον θάνατο του Ρήγα και των

²³⁷ Νοτοπούλου (2011), ό.π., σελ.55-58 και 103.

²³⁸ Ό.π., σελ. 58-64.

συντρόφων του το 1798 και την περάτωση των σπουδών του το 1799 μετοίκησε στην Πέστη²³⁹.

Στη συνέχεια, εργάστηκε ως ιδιωτικός γιατρός στον ελλαδικό χώρο, στην Κοζάνη, τη Σιάτιστα, τη Τσαριτσάνη, τη Λάρισα, τη Θεσσαλονίκη, τη Νάουσα, την Καστοριά και τα Αμπελάκια. Γύρω στο 1800, πεθαίνει η σύζυγός του Αναστασία από ασθένεια την οποία δεν γνωρίζουμε και το 1805 νυμφεύεται την κόρη του ιερέα Χαρίσιου Μεγδάνη, Μητιώ. Την περίοδο 1807-1813 υπηρετεί ως γιατρός στην αυλή του Αλή πασά στα Ιωάννινα, μετά από πρόσκληση του ίδιου. Φαίνεται πως η σχέση τους διατηρήθηκε για αρκετά χρόνια, καθώς επανέρχεται στα Ιωάννινα το 1817 και καθίσταται κηδεμόνας του έφηβου γιου του, Σαλή. Το ίδιο έτος επιστρέφει στην Κοζάνη²⁴⁰.

Το 1820 κατά την πολιορκία των Ιωαννίνων από τις στρατιωτικές δυνάμεις του σουλτάνου εναντίον του Αλή πασά, ο Σακελλάριος βρίσκεται στην υπηρεσία του Μουχτάρ πασά. Διαφεύγοντας τον κίνδυνο, συλλαμβάνεται στη Σαμαρίνα από τους συντρόφους του Μάρκου Μπότσαρη και διασώζεται μετά από την καταβολή χρημάτων. Μετέβη στην Κοζάνη και την περίοδο μετά τον θάνατο του Αλή πασά έως το 1829 εξάσκησε το ιατρικό επάγγελμα στην υπηρεσία διαφόρων Οθωμανών πασάδων. Στις αρχές του 1830, μεταφράζει και πάλι -λόγω απώλειας-, την *Πρακτική Ιατρική* του Hufeland και τη *Χημική* του Joseph Franz von Jaquin²⁴¹.

Ο Γεώργιος Σακελλάριος υπήρξε μια πολυσχιδής προσωπικότητα και ένας από τους σημαντικότερους εισηγητές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στον οθωμανοκρατούμενο χώρο. Παρουσιάζει κοινά στοιχεία με τον Αδαμάντιο Κοραή και τον Ρήγα Βελεστινλή. Η σταδιοδρομία όλων ξεκίνησε με τη διενέργεια εμπορικών δραστηριοτήτων και έχοντας κλίση προς τα γράμματα συνέβαλαν στην παιδεία του Γένους. Ενδιαφέρθηκαν για τη βελτίωση της κατάστασης του υπόδουλου ελληνισμού, επιθυμώντας την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού. Ο Σακελλάριος ήταν συνεργάτης του Ρήγα, ασπάστηκε τις επαναστατικές ιδέες του και μοιράστηκε μαζί του την αγάπη του για τη λογοτεχνία και την ελληνική ιστορία. Ωστόσο, μετά τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα συμβιβάστηκε με τις επικρατούσες συνθήκες της εποχής και συνεργάστηκε με το οθωμανικό καθεστώς προκειμένου να εξασφαλίσει τα αναγκαία για τη ζωή του.

²³⁹ Νοτοπούλου (2011),ό.π., σελ.65-67.

²⁴⁰ Ό.π., σελ.69 και 72-80.

²⁴¹ Ό.π., σελ.81-84.

Απεβίωσε το 1838 σε ηλικία 71 ετών. Ο θάνατός του, προήλθε από τσίμπημα αγριοκούμπανου, που του προκάλεσε παράλυση επί τέσσερις μήνες²⁴².

Παρέδωσε μεγάλης επιστημονικής αξίας έργο τόσο στην επιστήμη της ιατρικής όσο και στον χώρο της λογοτεχνίας. Εισήγαγε τις νέες ιατρικές γνώσεις στον ελλαδικό χώρο μέσω των μεταφραστικού ιατρικού του έργου, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη του κλάδου. Η αρχαιοελληνική προέλευση της ιατρικής ορολογίας κυριαρχεί, ενώ η δημιουργία πολλών όρων²⁴³ αποδίδεται στον Σακελλάριο, όπως για παράδειγμα ο όρος παθολόγος. Γνώστης της θεωρίας του Σκωτσέζου γιατρού John Brown, την οποία υποστηρίζει, φαίνεται πως την ασπάστηκε κατά τη διαμονή του στη Βιέννη. Επιπλέον, διασώζονται σημειώσεις του σχετικά με τις ιατρικές περιπτώσεις που έτυχε να αντιμετωπίσει κατά τη διάρκεια της πολυετούς θητείας του²⁴⁴. Στα *Ποιήματα* παρατηρείται η επιρροή που δέχτηκε από το σύστημα του Brown, όπως φαίνεται από την επιστολή που απέστειλε στον Μιχαήλ Περδικάρη στις 5 Μαρτίου 1801²⁴⁵:

«Εἰς τὴν ὑγίαν καὶ ζωὴν ἐνέργει ἀπαιτεῖται,
τῆς δὲ ζωῆς ἡ πρώτ' ἀρχὴ ἀπ' τὰ ἐκτός κινεῖται.
Δέν εἶν' αὐτοῦ, κ' ἡ τῶν ἐκτός ἀνάλογος μεσότης,
δι' ἧς ἡ τοῦ συστήματος τηρεῖται τελειότης;
Δέν εἶναι ἡ παρεκδρομὴ τῆς μετριότητός του
ἡ αὐξήσις κ' ἐλάττωσις τῆς δραστηότητός του.
Εἰς ἧς λαμβάνουν τὰς ἀρχὰς καὶ πρῶτας τῶν αἰτίας
αἱ νόσοι καὶ αἱ σθενικαὶ καὶ αἱ ἐξ ἀσθενείας.
Ἐάν λοιπόν φυλάττεται ἡ μεταξύ κινουῦντος
τοῦ ἔξω, μέ τό ἔσωθεν σ' αὐτό ἀντενεργοῦντος·
Μετρία καὶ ἀνάλογος ἐνέργεια καὶ δρᾶσις,
καὶ ἡ ὑγία σῶζεται τῆς μηχανῆς ἀπάσης.
Γιατί αἱ ἴδιαι ἀρχαί, ὅπου τὴν ὕπαρξίν μας

²⁴² Νοτοπούλου (2011)., ὀ.π., σελ.85 καὶ 89.

²⁴³ Πιθανότατα οἱ ὅροι Αἱματέμεις, Αποζώωσις, Ἐπιπλοῖτις, Καρδίτις, Μεσεντερίτις, Νευρολογία, Νευροπαθολογία, Νυμφομανία, Ραφανία, Στερεοπαθολόγοι, Τραχειοτομία, Ὑγροπαθολόγοι, Ὑδροθώραξ, Ὑπερσθενεια δημιουργήθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Σακελλάριο. Ὀ.π., σελ.328.

²⁴⁴ Ὀ.π., σελ.268, 327, 344.

²⁴⁵ Ὀ.π.,σελ.343 · Σακελλάριος, Γ. (1817). *Ποιήματα*. Βιέννη, σελ.143-145.

φυλάπτουν καί τήν αὔξησιν κ' ὑγείαν καί ζωὴν μας,
Αὐταὶ τὰς νόσους φέρουσι καί τὰ τοσαῦτα πάθη,
αὐταὶ καί μας βυθίζουσιν εἰς τὰ τοῦ ἄδου βάθη».

Το ποιητικό του ἔργο παρουσιάζει στοιχεία προρομαντισμοῦ και κλασικισμοῦ σύμφωνα με τον Δημαρά. Εντάσσεται στην ομάδα των πρώτων Νεοελλήνων ποιητῶν μαζί με τον Αθανάσιο Χριστόπουλο και τον Ιωάννη Βηλαρά. Ενδιαφέρον προκαλεῖ το γεγονός πως εἶναι και τρεῖς γιατροί²⁴⁶. Με τα *Ποιημάτια*, που εκδόθηκαν στη Βιέννη το 1817, θεωρήθηκε ἕνας ἀπὸ τους προδρόμους του Διονύσιου Σολωμοῦ. Στο ἔργο κυριαρχοῦν συναισθήματα θρήνου λόγω του θανάτου της συζύγου του, Αναστασίας. Συμπεριλαμβάνονται οι επιστολές της αλληλογραφίας του, το ποίημα του Αθανάσιου Χριστόπουλου *Όνειρον ἢ Αθηνάς Θρίαμβος κατὰ του Απολογουμένου Έρωτος* και τα *Αντιβακχικά* σε αντιδιαστολή με τα *Βακχικά* του Χριστόπουλου²⁴⁷. Ο Γεώργιος Σακελλάριος υπῆρξε ο πρώτος Έλληνας που διέθετε μεγάλη συλλογή ἀπὸ αρχαία νομίσματα και αρχαιολογικά αντικείμενα²⁴⁸.

Τα *Ποιημάτια* ἔχουν συνταχθεῖ σε ἑμμετρὴ μορφή με τη χρήση ομοιοκαταληξίας. Στον πρόλογο του επικαλεῖται τη θεϊκὴ βοήθεια, «εἰς τὰς Μούσας νά προσέλθω, καί νά γένω ποιητής», ὅπως συνήθιζαν οι αρχαῖοι Έλληνες ποιητές. Απευθύνεται σε β' ενικό πρόσωπο στη Μούσα Καλλιόπη, η οποία ἔχει κοντά της τους δύο γιους της, τον Υμέναιο και τον Ιάλεμο «*Εἶχε ἐκεῖ ἡ Καλλιόπη καί τὰ δύο της παιδιά... Χαῖρε, λέγω, Μουσαγέτα! χαῖρε τοῦ Διός υἱέ!*». Μετά ἀπὸ κλήρωση ο Ιάλεμος εἶναι αὐτός που θα τον συνοδεύσει στην προσπάθειά του να συνθέσει το ποιητικό του ἔργο. Γίνεται λόγος περὶ τύχης, η οποία κυριαρχεῖ σε ολόκληρο το ἔργο, καθώς δεν μπορεί να μεταβληθεῖ: «*τὴν ἀπόφασιν τῆς τύχης νά ἀλλάξης δέν μπορείς*». Το πρώτο μέρος των *Ποιημάτων* αφορά στον θρήνο του Σακελλάρου για τον θάνατο της αγαπημένης του συζύγου Αναστασίας, το οποίο ἔχει τον τίτλο *ΙΑΛΕΜΟΣ*²⁴⁹. Η επιλογή του τίτλου ἴσως αποτελεί

²⁴⁶ Νοτοπούλου (2011), ὁ.π., σελ.101-102 και 106.

²⁴⁷ Ὁ.π., σελ.343 · Λοφίτη, Σ. (2016). Ζητήματα διακειμενικότητας στο ποιητικό ἔργο του Γεώργιου Σακελλάρου. Στο *Η Δυτικὴ Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ἱστορίας Δυτικῆς Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικῶν Μελετῶν* (σσ. 731-750), Γρεβενά, σελ.731 · Μπάκανος, Ι. (2007). «*Η κριτικὴ υποδοχὴ των ΛΥΡΙΚΩΝ του Αθανάσιου Χριστόπουλου (1811-2001)*». Πανεπιστήμιο Δυτικῆς Μακεδονίας, Φλώρινα, σελ.214.

²⁴⁸ Λυριτζής, Γ. (1951). *Αἱ Μακεδονικαὶ Κοινότητες της Αυστροουγγαρίας*. Κοζάνη, σελ.48.

²⁴⁹ Σακελλάριος (1817), ὁ.π., σελ.5-7.

συμβολισμό, καθώς όπως αναφέρει στον πρόλογο ο γιος της Καλλιόπης Ιάλεμος είναι «*ἄσχημος καὶ πενιχρός*», όπως και ο θάνατος.

Γνώστης της αρχαίας ελληνικής γραμματείας παραθέτει στην αρχή κάθε ενότητας στίχους από ποιήματα αρχαίων Ελλήνων ποιητών. Στην πρώτη ενότητα χρησιμοποιεί χωρίο από τη Δ΄ ραψωδία της Οδύσσειας προκειμένου να δηλώσει ότι τα συναισθήματα θρήνου που τον διακατέχουν είναι πραγματικά. Η προσπάθεια αυτή οφείλεται στην επιρροή που δέχεται από το ρεύμα του ρομαντισμού, το οποίο επιβάλλει την ειλικρίνεια ως βασικό συστατικό της ποίησης²⁵⁰. Ο θρήνος του είναι γραμμένος σε μορφή διαλόγου με τη χρήση ερωτήσεων και απευθύνεται στη γυναίκα του άμεσα σαν να βρίσκεται κοντά του:

Πῶς ἔτς' ἤσυχα κοιμᾶσαι,
καὶ τελείως δέν λυπᾶσαι
τῆς καρδιάς μου τὴν πληγὴν;
Δέν ἀκούεις τούς κλαυθμούς μου,
θρήνους κ' ἀναστεναγμούς μου,
καὶ γοῶδη μου κραυγὴν;²⁵¹

Στον Ιάλεμο Β΄ αναφέρεται στη φιλία και στους φίλους του, τους οποίους καλεί για συμπαράσταση στις δυσκολες στιγμές του με την προσφώνηση «*Φίλοι! ἀδελφοί!*». Η φιλία για τον Σακελλάριο λαμβάνει τα πρότυπά της από την αρχαιότητα, καθώς αναφέρεται στον *ἀρχαῖον ζῆλον* και στη συμπόνοια που πρέπει να δείχνουν οι φίλοι. Ένα από τα βασικότερα θέματα που αναδεικνύουν τα *Ποιημάτια* είναι η τύχη. Ο ποιητής προσδίδει αρνητική χροιά στον παράγοντα της τύχης, καθώς οι μεταβολές της οδηγούν τη ζωή ενός ανθρώπου στην αστάθεια. Σε ολόκληρο το έργο αναφέρεται στην αρνητική πτυχή της τύχης, χρησιμοποιώντας διάφορα επίθετα όπως *φθονερά*, *άστατος*, *ακατάστατος*, *σκληρά*. Επίσης, η αναφορά στη δική του «κακή» τύχη δηλώνεται με στίχους όπως:

Ἄπ' τὴν τύχην μισημένος,
φοβερά κατατρεγμένος
ἀπὸ πρώτης του ἀρχῆς²⁵²./
«Και ἰδοὺ ἡ τύχη πάλιν,
μ' ἔφερ' ἄλλην νέαν ζάλην,
καὶ εἰς μάχην μέ καλεῖ./

²⁵⁰ Λοφίτη (2016), ό.π., σελ.737-738.

²⁵¹ Σακελλάριος (1817), σελ.8.

²⁵² Ό.π., σελ.21.

Ὡς ἐμένα ἄλλος ποῖος
ἐπαιδεύθηκεν ἀγρίως
ἀπ' τὴν τύχην τὴν σκληράν;²⁵³

...ἢ τύχη πάλιν
μέ ἠτοίμαζε καὶ ἄλλην
λύπην πλέον φοβερὰν²⁵⁴.

Το ευμετάβλητο της τύχης προέρχεται από την αρχαιότητα, κατά την οποία ο άνθρωπος θεωρούσε πως ήταν ἕρμαιό της. Στην αρχαία Ελλάδα αποκαλείται *Θεά Τύχη* ενώ στην αρχαία Ρώμη *Fortuna*, ορίζει τη μοίρα των ανθρώπων και πολλές φορές διαπράττει αδικίες. Ωστόσο, οι αρχαίοι Έλληνες προσέδιδαν και θετική χροιά αποκαλώντας την *Αγαθή Τύχη*. Και αργότερα κατά τη βυζαντινή περίοδο η τύχη εξακολουθεί να λαμβάνει αρνητικό περιεχόμενο, καθώς διαχειρίζεται τις ανθρώπινες υποθέσεις. Παρατηρείται, επομένως, η υιοθέτηση της αρχαίας αντίληψης περί της άδικης τύχης από τον Σακελλάριο, καθώς αυτή διαχειρίζεται ως μια πανίσχυρη δύναμη τη ζωή των ανθρώπων. Η επιρροή του Πίνδαρου όσον αφορά στο θέμα της τύχης επίσης διαφαίνεται στο έργο του. Ο αρχαίος ποιητής περιγράφει τη Θεά Τύχη να γυρίζει τον τροχό, με αποτέλεσμα κάποιοι να γίνονται ευτυχείς και άλλοι δυστυχείς. Ο Σακελλάριος εντάσσει αυτή την αντίληψη στο έργο του με τη φράση «τούς περιφέρει τῆς τύχης ὁ τροχός»²⁵⁵. Στην ενότητα με τίτλο *Εἰς τὴν ματαιότητα* αναγράφεται ένα χωρίο από τα Ολύμπια του Πινδάρου επιβεβαιώνοντας έτσι την επίδραση του αρχαίου ποιητή στα *Ποιήματα*²⁵⁶.

Από την αρχαιότητα, η τύχη περιγράφεται ως μια στρογγυλή σφαίρα, η οποία επανέρχεται τον 17^ο αιώνα μετά την κοινοποίηση της αστρολογίας του Κοπέρνικου, και μεταφέρεται στο ποιητικό έργο του Σακελλάριου. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός της σύνδεσης της τύχης με το θέατρο:

Και σεῖς, καθώς ἐκεῖνα, ἀλλάζετε μορφάς,
καὶ στρέφεσθε καθ' ὥραν μέ τύχης τὰς στροφάς.
Ὡς θέατρον ὁ κόσμος ἀλλάζει τραγικόν,
κ' εἰς τὴν ἰδίαν ὥραν γελοῖον, κωμικόν²⁵⁷.

²⁵³ Σακελλάριος (1817), ὁ.π., σελ.35.

²⁵⁴ Ὁ.π., σελ.30.

²⁵⁵ Ὁ.π., σελ.47.

²⁵⁶ Λοφίτη (2016), ὁ.π., σελ.739-741.

²⁵⁷ Σακελλάριος, ὁ.π., σελ.52.

Ίσως επηρεάστηκε από τα φαναριώτικα στιχουργήματα που ήταν ιδιαίτερα δημοφιλή κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα στις οθωμανοκρατούμενες περιοχές αλλά και στα ελληνικά κέντρα της Κεντρικής Ευρώπης, όπου έδρασε. Το θέμα της τύχης που απεικονίζεται ως σφαίρα και συνδέεται με τη ματαιότητα της ζωής, όπως επίσης και η αντίληψη του κόσμου ως θέατρο προέρχονται από τα στιχουργήματα αυτά. Ωστόσο, διαφοροποιούνται ως προς το θρησκευτικό περιεχόμενο που αποκτά η τύχη στα φαναριώτικα στιχουργήματα, σε αντίθεση με τα *Ποιήματα*, στα οποία δεν εντοπίζονται αναφορές στη θρησκεία. Το μοναδικό θρησκευτικό στοιχείο που υπάρχει είναι η αναφορά στο τυπικό της κηδείας²⁵⁸.

Φεῦ! Πικρόν ἀκούω μέλος·
δεῦτε, λέγουν, εἰς τό τέλος,
εἰς τόν ἐνταφιασμόν,
δόσατε τόν τελευταῖον
θλιβερόν και ἀργαλαῖον
τήν θανοῦσαν ἀσπασμόν²⁵⁹.

Ένα άλλο θέμα που αναδεικνύει η ποιητική του Σακελλάριου είναι ο γάμος ως φυσική απόρροια του έρωτα. Η αντίληψη του γάμου ως θεσμού κυριαρχούσε ήδη από την αρχαιότητα και χρησιμοποιήθηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα από τα φαναριώτικα στιχουργήματα και κυρίως από το *Σχολεῖον τῶν Ντελικάτων Εραστῶν* και το *Έρωτος Αποτελέσματα*. Το θέμα αυτό εντάσσεται στο ποίημα του Σακελλάριου *Όνειρον ἢ Αθηνάς θρίαμβος*, όπου δηλώνεται η εγκράτεια και η ηθική που πρέπει να επιδεικνύει ο άνθρωπος έτσι ώστε να διαχειριστεί σωστά στα πάθη του²⁶⁰:

Μαζύ μέ τ' ἄλλα ἔπλασε τό γένος τῶν ἀνθρώπων
ἀπ' ὅλα εὐγενέστερον, τόν πρῶτον νᾶχη τόπον.
Κ' ἀφοῦ τόν ἐπροτίμησεν ἀπό τήν ἄλλην κτίσιν,
μέ σῶμα τελειότερον, μέ λογικόν, μέ κρίσιν·
Οὐ μόνον εἰς τά φυσικά τόν θέλει νά ἐξέχη,
ἀλλά και νόμους ἠθικούς τόν πρόσταξε νά ἔχη.
Διά νά ζοῦν οἱ ἀνθρωποι μέ τάξιν, μ' ἄρμονίαν

²⁵⁸ Λοφίτη, (2016), ό.π, σελ.741-742.

²⁵⁹ Σακελλάριος (1817), ό.π., σελ.17.

²⁶⁰ Λοφίτη, σελ.745-746· Σακελλάριος, ό.π., σελ.206.

μέ ἔνωσιν πολιτικὴν, καί μέ συγκοινωνίαν.
Γιά τοῦτο γάμου σύνδεσμον μέ νόμον διορίζει,
καθ' ἓνα τό ζευγάρι του ξεχωριστά θεσπίζει.

Ο γάμος επισφραγίζει τον έρωτα και γι' αυτό δεν θα πρέπει να παραβιάζεται. Κατακριτέα και απαγορευμένη παρουσιάζεται η μοιχεία και η γέννηση παιδιών από «παράνομον έρωτα», το οποίο στέκεται ενάντια στη φύση²⁶¹:

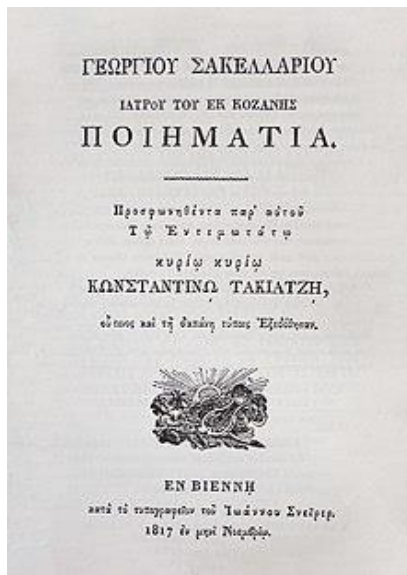
Τινά δέ ζῶα καί φυτά, ποῦ τά τυφλῶν' ὁ Ἔρωσ,
τούς νόμους των τούς φυσικούς ν' ἀφίνουν εἰς τό μέρος,
Κλεψιγαμοῦν παράνομα, πλήν τέρατα γεννοῦσιν,
ὅποῦ πατρός καί τῆς μητρός τήν φύσιν παραιτοῦσι,
Κ' ὡς τέρατα, ὡς ἄκαρπα, ὡς ὄντα παρά φύσιν,
τοῦ νόθου φέρουν πάντοτε τήν ὕβριν, καί τήν κλῆσιν.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα πως τα *Ποιήματα* του Σακελλάριου εμπεριέχουν πολλά διαφορετικά θέματα. Οι επιρροές του προέρχονται από την αρχαιότητα, τα φαναριώτικα στιχουργήματα και το προρομαντικό πλαίσιο. Σύμφωνα με τον Δημαρά, είναι επηρεασμένος από την αγγλική λογοτεχνία, καθώς τα *Ποιήματα* ομοιάζουν με το έργο του Άγγλου προρομαντικού ποιητή Edward Young *The complaint; or, Night Thoughts on Life, Death and Immortality*. Το έργο του Κοζανίτη λόγιου αποτελεί την «πρώτη μεθοδική προσπάθεια για την εισαγωγή του δυτικού προρομαντισμού στη νεοελληνική λογοτεχνία» και κατ' επέκταση την εισαγωγή του αγγλικού προτύπου²⁶².

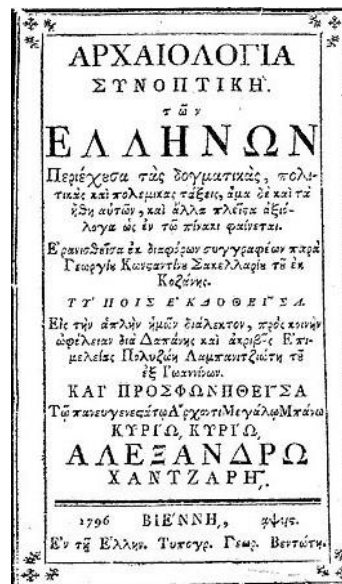
---

²⁶¹ Λοφίτη, (2016), ό.π., σελ.746-747· Σακελλάριος, σελ.209.

²⁶² Λοφίτη, ό.π., σελ.731-732.

Εικόνα 3. Το εξώφυλλο των Ποιημάτων, Βιέννη 1817

Εικόνα 4. Το εξώφυλλο της Αρχαιολογίας των Ελλήνων, Βιέννη 1796

4. Μιχαήλ Περδικάρης (1766-1828)

Στον φιλικό περίγυρο του Σακελλάριου συναντάται ο ιατροφιλόσοφος Μιχαήλ Περδικάρης. Καταγόμενος από την Κοζάνη, καθίσταται ως ένας από τους σημαντικότερους Νεοέλληνες λόγιους της εποχής. Διδάχθηκε τα πρώτα του γράμματα από τον ιερομόναχο Ιωνά στο Λιβάδι της Πιερίας. Στη συνέχεια, επιστρέφοντας στην Κοζάνη μαθήτευσε κοντά στον Αμφιλόχιο Παρασκευά, μαζί με τον Χαρίσιο Μεγδάνη. Ολοκληρώνοντας τα εγκύκλια μαθήματα στην Καστοριά κοντά στον Θωμά Οικονόμο, μετέβη στο Βουκουρέστι, όπου παρέδιδε μαθήματα ως ιδιωτικός διδάσκαλος. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, φοίτησε στη Σχολή ιατροφιλοσόφων της Πάδοβα, ακολουθώντας την οικογενειακή παράδοση στην ιατρική επιστήμη, καθώς τα περισσότερα συγγενικά μέλη του και ιδιαίτερα ο πατέρας του Αναστάσιος και ο παππούς του Μιχαήλ ήταν γιατροί²⁶³.

Όταν επέστρεψε στη γενέτειρά του, παντρεύτηκε την Αναστασία, κόρη του σχολάρχη Γεωργίου Ιωαννάκη²⁶⁴. Μετά τον θάνατό της νυμφεύτηκε την κόρη του

²⁶³ Νοτοπούλου, Β. (2016). Ανέκδοτη επιστολή προς τον Κοζανίτη ιατροφιλόσοφο Μιχαήλ Περδικάρη. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 751-762), Γρεβενά, σελ.751-753.

²⁶⁴ Σχολάρχης στη Σχολή Κοζάνης το 1803-1806. Υπήρξε μαθητής του Αμφιλόχιου Παρασκευά. Διέθετε άριστη γνώση των εγκύκλιων φιλολογικών μαθημάτων και της μουσικής. Λόγω προβλημάτων υγείας κατέφυγε σε μοναστήρι στην Αχρίδα, όπου ίδρυσε σχολείο. Η πλειονότητα των μαθητών του ήταν σλαβόφωνη ή αλβανόφωνη, οπότε η διδασκαλία του επικεντρώθηκε στην εκμάθηση των ελληνικών

μεγαλέμπορου Δ. Τίτου, Αικατερίνη. Εργάστηκε ως γιατρός και λόγω της φήμης του εντάχθηκε στην υπηρεσία Οθωμανών αξιωματούχων και προκρίτων στο Ναύπλιο, την Αχρίδα, το Μοναστήρι, τη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες. Το 1828 κλήθηκε από τον Ιωάννη Καποδίστρια στο Ναύπλιο με σκοπό να συμβάλει στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Ωστόσο, δεν κατέστη δυνατή η ανάληψη της θέσης εξαιτίας του θανάτου του²⁶⁵.

Η προσωπικότητα του Περδικάρη είναι διαφορούμενη. Από τη μια αντιδρά στις διαφωτιστικές ιδέες, χαρακτηρίζοντάς τις αντιπαραδοσιακές και αθεϊστικές, ενώ από την άλλη στέκεται εναντίον του κλήρου ο οποίος διακρίνεται από «σκοταδισμό» και «απαιδευσία». Επίσης, δεν συμφωνεί με το επαναστατικό κίνημα του Ρήγα, μέσω της συγγραφής ενός λιβέλου με τίτλο *Ρήγας ή Κατά ψευδοφιλελλήνων*. Θεωρεί ότι η προετοιμασία εξέγερσης κατά του οθωμανικού καθεστώτος είναι λανθασμένη, ανόητη και αφελής και κατηγορεί τον Ρήγα αντιθρησκευτικό πνεύμα και εισαγωγή ευρωπαϊκών ιδεών που δεν ανταποκρίνονται στην ελληνική παράδοση. Επίσης, πιστεύει πως η σχέση του με τη Γαλλία θα προκαλέσει την οργή των Οθωμανών, οι οποίοι θα συμμαχήσουν με την Αγγλία και τη Ρωσία καταστρέφοντας την επανάσταση²⁶⁶. Ο Περδικάρης διατύπωνε μια συντηρητική αντίληψη σχετικά με την απελευθέρωση της χώρας, σύμφωνα με την οποία οι Έλληνες έπρεπε να αποδεχτούν ως μοίρα τους την υπαγωγή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς δεν είναι ακόμη έτοιμοι για δημιουργία κράτους. Συγκεκριμένα δηλώνει:

«Εγώ δε κατοικώ εις την Ελλάδα, συμπάσχω με το Γένος εις όλας τας συμφοράς και συνταλαιπωρούμαι εις όλας τας δυστυχίας, αλλά στοχαζόμενος τον χαρακτήρα του Γένους, ότι, αν μείνει μίαν ημέραν ελεύθερον, κινδυνεύ' εις εσχάτην απώλειαν, αλλ' ότι ημέλησε την παιδείαν και τα χρηστά ήθη, τα οποία εις κάθε περίστασιν παριστώσιν ενός Γένους ευγενούς την ευγένειαν. Διό ουτ' εύχομαι, ούτε συμφέρον στοχαζομαι εις αυτό το Γένος ελευθερίαν, αλλά μάλιστα παρακαλώ τον άγιον θεόν ν' αυξάνει και να στερεώνει το υψηλόν κράτος της επιεικεστάτης αυτής Μοναρχίας, ώστε το Γένος, αφού φωτιστεί και στολιστεί, να μην υπόκειται εις άλλου γένους εξουσίαν, αλλ' εις των ομογενών τούτων

και του ορθόδοξου δόγματος. Οι μαθητές αργότερα χειροτονούνταν ιερείς ή γίνονταν διδάσκαλοι. Λιούφης (1924), ό.π., σελ.203-204.

²⁶⁵ Νοτοπούλου (2016), ό.π., σελ.753.

²⁶⁶ Ανδρέου, Λ. Ε. (2002). *Ρήγας Βελεστινλής, σταθμοί και όρια της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σελ.480-485.

ακεραίων Οθωμανών, με τους οποίους άνωθεν κ' εξ αρχής συμβασιλεύει περισσότερο, πάρεξ υπόκειται»²⁶⁷.

Παρά το γεγονός πως τάσσεται εναντίον του Διαφωτισμού, υιοθετεί την αντίληψη της εισαγωγής των θετικών επιστημών στον υπόδουλο χριστιανικό πληθυσμό, καθώς έτσι θα καταρριφθεί κάθε είδος δεισιδαιμονίας. Συγκεκριμένα:

«Ἡ μάθησις χωρὶς θρησκείαν σύρει τὸν ἀνθρώπινον νοῦν εἰς ἀθεΐαν· ἡ θρησκεία χωρὶς μάθησιν τὸν καταντᾶ εἰς δεισιδαιμονίαν· κάκεινο κακὸν καὶ τοῦτο χειρότερον. Διὸ καὶ ὁ Θεὸς πρῶτον ἔστειλε τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὰ ἔθνη καὶ ὕστερον τοὺς ἀποστόλους μὲ τὸ σωτήριον κήρυγμα», καὶ ὅτι «Ἐπ' ἀληθείας φλυαροῦν ὅσοι λέγουσιν ὅτι οἱ χριστιανοὶ δὲν πρέπει νὰ σπουδάζουν, διὰ νὰ μὴ γίνωνται ἄθεοι. Μάλιστα οἱ χριστιανοὶ πρέπει σπουδάζουν διὰ νὰ μὴ γίνωνται δεισιδαίμονες. Βλασφημοῦν καὶ οἱ ἀγγουρολογιώτατοι, ὅσοι φλυαροῦν ὅτι οἱ πεπαιδευμένοι δὲν πρέπει νὰ εἶναι χριστιανοί, διὰ νὰ μὴ γίνωνται δεισιδαίμονες. Μάλιστα οἱ πεπαιδευμένοι πρέπει νὰ εἶναι χριστιανοί, διὰ νὰ γένουν ὄντως φιλόσοφοι»²⁶⁸.

Το συγγραφικό του έργο υπήρξε πλούσιο, ωστόσο εκδόθηκε μόνο ένα, στη Βιέννη το 1817, με τίτλο *Έρμηλος ἢ Δημοκριθηράκλειτος*. Επρόκειτο για ένα έμμετρο πεζό κείμενο με σατιρικό περιεχόμενο και ασκεί επιθετική κριτική κατά των αρχόντων, των ιερέων, των γιατρών, των διδασκάλων και των πραγματευτών. Σχεδόν ταυτόχρονα με την έκδοση του *Έρμηλου* εκδίδεται και η *Προδιοίκησις εἰς τὸν Έρμηλον ἢ Δημοκριθηράκλειτον*, που αποτέλεσε τα συνοδευτικά σχόλια προκειμένου να διασαφηνιστεί το περιεχόμενό του. Αποτελείται από τρία κεφάλαια που περιλαμβάνει την «Απολογία» του σχετικά με τη συγγραφή του ποιήματος, την «Αλληγορία» του και τέλος την πρόθεσή του να εκδώσει το έργο του με τίτλο *Νοητός Διάκοσμος*²⁶⁹. Επικρίνει σε μεγάλο βαθμό την εξουσία και την ηθική του κλήρου, καθώς επίσης και την εξουσία των Διαφωτιστών. Εμμένει στην άποψή του για τις ακατάλληλες συνθήκες που επικρατούσαν στον ελλαδικό χώρο και δεν ευνοούσαν μια ελληνική επανάσταση όπως επίσης και την ανεπαρκή παιδεία. Εξαιτίας του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου των

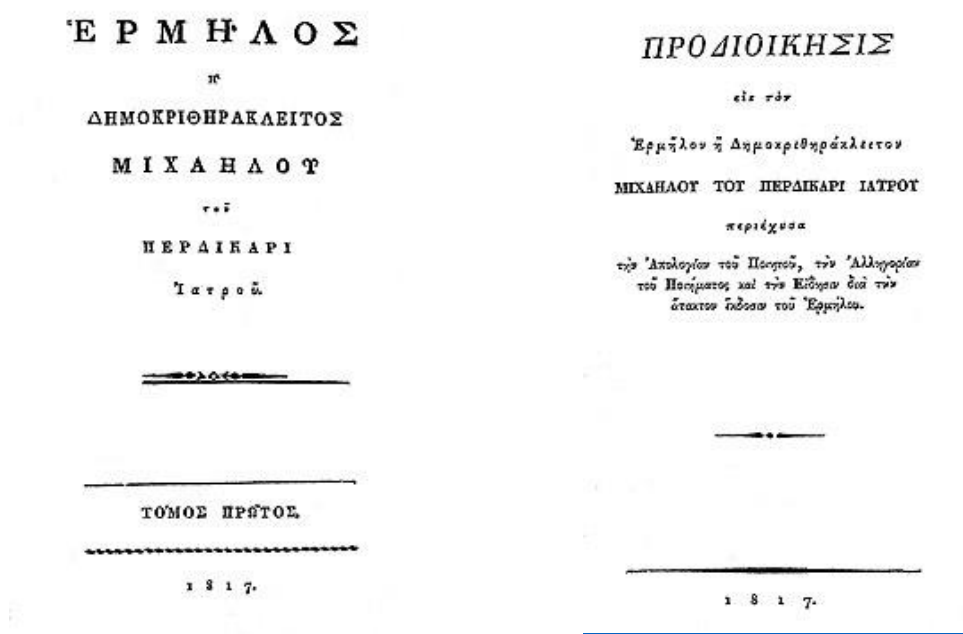
²⁶⁷ Vitti, M.(2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Οδυσσέας, σελ.160-161.

²⁶⁸ Καρανάσιος (2016), ό.π., σελ. 593-595.

²⁶⁹ Περδικάρης, Μ. (1817). *Προδιοίκησις εἰς των Ερμήλον ἢ Δημοκριθηράκλειτον*. Βιέννη.

Ελλήνων, θα καθίστατο αδύνατη η προσπάθεια σύστασης ανεξάρτητου κράτους, οπότε η συμβιβαστική λύση θα ήταν η συνέχιση της οθωμανικής εξουσίας²⁷⁰.

Διασώζονται δύο ακόμη έργα του Περδικάρη, το ένα με τίτλο *Τω πανιερωτάτω, ελλογιμωτάτω τε /καί θεοπροβλήτω Έπισκόπω άγίω Σερβίων κυρίω κυρίω Θεοφίλω /τω σεβασμιωτάτω μοι Δεσπότη* και το άλλο ονοματίζεται *Διομηδειάς*. Το ποιητικό του έργο περιλαμβάνει τρία ανέκδοτα στιχουργήματα: *Ανατροπή*, *Εις την Ιατρικήν* και μια σάτιρα με αποδέκτη κάποιον άρχοντα με το όνομα Μανολάκης. Τέλος, στα *Ποιήματα* του Σακελλάριου υπάρχουν πέντε έμμετρες επιστολές από την προσωπική τους αλληλογραφία. Η ενασχόλησή του με την ποιητική δεν υπήρξε ιδιαίτερα καρποφόρα, καθώς δεν παρατηρείται υψηλό λογοτεχνικό ύφος²⁷¹. Ο Μιχαήλ Περδικάρης αποτέλεσε μια εξέχουσα προσωπικότητα διανοουμένου της προεπαναστατικής περιόδου, ο οποίος αφενός δεν διαπνεόταν από το διαφωτιστικό πνεύμα που διακατείχε τους Ευρωπαίους και Έλληνες λόγιους και αφετέρου υποστήριζε την ανάπτυξη των θετικών επιστημών με σκοπό την ανύψωση της ελληνικής παιδείας και την απομάκρυνση από τις δεισιδαιμονίες.

Εικόνα 5. Το εξώφυλλο του Ερμήλου και της Προδιοικήσεως, 1817

²⁷⁰ Νοτοπούλου (2016), σελ.753-754.

²⁷¹ Μπουμπουλίδης Κ., Φ. (1977). «Ποικίλα φιλολογικά Α' ανέκδοτα στιχουργήματα του Μιχαήλ Περδικάρη». *Μακεδονικά*, σσ. 236-257.

5. Χαρίσιος Μεγδάνης (1768-1823)

Ο Χαρίσιος Μεγδάνης υπήρξε σημαντικός λόγιος της προεπαναστατικής εποχής. Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1768 και ήταν μαθητής του δασκάλου Αμφιλόχιου Παρασκευά. Φοίτησε στη Σχολή Λειβαδίου, όπου διδάχτηκε τα μαθηματικά, ρητορικά και φιλοσοφικά μαθήματα από τον Διονύσιο. Μετά την περάτωση των σπουδών του επανήλθε στην Κοζάνη και παντρεύτηκε την Κατερίνα, η οποία ήταν κόρη του πλούσιου εμπόρου Γ. Κόντη. Το 1790 εγκαταστάθηκε στην Πέστη με σκοπό να εργαστεί ως οικοδιδάσκαλος. Εκεί καταπιάστηκε με τη μελέτη και κατάφερε να γνωρίσει σημαντικές προσωπικότητες της εποχής. Παρείχε τις διδασκαλικές του υπηρεσίες και στην Ελληνική Σχολή της Πέστης. Κατά την παραμονή του στην πόλη, ήρθε σε επαφή με το έργο του Ιώσηπου Μοισιόδακα, ίσως και με τον ίδιο, καθώς η προσωπική του βιβλιοθήκη περιλάμβανε τα έργα του. Διέθετε την *Ηθική Φιλοσοφία* του Muratori, την οποία είχε μεταφράσει ο Μοισιόδακας. Παρατηρείται λοιπόν η επιθυμία του να γνωρίσει τα έργα της περιόδου του Διαφωτισμού. Το 1794 επιστρέφει στη γενέτειρά του και χειροτονείται ιερέας²⁷².

Σύμφωνα με τον Λιούφη, ο Μεγδάνης χαρακτηριζόταν από οξύνοια, ευγλωττία, επιμέλεια και δεινότητα στα εκκλησιαστικά. Η διδασκαλία του ομοιάζε με εκείνη του Σωκράτη, καθώς δίδασκε στις αγορές, την εξοχή και σε οποιοδήποτε άλλο μέρος. Κατά τη σχολαρχία του Στέφανου Σταμκίδη υπήρξε διδάσκαλος της Σχολής Κοζάνης διδάσκοντας ζωολογία, χημεία, ρητορική, φυσική και γενική κατήχηση. Εκτός από ιερέας και δάσκαλος ασκούσε και την ιατρική, όπως αποδεικνύουν οι εκδόσεις των βιβλίων *Λεξικόν της ιατρικής*, *Επιτομή της παθολογίας* και την *Ενωμένη Φαρμακοποιία και φαρμακολογία*. Εκτός από ιατρικά συνέγραψε ιστορικά, θρησκευτικά και φιλοσοφικά βιβλία, δηλώνοντας έτσι τα πολύπλευρα ενδιαφέροντά του. Πιθανότατα ήταν μέλος της Φιλικής Εταιρείας μετά τη μύησή του από τον πρόκριτο Δημήτριο Τακιατζή, χωρίς αυτό να επιβεβαιώνεται από τις πηγές. Ο θάνατός του προήλθε το 1823 από αποπληξία, όταν κατηγορήθηκε για τη συμμετοχή του στην Εταιρεία²⁷³.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις του περί παιδείας, καθώς τη θεωρεί «τό πολυτιμώτερον τῶν ἐν Κόσμῳ Ἀγαθῶν», το οποίο φωτίζει τη μάθηση και εκπολιτίζει

---

²⁷² Σπυριδωνίδης, Η. (2012). *Η ιταλική επιρροή των μεταφράσεων στην Κοβεντάρειο Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, σελ.148-149· Λιούφης, (1924), ό.π., σελ.211.

²⁷³ Λιούφης, ό.π., σελ.212· Σπυριδωνίδης, ό.π., σελ.148 και 150· Νοτοπούλου (2011), ό.π., σελ.81-82.

τους ανθρώπους. Η παιδεία «τελειοποιεῖ τὸν ἀνθρώπινον Νοῦν» και διαχειρίζεται τη λογική η οποία οδηγεί στην αγαθότητα:

«Ἡ Παιδεία τελειοποιεῖ εἰς τὸ κατ' Ἐνέργειαν τὸν ἀνθρώπινον Νοῦν, καὶ τὸν ὑψώνει ὑπεράνω τῶν Νεφελῶν τοῦ Οὐρανοῦ, εἰς τὸ νὰ θεωρῆ, καὶ νὰ διανοῆται καὶ περὶ τῶν Αὔλων Οὐσιῶν. Ἡ Παιδεία συμπληροῖ εἰς τὸν Ἄνθρωπον τὴν κατὰ Λόγον, καὶ Γνώσιν Ἐνέργειαν, καὶ ὀρθῶς τὸ Λογικὸν διευθύνει. Ἡ Παιδεία τὸν διδάσκει τὰ πρὸς τὸν Θεὸν Χρῆμα του, καὶ τὰ πρὸς Ἄνθρώπους Δίκαια. Ἡ Παιδεία καταρτίζει τὰ Ἡθῆ, καὶ τὰ κοσμεῖ. Καὶ εἰς ἓνα λόγον, ἡ Παιδεία Ἄνθρωπον ἀποδείχνει τὸν Ἄνθρωπον, ὅπως ἐνεργῆ ἀσφαλῶς τὰ εἰς Ἄνθρωπον πρέποντα, καὶ ἀρμόδια, καὶ μὲ τὰς Θεωρίας, καὶ μὲ τὰς Πράξεις του· καὶ εἶναι τῷ ὄντι θεόσδοτος ... διότι εἶναι Ἐπιστήμη θείων καὶ ἀνθρωπίνων Πραγμάτων, καὶ τῶν τούτοις Αἰτίων ... καὶ ὅσοι φροντίζουσι καὶ συνδρομοῦσιν ὑπὲρ τῆς Ἐκπαιδεύσεως, καὶ Ἐπιδόσεως τῶν Ὁμογενῶν, καὶ Ὁμοπίστων, καὶ ὅσοι συνεισφέρουσι, καὶ βοηθοῦσι, μὲ τὸ κατὰ Δύναμιν ὑπὲρ Συστάσεως κοινῶν Σχολείων, καὶ Ἀθροίσεως Βιβλίων, καὶ Κτίσεως, καὶ Πλουτισμοῦ Βιβλιοθηκῶν, καὶ τῆς λοιπῆς χρηζούσης Εὐπορίας δι' αὐτά, καὶ τὴν Συντήρησίν των, καὶ τὴν καλὴν Τάξιν των ... οἱ τοῦτοι γίνονται πρόξενοι τῆς Αὐξήσεως, καὶ τοῦ Πολλαπλασιασμοῦ τῆς Παιδείας, διὰ τῆς ὁποίας τελειοποιούμενος ὁ ἀνθρώπινος Νοῦς, ὑψώνεται εἰς τὴν Ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἐξ ὅλης ψυχῆς, καὶ Διανοίας θεωρητικὴν Ἀγάπην τοῦ ἀκροτάτου ὄντος»²⁷⁴.

Επίσης, αναφέρεται στη μεγάλη σημασία της παιδείας για την οικονομική ανάπτυξη, καθώς οι Δυτικομακεδόνες ασχολούνται με το εμπόριο, κάτι που προϋπέθετε εξυπνάδα και ευρηματικότητα. Συγκεκριμένα γράφει:

«... εἰς Κεντρικὸν τόπον δὲν εἶναι, Εὐφορίαν τοπικῶν ἀξιολόγων Προϊόντων δὲν ἔχει κοινὰ Τεχνουργεῖα, καὶ Τέχνας δὲν ἠμπορεῖ νὰ συστήσῃ τὸ πᾶν προσμένεται ἀπὸ τὴν εὐφυῖαν τῶν Κατοίκων. Ἡ στέρησις ἀναγκάζει τοὺς ἀνθρώπους νὰ γίνωνται ἐξυπνοὶ εἰς τὰς Ἐπιχειρήσεις των· ἀλλ' αἱ Παθήσεις τοὺς καθιστῶσιν ἐξυπνοτέρους, πλέον ἀρμοδίους διὰ ἀξιολογώτερα, καὶ ποριστικώτερα Ἐπαγγέλματα, πλέον προβλεπτικούς, καὶ οἰκονομικούς εἰς τὰ ἀνὰ χεῖρας Ἔργα των, καὶ πλέον ἐπιτυχητικούς εἰς τὰ Συμφέροντα αὐτοῖς»²⁷⁵.

Το 1818 εκδίδεται στη Βιέννη το φιλοσοφικό ἔργο *Λύχνος του Διογένους ἢ Χαρακτήρες Ἡθικοί*. Εμπεριέχει την ἀνάλυση ηθικῶν χαρακτήρων εμπνεόμενο ἀπὸ το ἔργο του Θεόφραστου. Ο λόγος για τον οποίο προχώρησε στη συγγραφή του ἦταν ὅτι οἱ λίγοι χαρακτήρες που αναφέρει ο Θεόφραστος ωφέλησαν τους αναγνώστες και ἔτσι θέλησε να το εμπλουτίσει με περισσότερους. Ακολουθεῖ τὴν ἀριστοτελικὴ μέθοδο τῆς παρατήρησης προκειμένου να συγκεντρώσει τις περιπτώσεις των διαφόρων ηθικῶν

²⁷⁴ Μεγδάνης, Χ. (1820). Αγγελία. Βιέννη, σελ.9-10.

²⁷⁵ Καρανάσιος (2016), ὁ.π., σελ.583.

χαρακτήρων. Για τον λόγο αυτόν, η έρευνα που πραγματοποίησε διήρκεσε πολλά χρόνια. Όπως προαναφέρθηκε, το έργο βασίστηκε στους *Χαρακτήρες* του Θεόφραστου, το οποίο ήταν επηρεασμένο από τα *Ηθικά* του Αριστοτέλη. Γίνεται λοιπόν αντιληπτός και ο τίτλος που προσδίδει ο Μεγδάνης προκειμένου να συνδέσει την αρχαία ελληνική γραμματεία με τη δική του προσπάθεια δηλώνοντας: «Ἐλαβον τήν τόλμην νά τό ὀνομάσω *Λύχνον τοῦ Διογένους*. Ἐξεύρω ὅτι αὐτό δέν ἀξίζει, ὅσον ἔπρεπε ν' ἀξίζει ὁ τοιοῦτος λύχνος· ἀλλά διά κάποιαν ὁμοιότητά του μέ ἐκεῖνον. ἐφιλοτιμήθην νά προσφύγω εἰς τῶν ὑπόληψιν ἐκείνου τοῦ μεγάλου ἀνθρώπου...»²⁷⁶.

Τις φιλοσοφικές απόψεις του εκθέτει επίσης και στο έργο του *Καλλιόπη παλινοστούσα ή περί ποιητικής μεθόδου*. Εκδόθηκε το 1819 στη Βιέννη και αποτελεί την εισαγωγή στη φιλοσοφία. Τίτλοφορήθηκε *Περί ποιητικής μεθόδου «ἐπειδή ἀγωνίζεται κυρίως νά ἐξετάση, καί διασαφήση, ὁποίας ἄρα τινάς Μεθόδους καί Τρόπους, καί εἰς ποῖα Εἶδη Ποιημάτων, ὡς ἀσφαλεῖς Κανόνας οἱ Ποιηταί μετερχόμενοι, εὐδοκίμησαν, καί ἤμποροῦσι καί οἱ καθ' ἡμᾶς ὁμοίως νά εὐδοκιμήσωσιν, ἄν ἤθελεν ἀκολουθήσωσι κατ' αὐτούς»*. Η ονομασία *Καλλιόπη παλινοστούσα* προήλθε από τη Μούσα της ποίησης Καλλιόπη, η οποία θα βοηθούσε τους νέους ποιητές²⁷⁷.

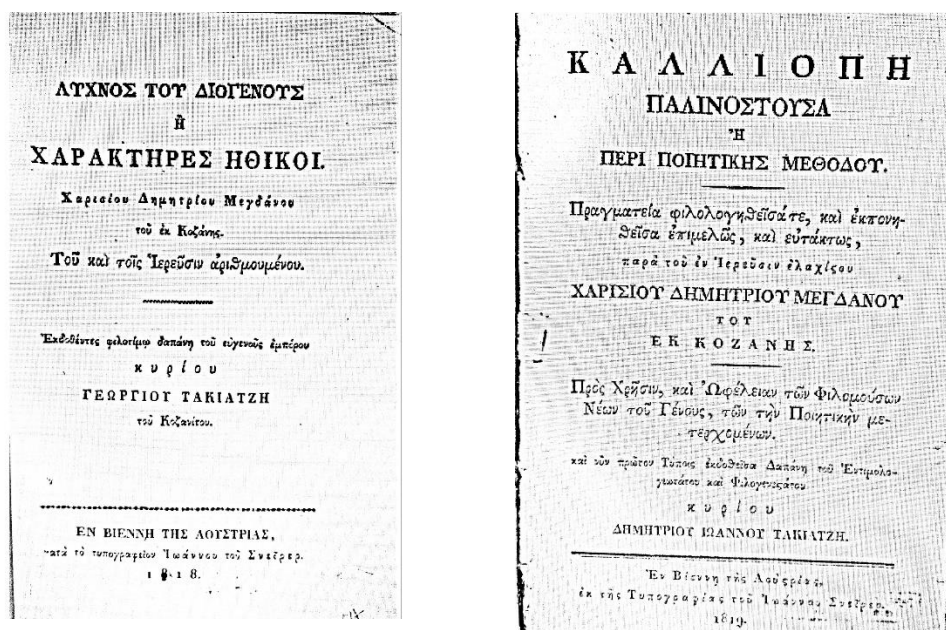
Ο Χαρίσιος Μεγδάνης ενδιαφέρθηκε για πλήθος επιστημών. Πεδίο μελέτης του υπήρξε η αρχαία ελληνική ιστορία, η ποίηση, η φιλοσοφία, η ιατρική, η φαρμακολογία, η θεολογία και η γεωγραφία. Τα κείμενά του στόχευαν στην ωφέλεια του Γένους, στη διατήρηση του πολιτισμού και της παράδοσης και ήταν επηρεασμένα από τα ευρωπαϊκά διαφωτιστικά έργα. Έως το τέλος της ζωής του παρέμεινε απλός ιερέας και διατήρησε μετριοπαθή στάση απέναντι στην εκκλησία. Στο έργο του *Ελληνικόν Πάνθεον*, το οποίο θεωρήθηκε ανατρεπτικό λόγω του πολυθεϊστικού χαρακτήρα του και ερχόταν σε αντίθεση με την ιδιότητα του ιερέα, ένιωσε την ανάγκη να δηλώσει ομολογία πίστεως προκειμένου να αποφύγει τον ενδεχόμενο αφορισμό. Αντιθέτως, η

---

²⁷⁶ Σπυριδωνίδης (2012), ό.π., σελ.152 · Μεγδάνης, Χ. (1818). *Λύχνος του Διογένους Ἡ Χαρακτήρες Ηθικοί*. Βιέννη, σελ.7.

²⁷⁷ Σπυριδωνίδης, ό.π., σελ.154-155 · Μεγδάνης, Χ. (1819). *Καλλιόπη Παλινοστούσα Ἡ Περί Ποιητικής Μεθόδου*. Βιέννη, σελ.ιγ'.

Οδηγία χριστιανική Ορθόδοξος, ακολουθεί πιστά τις επιταγές του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ο Μεγδάνης συνέβαλε στην ανακαίνιση και τον εμπλουτισμό της Βιβλιοθήκης της Κοζάνης, η οποία αποτέλεσε τον χώρο μελέτης του²⁷⁸.

Εικόνα 6. Λύχνος του Διογένους Χαράκτες Ηθικοί, Βιέννη 1818 και Καλλιόπη παλινοστούσα ή Περί ποιητικής μεθόδου, Βιέννη 1819.

6. Αθανάσιος Χριστόπουλος (1772-1847)

Στη χορεία των ιατροφιλοσόφων ανήκει και ο Καστοριανός Αθανάσιος Χριστόπουλος. Έζησε σε μια ταραγμένη εποχή, κατά την οποία εντάθηκαν οι αλβανικές επιδρομές στην Καστοριά, αλλά παράλληλα σε μια περίοδο πνευματικής ανάπτυξης και ακμής του εμπορίου των γουναρικών με την Κωνσταντινούπολη, τα Βαλκάνια και την Αυστροουγγαρία. Έτσι, η οικογένειά του μεταβαίνει στο Βουκουρέστι, όπου η φαναριώτικη παρουσία ευνοεί την πνευματική ανάπτυξη. Φοιτά στη Σχολή του Βουκουρεστίου κοντά στον Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη, ο οποίος ήταν οπαδός της νεωτερικής παιδείας. Ο Χριστόπουλος γρήγορα ξεχώρισε και έγινε πρότυπο προς μίμηση. Στην Ακαδημία της Βούδας ήρθε σε επαφή με την ελληνική και λατινική φιλολογία, τη φιλοσοφία και τις ξένες γλώσσες.

Στη συνέχεια σπούδασε Ιατρική, Βοτανική, Φυσική, Χημεία και επιδόθηκε στη μελέτη νομικών εγχειριδίων στο Πανεπιστήμιο Παταβίου. Κατά το διάστημα της

²⁷⁸Σπυριδωνίδης (2012), ό.π., σελ.157- 161.

παραμονής του στην Ιταλία επιδεικνύει το ενδιαφέρον του για την ποίηση και επηρεάζεται από τον βουκολισμό, τον κλασικισμό, τον αρκαδισμό και τα δράματα του Μεταστάσιου. Μετά το πέρας των σπουδών του το 1797, σε ηλικία 25 ετών, μέσω του διδασκάλου Λ. Φωτιάδη γνωρίζει τον ηγεμόνα της Βλαχίας Αλέξανδρο Μουρούζη, ο οποίος τον προσλαμβάνει ως σύμβουλο και παιδαγωγό των παιδιών του. Όντας στην υπηρεσία του, κάνει τα πρώτα του βήματα στην ποίηση επαινώντας το διοικητικό του έργο σύμφωνα με το αυλικό τυπικό. Οι ποιητικές αυτές προσπάθειες είναι οι πρόδρομοι της σύνθεσης των *Λυρικών*²⁷⁹.

Ο Λάμπρος Φωτιάδης και η ανακρεόντεια ποίησή²⁸⁰ του, επέδρασαν καταλυτικά στο έργο του Χριστόπουλου. Επίσης, δέχεται την επιρροή του Φαναριώτη Δημητρίου Καταρτζή, ο οποίος υπήρξε οπαδός του νεωτερικού πνεύματος, όμως επεδείκνυε συντηρητισμό σχετικά με το ζήτημα της γλώσσας. Το 1805 εκδίδει την *Αιολοδωρική Γραμματική*, με την οποία τάσσεται υπέρ του φαναριώτικου δημοτικισμού και αποστρέφεται τον «αρχαϊσμό» και την «κοραϊκή μέση οδό». Ωστόσο, αργότερα οι γλωσσικές του επιλογές μετασχηματίζονται και πλησιάζουν τα νεοκλασικιστικά πρότυπα. Την ίδια χρονιά, μετά από συμβουλή του Μουρούζη, συγγράφει το θεατρικό έργο *Δράμα Ηρωϊκόν ή Αχιλλεύς*. Ένα χρόνο μετά ακολουθεί τον ηγεμόνα στην Κωνσταντινούπολη, όπου δημιουργεί τα *Λυρικά*, τα *Ερωτικά* και τα *Βακχικά*. Το ποιητικό του έργο αποδοκιμάστηκε εξαιτίας του ελαφρού περιεχομένου του, αν και είχε απήχηση στο αναγνωστικό κοινό, καθώς πολλά ποιήματά του μελοποιήθηκαν²⁸¹.

Τα *Βακχικά* του ποιήματα δέχτηκαν την κριτική του Κοζανίτη λόγιου Γεώργιου Σακελλάριου, ο οποίος συντάσσει τα *Αντιβακχικά*. Επικρίνει τον ευδαιμονισμό και τα χαρούμενα συναισθήματα που δηλώνονται στην ποίηση του Χριστόπουλου, καθώς ο ίδιος προκρίνει τη σοβαρότητα και τον στοχαστικό τρόπο ζωής. Επίσης, ο Σακελλάριος δείχνει ιδιαίτερη προτίμηση στη λατρεία του θεού Απόλλωνα, ο οποίος ωφελεί το πνεύμα, ενώ ο Βάκχος χαρακτηρίζεται ως οπαδός της διασκέδασης. Ωστόσο, ο Χριστόπουλος διαθέτει ικανότητες στην έκφραση της σάτιρας κάτι που δεν μπορεί να αντιληφθεί ο Κοζανίτης ποιητής. Οι διαφορές που εντοπίζονται ανάμεσά τους

²⁷⁹ Μπάκανος, Ι. (2007). «Η κριτική υποδοχή των ΛΥΡΙΚΩΝ του Αθανάσιου Χριστόπουλου (1811-2001)». Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, σελ.125-133.

²⁸⁰ Ανακρεόντεια ποιήματα: ελαφρά και κομψά τραγούδια για τον έρωτα και το κρασί. Το είδος αυτό επιλέγουν οι Ευρωπαίοι ποιητές, ωστόσο ο Χριστόπουλος πιθανότατα δέχεται την επίδραση των βυζαντινών και φαναριώτικων ανακρεόντειων ποιημάτων και όχι των ευρωπαϊκών. Ό.π., σελ.134.

²⁸¹ Ό.π., σελ.134-138.

αποδίδονται από την Αθηνά Γεωργαντά ως «μείζον προεπαναστατικός διάλογος περί ποιήσεως»²⁸². Η διαφορετικότητα των αντιλήψεων των δύο λογίων διαφαίνεται στα παρακάτω αποσπάσματα:

Βακχικά	Αντιβακχικά
Αθανάσιου Χριστόπουλου	Γεωργίου Σακελλάριου
<i>Βαρελλοθήκη</i>	<i>Βιβλιοθήκη αντί Βαρελλοθήκης</i>
Ἔξω, ἔξω τά βιβλία, Σ' τη φωτιά ἢ φλυαρία. Λέξεις! λόγοι! ὅλα κάτω. Τί τουκάκου σά φυλάττω; Τον Ἀπόλλωνα τους ρίξε, Και ταῖς Μούσαις ὅλαις πνίξε. Τὴν πικρὴν τους δάφνην καῦσε, Κι' ἀπ' τους κόπους πλέον παῦσε. Βάλε Βάκχον και Μαινάδαις, Καί βαρέλια μυριάδες. Νά γενῆ βαρελλοθήκη Ἡ χρυσὴ βιβλιοθήκη. [...] ²⁸³	Ἔξω, ἔξω τά κροντήρια, Ἔξω, πλόσκαις καί ποτήρια. Κούπες, στάμναις ὅλα κάτω. Τί τοῦ κάκου τά φυλάττω; Τόν Διόνυσόν τους ρίξε, Ταῖς Μαινάδαις τ' ὅλαις πνίξε. Τόν πικρόν κισσόν τους καῦσε Καί ἀπό τὴν μέθην παῦσε. Εἰς τόν Ἑλικῶνα τρέξε, Μέ τὰς Μούσας χαίρου, παῖξε. καῦσε τὴν βαρελλοθήκην, σύστησε βιβλιοθήκην. [...] ²⁸⁴

Το 1812 ο Χριστόπουλος εντάσσεται στην αυλή του νέου ηγεμόνα της Βλαχίας Ιωάννη Καρατζά. Είναι επιφορτισμένος με δικαστικά και νομοθετικά καθήκοντα και στη συνέχεια από *καμινάρης* ανέρχεται στο αξίωμα του «άρχοντος του Μεγάλου Λογοθέτου». Επίσης, αναλαμβάνει την προεδρία του ειδικού δικαστηρίου «Λογοθεσία των ξένων υποθέσεων», το οποίο ήταν υπεύθυνο για την εκδίκαση των υποθέσεων ανάμεσα σε αυτόχθονες και ξένους υπηκόους. Το 1817 παραιτήθηκε από τη θέση αυτή και ορίστηκε *μεγάλος καμαράσης*, ο οποίος διαχειριζόταν τα έσοδα του ηγεμονικού θησαυροφυλακίου. Καθοριστική υπήρξε η συμβολή του στο νέο νομοθετικό σχέδιο για ενιαία και ομοιόμορφη νομοθεσία. Το 1818 εγκαθίσταται στο Σιμπίου της Τρανσυλβανίας.

Σημαινούσα σημασία αποκτά το γεγονός πως διαδραμάτισε ενεργό ρόλο κατά την οργάνωση της Ελληνικής Επανάστασης. Το 1819 κατά την παραμονή του στο

²⁸² Μπάκανος (2007), ό.π., σελ.214-215.

²⁸³ Άσματα Διαφόρων ποιητών, Του τε αιμνήστου Ρήγα, και άλλων Φιλελεύθερων Ελλήνων. Ος προσετέθησαν και Ευτράπελα. (1835). Ναύπλιο, σελ.103.

²⁸⁴ Σακελλάριος, Γ. (1817). *Ποιημάτια*. Βιέννη, σελ.213-214.

Σιμπίου έγινε μέλος της Φιλικής Εταιρείας και έμαθε από τους πρώτους τα ονόματα των αρχηγών της. Ήταν ενήμερος για την κατάσταση που επικρατούσε στην υπόδουλη Ελλάδα, ενώ στάλθηκε από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη στα Επτάνησα και συγκεκριμένα στην Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο, ως εκπρόσωπος της Φιλικής Εταιρείας. Παρά το γεγονός της συμμετοχής του στην Επανάσταση εντύπωση προκαλεί η απουσία αναφοράς της στο ποιητικό του έργο που οδήγησε σε επικριτικά σχόλια. Το 1833 εκδόθηκε στο Παρίσι το έργο *Πολιτικά Παράλληλα*, στο οποίο προτείνεται η μορφή διακυβέρνησης που θα ήταν κατάλληλη για το ελεύθερο ελληνικό κράτος. Από το 1836 βρίσκεται στο Βουκουρέστι, όπου και πεθαίνει το 1847²⁸⁵.

Ο Αθανάσιος Χριστόπουλος υπήρξε ένας πολυγραφότατος άνθρωπος που διέθετε εξαιρετική μόρφωση. Εγκατεστημένος στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες ήρθε σε επαφή με τους φαναριώτικους κύκλους και τις νεωτερικές ιδέες. Ήταν ένας από τους εκπροσώπους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και μαζί με τον Ρήγα Βελεστινλή και τον Ιωάννη Βηλαρά διακρίθηκε ως ένας από τους πιο αξιόλογους ποιητές της προεπαναστατικής εποχής. Οι απόψεις του σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα είναι ιδιαίτερα καινοτόμες, ενώ αντίθετα στον πολιτικό χώρο εκφράζει συντηρητικές θέσεις. Τοποθετείται ανάμεσα στην όψιμη περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και στις αρχές του Ρομαντισμού²⁸⁶.

7. Θωμάς Μανδακάσης (1709-1796)

Ένας από τους εισηγητές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού υπήρξε ο ιατροφιλόσοφος Θωμάς Μανδακάσης από την Καστοριά. Παρακολούθησε τα πρώτα του γράμματα στη γενέτειρά του και στη συνέχεια υπήρξε μαθητής του Ευγένιου Βούλγαρη στην Κοζάνη. Αργότερα, μετέβη στη Ρωσία όπου εισήλθε στο γυμνάσιο του μοναστηρίου της Αγίας Τριάδας. Κατά το διάστημα 1752-1757, σπούδασε Ιατρική και Φιλοσοφία στη Γερμανία, στα Πανεπιστήμια της Halle και της Λειψίας, όπου αναγο-

---

²⁸⁵ Μπάκανος (2007), ό.π., σελ.139-142· Μαρινέσκου, Φ. (2016). Ο Αθανάσιος Χριστόπουλος στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 693-703). Γρεβενά, σελ.696-699.

²⁸⁶ Ανδρέου, Λ. Ε. (2002). *Ρήγας Βελεστινλής, σταθμοί και όρια της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σελ.343 και 348· Πλεμμένος, Γ. (2016). Οι πρώτες μελοποιήσεις των έργων του Καστοριανού ποιητή Αθανάσιου Χριστόπουλου. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 705-729), Γρεβενά, σελ.705.

ρεύτηκε διδάκτορας της Ιατρικής το 1757. Η διατριβή του εκδόθηκε στην ελληνική και τη λατινική γλώσσα. Μαθήματα παρακολούθησε και στη Μεγάλη του Γένους Σχολή της Κωνσταντινούπολης. Επιδόθηκε στη συγγραφή έργων φιλοσοφίας, θεολογίας, ψυχολογίας, ποίησης και παιδαγωγικής²⁸⁷.

Το 1767-1770 εργάστηκε ως διδάσκαλος στην Καστοριά, μετά το τέλος της σχολαρχίας του συντηρητικού Σεβαστού Λεοντιάδη, ο οποίος υποστήριζε τον Νεοαριστοτελισμό και τασσόταν κατά του Ευγένιου Βούλγαρη και του Ιώσηπου Μοισιόδακα. Ο Μανδακάσης εισήγαγε τις νέες διαφωτιστικές ιδέες, καθώς γνώριζε άριστα τα φιλοσοφικά ρεύματα της περιόδου και έδωσε πνοή στην προαγωγή των επιστημών με στόχο την ευδαιμονία. Σύμφωνα με την αντίληψη που κυριαρχούσε στα πλαίσια του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, η ευδαιμονία μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της έμφυτης επιθυμίας του ανθρώπου για επιστημονική γνώση²⁸⁸. Συνέβαλε στη βελτίωση της παιδαγωγικής μεθόδου και καθιερώθηκε ως ο πρώτος παιδαγωγός του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Το 1761 εξέδωσε στη Λειψία τη *Φυλλάδα*, η οποία αποτέλεσε το πρώτο έντυπο νεοελληνικό αλφαβητάριο έκτασης 48 σελίδων. Στόχευε στον περιορισμό του αναλφαβητισμού, καθώς πρότεινε τη διδασκαλία της ανάγνωσης στους μαθητές μέσω της εκμάθησης του αλφαβήτου, του συνδυασμού των γραμμάτων του και της αντίληψης του γραπτού λόγου σε δημόδη γλώσσα.

Θεωρεί πως οι βίαιοι δάσκαλοι με «*τὰ ἀπάνθρωπα ξυλίσματα καὶ ὕβρισματα*» και «*τὰ κατηφῆ καὶ θηριώδη φοβερίσματα*», δεν ακολουθούν συστηματική διδασκαλία για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και παρεμποδίζουν τη μάθηση. Οι μαθητές αναγκάζονται να απομνημονεύουν κανόνες «*ὡσὰν ἓνα τραγούδι*». Ο Μανδακάσης προτείνει την επιβράβευση των παιδιών με σκοπό να παρακινηθεί η θέλησή τους για μάθηση: «*οἱ ἔπαινοι καὶ τὰ ἐγκώμια τοῦ διδασκάλου μίαν τοιαύτην ἀγάπην καὶ προθυμίαν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν μικρῶν παιδίων γεννοῦν*». Στο τέλος της *Φυλλάδας* παραθέτει πίνακες των γραμμάτων και των συλλαβών, καθώς επίσης και προσευχές, ψαλμούς και τις Δέκα Εντολές προκειμένου να καλλιεργηθεί η χριστιανική πίστη μέσω του σχολιασμού τους. Από την προσθήκη αυτή διαφαίνεται η βαθιά χριστιανική πίστη

---

²⁸⁷ Τεμπέλης, Η. (2018). «Τὰ ἀπάνθρωπα ξυλίσματα καὶ ὕβρισματα»: Θωμάς Μανδακάσης ο πρώτος παιδαγωγός του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. *Ξενοφών*, (3), σσ. 100-112.

²⁸⁸ Τεμπέλης, Η. (2020). Η «λογική καὶ ἄυλος καὶ ἀθάνατος ψυχὴ» κατά τον ιατροφιλόσοφο Θωμά Μανδακάση. Στο *Αυτογνωσία και επιμέλεια Ψυχής/Εαυτού*, επιμ. Μ. Μουζάλα, σσ.285-298. Αθήνα: Παπαζήση, σελ.287 και 292.

του. Χαρακτηρίζει προβληματικά τα άλλα παιδαγωγικά συστήματα, ενώ ο ίδιος προκρίνει το δικό του σύστημα ως «εύτακτο, εύκολο και γρήγορο».

Το έργο του επικροτεί ο Αδαμάντιος Κοραής, ο οποίος χρησιμοποίησε οκτώ σελίδες της Φυλλάδας στη συγγραφή του δικού του βιβλίου *Σύνοψις τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας καὶ τῆς Κατηγήσεως*, γράφοντας ότι: «θέλει μάθη νὰ ἀναγινώσκη ἐλευθέρως, χωρὶς νὰ ἔχη χρεῖαν κανενὸς ἄλλου βιβλίου. Τοῦτο εἶναι τὸ αἴτιον, διὰ τὸ ὅποιον ἔθηκα πρὸ τῆς Συνόψεως τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας τὴν Φυλλάδα, διατεταγμένην κατὰ τὸν εὐμέθοδον καὶ εὐκόλον τρόπον τοῦ ἀναγινώσκειν τοῦ φιλάτου μοι καὶ Ἐξοχωτάτου Ἰατροφιλοσόφου, κυρίου Θωμᾶ τοῦ Μανδακάση»²⁸⁹. Επομένως καταλήγουμε στο συμπέρασμα, ότι ο Θωμάς Μανδακάσης συνετέλεσε στη διάδοση των διαφωτιστικών ιδεών στην πατρίδα του, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο παιδαγωγικό σύστημα που θα έπρεπε να ακολουθηθεί προκειμένου να συντελεστεί η πνευματική άνοδος αλλά και η ενίσχυση της θρησκευτικής πίστης.

γ. Οι εκδότες

Πρωτεργάτες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού υπήρξαν οι Σιατιστινοί αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου, Γεώργιος και Πούλιος ή Πούπλιος, μέσω της εκδοτικής τους δραστηριότητας. Το 1790, υπό τον τίτλο «Είδησις», γνωστοποιούν την έκδοση της πρώτης σωζόμενης ελληνικής εφημερίδας με την ονομασία *Εφημερίς*, δηλώνοντας τη σύνδεση της επαγγελματικής τους δραστηριότητας με τις εθνικές και πολιτικές πεποιθήσεις τους. Με τη συμμετοχή τους στις επαναστατικές επιχειρήσεις του Ρήγα, μέσω της εκτύπωσης των προκηρύξεών του αλλά και τη συνεργασία τους με το Γαλλικό Υπουργείο Εξωτερικών με σκοπό τη διάδοση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, κατατάσσονται στους προδρόμους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού²⁹⁰.

Με καταγωγή από τη Σιάτιστα μετοίκησαν στην Ουγγαρία κατά την παιδική τους ηλικία ακολουθώντας τον πατέρα τους Μάρκο, ο οποίος ήταν αρχικά εγκατεστημένος έως το 1776 στην Αιγόπολη (Kecskemet) και στη συνέχεια στη Βιέννη. Ο Γεώργιος Πούλιου, γεννημένος το 1766, ασχολήθηκε με το εμπόριο και όταν

²⁸⁹ Τεμπέλης (2018), ό.π., σελ.100-107.

²⁹⁰ Δάρδας Ν., Α. (1996). Οι ελληνικές εκδόσεις των Μαρκίδων Πούλιου στη Βιέννη (1791-1797). Στο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης* (σσ. 81-118), Κοζάνη, σελ.81-82.

το 1793 έλαβε την αυστριακή υπηκοότητα ανήλθε στην εξέχουσα θέση του «εμπορομεσίτη των ανατολικών ειδών». Κατείχε γνώσεις λογιστικής και ξένων γλωσσών, όπως τη γερμανική και τις γλώσσες των ανατολικών χωρών. Το 1797 συλλαμβάνεται ως συνεργάτης του Ρήγα αλλά δεν παραδίδεται στις οθωμανικές αρχές λόγω της αυστριακής υπηκοότητας. Η απέλασή του τον οδήγησε σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις τη Λειψία, τη Φρανκφούρτη, το Furt και αργότερα στο Παρίσι. Βρισκόμενος στη γαλλική πρωτεύουσα συμβάλλει στη δημιουργία επαναστατικών ομάδων στον ελλαδικό χώρο, μέσω της Αγκώνα όπου εντάσσεται σε δίκτυο πρακτόρων. Μετά από πολλά χρόνια, το 1819, επιστρέφει στη Βιέννη και το 1830 πεθαίνει στη Νυρεμβέργη²⁹¹.

Για τον Πούλιο ή Πούπλιο δεν διαθέτουμε στοιχεία για την ημερομηνία γέννησης ή της αποδημίας του στα εδάφη της Αυστροουγγαρίας, πιθανότατα όμως ήταν μεγαλύτερος από τον Γεώργιο. Το 1786 διορίζεται στην υπηρεσία του αυτοκράτορα Ιωσήφ Β΄ ως φοροτεχνικός υπάλληλος, «γεωμέτρης», διατηρώντας τη θέση του έως το 1790. Με σκοπό την άσκηση του εμπορίου και την πώληση βιβλίων μεταβαίνει στο Βουκουρέστι και το Ιάσιο, γι' αυτό και δεν συνελήφθη μαζί με τον αδελφό του το 1797. Το 1798 πιθανότατα βρίσκεται στη Σιάτιστα και το 1800 ζητά την επτανησιακή υπηκοότητα, καθώς και άδεια για τη σύσταση εκδοτικής επιχείρησης στην Κέρκυρα. Ωστόσο, δεν έγινε δεκτό το αίτημά του²⁹².

Κατά την παραμονή τους στη Βιέννη, συνεργάζονται με τον Baumeister, ο οποίος διέθετε τυπογραφείο από το 1781. Στον κύκλο του ανήκε ο Γιαννιώτης έμπορος και εκδότης Πολυζώης Λαμπανιτζιώτης και ο Ζακυνθινός Γεώργιος Βεντότης, ο οποίος το 1791 ίδρυσε δικό του τυπογραφείο. Τότε εμφανίζονται οι Μαρκίδες και αναλαμβάνουν το τυπογραφείο του Baumeister ξεκινώντας έτσι την εκδοτική τους πορεία με την έκδοση της *Εφημερίδος*. Μετά το 1791 οι ελληνικές εκδόσεις περιέρχονται στα χέρια τους, καθώς γνώριζαν την τέχνη της τυπογραφίας αλλά και το εμπόριο βιβλίων. Εκτυπώνουν ελληνικά και ξένα βιβλία με τη δική τους επωνυμία χωρίς να είναι οι επίσημοι κάτοχοι του τυπογραφείου²⁹³.

Οι ελληνικές εκδόσεις έως το 1792 φέρουν την παλιά επωνυμία «Τύποις του Βαουμαϊστέρου» ή «Παρά Ίωσήφ τῷ Βαουμαϊστέρω», ενώ αργότερα και ιδιαίτερα το

---

²⁹¹ Δάρδας (1996), ό.π., σελ.83-85.

²⁹² Ό.π., σελ.85-88.

²⁹³ Ό.π., σελ.90-93.

τα έτη 1796-1797 τη νέα «Παρά Μαρκίδ. (ή Μαρκ.) Πούλιου» ή «Τύποις Μαρκ. Πούλιου» ή «Παρά τοῖς ἀυταδέλφοις Μαρκίδ. Πούλιου». Εκτός από την *Εφημερίδα* είχαν αναλάβει και την έκδοση της σερβικής *Serbskija Ponsednvnija Novini* κατά το διάστημα 1791-1792. Σε τέσσερα βιβλία που εξέδωσαν υπάρχει τυπογραφικό έμβλημα, στο οποίο απεικονίζεται η θεά Αθηνά, καθισμένη σε θρόνο κρατώντας ένα δόρυ και μια ασπίδα, όπου αναγράφονται τα αρχικά του ονόματός τους ΜΠ. Δίπλα στην ασπίδα στέκεται μια κουκουβάγια που συμβολίζει τη σοφία και την παιδεία. Πάνω από την Αθηνά εγγράφεται η ομηρική φράση «*Τούτοισιν μέν ταῦτα μέλει*»²⁹⁴.

Εικόνα 7. Το έμβλημα του τυπογραφείου των αδελφών Μαρκίδων Πούλιου

Επομένως, οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου, συνετέλεσαν στη διάδοση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Συμμετείχαν ενεργά στο επαναστατικό κίνημα του Ρήγα, καθώς στο τυπογραφείο τους τύπωσαν 3.000 αντίτυπα της *Επαναστατικής Προκήρυξης* μαζί με *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, το *Σύνταγμα* και τον *Θούριο*. Το [*Στρατιωτικόν*] *Εγκόλπιον*, μια Δημοκρατική Κατήχηση και δύο επαναστατικά τραγούδια που βρέθηκαν στην κατοχή του Ρήγα είχαν τυπωθεί επίσης από τους Μαρκίδες. Μετά τη σύλληψη του Ρήγα το τυπογραφείο έκλεισε και οι ίδιοι απελάθηκαν. Υπέρμαχοι της παιδείας, επιθυμούν να συμβάλουν στη δημιουργία της εθνικής πολιτικής συνείδησης των συμπατριωτών τους και την απελευθέρωση της πατρίδας τους από τους Οθωμανούς κατακτητές. Οι αδελφοί Πούλιου θεραπεύουν τον *Λόγιο* και τον *Κερδώο Ερμή* και με αυτόν τον τρόπο εντάσσονται στη χορεία των εμπορολόγων.

Η αναγγελία της εκδοτικής τους δραστηριότητας με τον τίτλο «Εΐδησις» αναφέρει: *Ἡ φιλομάθεια ἐμφυτεύει εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν πολυμάθειαν, ἢ ὅποια τοὺς κάνει εὐτυχεῖς καὶ εὐδαίμονας. Τοῦτο τό νά εἶναι ἀληθές, ἄς ξαναγυρίσωμεν εἰς τὴν*

²⁹⁴ Δάρδας (1996), ό.π., σελ.93-95.

σκέψιν τῶν προπατόρων τῆς ΕΛΛΑΔΟΣ (εδώ εννοείται ὅλη ἡ διασπορά των Ελλήνων) τότε θέλλομεν ἰδῆ, ὅταν αὐτὴ μέ τὴν ἐλευθερίαν ἔζη, καί μέ τὴν αὐτονομίαν ἐκυβερνᾶτο, ὅταν τρωμένη, ἀπὸ τὸν ἔρωτα τοῦ πολιτικοῦ καλλωπισμοῦ, ἐσπούδαζε πῶς νά διαφέρῃ ἀπὸ τὰς παροικίας τῶν ἐπιλοίπων ἐθνῶν²⁹⁵.

Εικόνα 8. Το πρώτο φύλλο της Εφημερίδος των αδελφών Πούλιου του 1790

²⁹⁵ Δάρδας (1996), ὁ.π., σελ.88 και 117.

δ. Οι συγγραφείς

1. Γεώργιος Ζαβίρας (1744-1804)

Ο Γεώργιος Ζαβίρας υπήρξε ένας από σημαντικότερους λόγιους και συγγραφείς της προεπαναστατικής περιόδου. Γεννήθηκε στη Σιάτιστα το 1744 και από πολύ μικρή ηλικία έδειξε την έφεσή του στα γράμματα. Τον συνέδεαν συγγενικές σχέσεις με τον Μιχαήλ Παπαγεωργίου, καθώς ήταν θείος του. Μαθήτευσε κοντά του και διδάχθηκε τα εγκύκλια μαθήματα. Πιθανότατα ο θείος του διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του, καθώς οι επαφές τους διατηρήθηκαν και κατά την παραμονή τους στην Αυστροουγγαρία, όπως επιβεβαιώνουν οι επιστολές που είχε στην κατοχή του ο Ζαβίρας. Αργότερα, παρακολούθησε τα μαθήματα του Νικολάου Βάρκοση, ο οποίος παρέδιδε τη *Λογική* του Γεράσιμου Βλάχου και του Βαουμαϊστέρου, καθώς και την *Μεταφυσική* του Γενουηνσίου. Στη συνέχεια, το 1760, μετέβη την Ουγγαρία με σκοπό την άσκηση του εμπορίου. Στην Κολοκία σπούδασε νεότερη φιλοσοφία και κατάφερε να συστήσει την προσωπική του βιβλιοθήκη²⁹⁶.

Κατά την παραμονή του στα εδάφη της Ουγγαρίας ανέπτυξε φιλικές σχέσεις με ιερείς της αρχιεπισκοπής της Κολοκίας και επισκεπτόταν συχνά τη βιβλιοθήκη της. Η ίδρυση σχολείου για τους ορθόδοξους ευνόησε την αγορά βιβλίων. Εκτός από τη γνώση των αρχαίων και νέων ελληνικών και λατινικών γνώριζε ευρωπαϊκές γλώσσες. Ανάμεσά τους ήταν τα ουγγρικά, τα γερμανικά, τα γαλλικά, τα ιταλικά και τα σερβικά, ενώ προς το τέλος της ζωής του επιδόθηκε στην εκμάθηση αγγλικών. Ταξίδευε διαρκώς, ιδιαίτερα στη Βιέννη, το Βουκουρέστι, τη Μοραβία, Βοημία, Σαξονία και Βορρουνσία και τα Πανεπιστήμια της Γερμανίας. Η πλουσιότερη βιβλιοθήκη του, που περιλάμβανε 957 έργα, κληροδοτήθηκε μετά τον θάνατό του το 1804 στην ελληνική κοινότητα της Πέστης. Η πράξη αυτή τον κατέταξε στη χορεία των ευεργετών της πατρίδας²⁹⁷.

Το αξιολογότερο έργο του Ζαβίρα ήταν η *Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν Θέατρον*. Επρόκειτο για ένα έργο που περιείχε την ιστορία 350 χρόνων του ελληνικού πνεύματος,

---

²⁹⁶ Ζυγούρης, Φ. (2010). *Ιστορικά σημειώματα περί Σιατίστης και λαογραφικά αυτής*. Σιάτιστα, σελ.402-403· Παπάς Α., Α. (2015). «Μιχαήλ Παπαγεωργίου ο Σιατιστεύς: Ο λόγιος δάσκαλος του 18ου αιώνα και το συγγραφικό του έργο». Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, σελ.55.

²⁹⁷ Horvath, E. (1937). *Η ζωή και τα έργα του Γεωργίου Ζαβίρα*. (Σ. Λάμπρου, Μεταφρ.). Βουδαπέστη, σελ.8-11· Ζυγούρης, ό.π., σελ.406.

με αφετηρία την Άλωση της Πόλης και τερματικό σταθμό τα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Προχώρησε στη συγγραφή του λόγω μιας αντιπαράθεσης που είχε δημιουργηθεί με κάποιον Καλβινιστή, ο οποίος θεωρούσε πως οι Έλληνες συγγραφείς απουσιάζουν από την πνευματική ζωή της χώρας από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Μνημονεύει τους λόγιους με πρωτεργάτη τον Γεννάδιο Σχολάριο, οι οποίοι μετέβησαν μετά την Άλωση στην Ιταλία ευνοούμενοι από τα παρεχόμενα προνόμια της Εκκλησίας. Έτσι, συνέχισαν την πνευματική δράση τους με τη βοήθεια της Εκκλησίας, καθώς εκείνη διαχειριζόταν την ελληνική παιδεία αλλά και με τη συμβολή των τυπογραφείων. Επίσης, η παρουσία των Φαναριωτών στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες υπήρξε καταλυτική, καθώς λειτούργησε «εκπολιτιστικά» προάγοντας τον ελληνικό πολιτισμό και την ελληνική γλώσσα²⁹⁸.

Αναλύει τα ιδανικά των λογίων τα οποία συνοψίζονται στο τρίπτυχο Γλώσσα- Εκκλησία- Γένος. Με τον όρο γλώσσα εννοείται η αρχαία ελληνική. Την περίοδο που δραστηριοποιείται ο Ζαβίρας, οι εκπρόσωποί της αρνούνται την εισαγωγή οποιουδήποτε νεωτερικού στοιχείου. Για τον λόγο αυτόν, ο συγγραφέας επιλέγει να ταχθεί στο πλευρό των συντηρητικών και ακολουθεί τους κανόνες της αρχαίας ελληνικής. Η Εκκλησία διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο κατά την περίοδο της οθωμανοκρατίας. Τα έργα των λογίων χαρακτηρίζονται από αφοσίωση στο ορθόδοξο δόγμα και αντίσταση στον καθολικισμό και τον προτεσταντισμό. Η επιλογή της γλώσσας σε συνδυασμό με την ορθόδοξη πίστη θα συνέβαλαν στην άνοδο του Γένους.

Το Γένος δίνει ώθηση στο έργο τους, είναι η «*κινητήρια δύναμη των αισθημάτων τους*». Προς όφελος του ελληνισμού συγγράφουν, αντιγράφουν, εκδίδουν και διακινούν ελληνικά βιβλία. Ο Ζαβίρας τονίζει τη σημασία των ελληνικών τυπογραφείων με πρώτο εκείνο του Γ. Βεντότη, ο οποίος ήταν ο «*πρῶτος τῶν ἐλλήνων συνέστησεν ἐκεῖ ἐλληνικὴν τυπογραφίαν ἐν ἧ ἔτυπώθησαν διάφορα βιβλία εἰς τὴν γλῶσσαν· οὐ μὴν δέ ἀλλὰ καὶ πρῶτος ἐχρημάτισαν εἰς τὸ γένος ἡμῶν. ὁποῦ ἐξέδοτο ἐφημερίδα: εἰς τὴν γλῶσσαν μας καὶ Καλενδάρια τοιαῦτα ὁποῦ οὐδέποτε εἶχε πρότερον τὸ γένος μας*». Επίσης, αναφέρεται στο άδοξο τέλος του Ρήγα και των συντρόφων του, καθώς ο θάνατός τους εμπόδισε την προσπάθειά τους να ωφελήσουν το υπόδουλο γένος. Μνημονεύει και τους αδελφούς Πούλιου, οι οποίοι λόγω της εξορίας τους και

---

²⁹⁸ Horvath (1937), ό.π., σελ.67-68· Ζυγούρης (2010), ό.π., σελ.405.

το κλείσιμο του τυπογραφείου τους δεν κατάφεραν να εκδώσουν περισσότερα ωφέλιμα βιβλία για τους ομογενείς τους²⁹⁹.

Το πόνημα του Ζαβίρα ήταν ευρέως γνωστό ήδη από το 1812, όταν η Ιόνιος Ακαδημία το χρησιμοποίησε για να αντλήσει πληροφορίες σχετικά με την ελληνική εκπαίδευση και τα τυπογραφεία κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας. Ιδιαίτερο ρόλο διαδραμάτισε το 1865 κατά τον φιλολογικό διαγωνισμό του Πανεπιστημίου Αθηνών με θέμα την διερεύνηση των λογίων της μεταβυζαντινής περιόδου. Αναμετρήθηκε με τη *Νεοελληνική Φιλολογία* του Σάθα, ο οποίος το χρησιμοποίησε ως πρότυπο, καθώς παραπέμπει συνεχώς στον συγγραφέα και σε ορισμένα σημεία παρουσιάζει εμφανείς ομοιότητες. Τον διαγωνισμό κέρδισε η *Νεοελληνική Φιλολογία* αδικώντας, θα λέγαμε, το έργο του Ζαβίρα.

Η *Νέα Ελλάς* του Γεωργίου Ζαβίρα αποτέλεσε το αξιολογότερο έργο της νεοελληνικής φιλολογίας και κατέστη πρότυπο των μεταγενέστερων αντίστοιχων καταγραφών, όπως η βιογραφική συλλογή του Σάθα. Σημαντική παρακαταθήκη των επόμενων γενεών, καθώς χωρίς αυτό θα είχαν χαθεί σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία των πεπαιδευμένων ανδρών που συνέβαλαν στην προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης. Ο στόχος της συγγραφής της *Νέας Ελλάδος* θα είχε εκπληρωθεί αν είχε εκδοθεί περί το 1800, δηλαδή κατά τα προεπαναστατικά χρόνια. Ο Ζαβίρας δεν κατάφερε να δει το έργο του να εκδίδεται. Το χειρόγραφο του άλλαξε πολλά χέρια, από τη βιβλιοθήκη του πέρασε στην κατοχή του Άνθιμου Γαζή, του Θεόκλητου Φαρμακίδη και του Κωνσταντίνου Ασώπιου. Μετά λοιπόν από πολλές περιπέτειες εκδόθηκε το 1872 από τον Γεώργιο Κρέμο³⁰⁰.

2. Γεώργιος Ρουσιάδης (1783-1854)

Ο Γεώργιος Ρουσιάδης συμπεριλαμβάνεται στην ομάδα των Ελλήνων συγγραφέων της προεπαναστατικής περιόδου, του οποίου η δράση εντοπίζεται και μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, κατά την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα. Καταγόταν από την Κοζάνη και ήταν γιος του Ρούση Κοντορούση. Διδάχθηκε τα πρώτα του γράμματα, τα Γραμματικά, στη Σχολή Παγούνη από τον Αμφιλόχιο Παρασκευά. Όταν διακόπηκε η αποστολή χρημάτων από τη Βενετία και αποχώρησε Αμφιλόχιος, εγκαταστάθηκε για τρία χρόνια στην Τρίκκη Θεσσαλίας, όπου μαθήτευσε

---

²⁹⁹ Horvath (1937), ό.π., σελ.69-72.

³⁰⁰ Ό.π., σελ.73-79.

κοντά στον Στέφανο Σταμκίδη. Στη συνέχεια, μετέβη στην Καστοριά, όπου παρακολούθησε μαθήματα Ποιητικής, Λογικής και Ρητορικής από τον διδάσκαλο Οικονόμου και τον ιερέα Θεόφιλο. Όταν επέστρεψε στην Κοζάνη ένα δυσάρεστο γεγονός τον ανάγκασε να την εγκαταλείψει. Ο βοεβόδας της πόλης ενημέρωσε τον πατέρα του για την επιθυμία του Αλή Πασά να τον μεταφέρει στα Ιωάννινα ως ακόλουθό του «ιτς-ογλάν». Έτσι, μεταναστεύει στην Πέστη το 1802 με σκοπό την άσκηση εμπορικών δραστηριοτήτων³⁰¹.

Η έλλειψη εμπορικής κατάρτισης τον οδήγησε σε χρεοκοπία και στην εγκατάστασή του στη Βιέννη, έτσι ώστε να εργαστεί ως εμπορικός γραμματέας. Το 1806 βρίσκεται στην Τεργέστη, ως γραμματικός και καταστιχάριος. Σύμφωνα με τον Λιούφη, παρέμεινε εκεί για 2 χρόνια και στη συνέχεια μετέβη στο Βουκουρέστι μετά από πρόσκληση συγγενικών του προσώπων, με σκοπό τη δημιουργία εμπορικού συνεταιρισμού. Όταν η επιχείρηση καταστρέφεται από το ξέσπασμα πυρκαγιάς, βρίσκει την ευκαιρία να μάθει τη γαλλική γλώσσα. Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν έχει εξακριβωθεί από άλλες πηγές, οπότε είναι αμφίβολο. Επιστρέφοντας στην αυστριακή πρωτεύουσα με τη συνοδεία του γαλλικού στρατεύματος του Ναπολέοντα, το 1810, συνήψε γάμο με την Άννα ή Νίνα Ισράιλτζα, η οποία ήταν κόρη του θαλαμηπόλου του αυτοκράτορα Φραγκίσκου Α΄, ενώ ο αδελφός της υπήρξε μέλος του υπουργικού συμβουλίου. Με τα χρήματα που έλαβε από την προίκα της συζύγου του επιχείρησε να ασχοληθεί και πάλι με το εμπόριο, χωρίς επιτυχία που τον οδήγησε στη χρεοκοπία και τη φυλάκισή του³⁰².

Κατά τη διάρκεια της κράτησής του στις φυλακές, παραφράζει την *Ιλιάδα* του Ομήρου, η οποία αποτέλεσε την πρώτη συγγραφική του προσπάθεια³⁰³. Ο ακριβής τίτλος της: *Όμηρου Ίλιάς παραφρασθεῖσα καὶ ὁμοιοκαταλήκτως στιχουργηθεῖσα μετὰ Προσθήκης ἀναγκαίων καὶ ἐπωφελῶν ὑποσημειώσεων καὶ ἀναρτήσεως τῆς Μυθολογίας, Ἀλληγορίας καὶ ἀληθοῦς Ἱστορίας πάντων τῶν ἐν αὐτῇ ἐμπιπτόντων Θεῶν, Ἡμιθέων καὶ Ἐνδόξων Ὑποκειμένων, πρὸς χρῆσιν τῆς Νεολαίας καὶ τῶν πρὸς κατάληψιν τοῦ Ὀμηρικοῦ καλάμου ἀδυνάτων. Καὶ νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα μετὰ διαφορῶν*

³⁰¹ Παπαγεωργίου, Γ. (1992). Ο Κοζανίτης λόγιος ἔμπορος Γεώργιος Ρουσιάδης. *Δωδώνη*, (21), σσ. 345-383.

³⁰² Ὁ.π., σελ.350-351· Λιούφης, Π. (1924). *Ἱστορία της Κοζάνης*. Αθήνα, σελ.218-219.

³⁰³ Παπαγεωργίου, ὁ.π., σελ.351.

χαλκογραφικῶν Εἰκόνων εἰς δέκα τρία τμήματα παρά Γεωργίου Ρουσιάδου τοῦ ἐκ Κοζάνης[...].

Ο πρώτος τόμος εκδόθηκε το 1817 στη Βιέννη με δαπάνη των συνδρομητῶν και της προκαταβολῆς του εμπόρου Σπυρίδωνα Τζέλλιου. Ακολούθησε η ἔκδοση των υπόλοιπων 12 τόμων, οι οποίοι χρηματοδοτήθηκαν ἀπὸ τους «φιλόμουςσους Ἕλληνες και φιλέλληνες» και με την προκαταβολή του βαρῶνου Γεωργίου Σακελλαρίου ἀπὸ την Ανδριανούπολη. Ο τελευταῖος τόμος του ἔργου εκδόθηκε το 1819³⁰⁴. Περιλάμβανε το αρχαῖο κείμενο, την παράφραση και τα σχόλια, τα οποία βασίστηκαν σε αντιλήψεις των Ευρωπαϊῶν συγγραφέων. Για τον πολιτισμό και τη γλώσσα ἔλαβε πληροφορίες ἀπὸ τους αρχαίους και σύγχρονους Ἕλληνες συγγραφείς. Επίσης, αναφέρεται στους θεούς και τους ἥρωες της *Ιλιάδας* παρέχοντας στοιχεία ἀπὸ τη μυθολογία. Ὅπως δηλώνει και ο ἴδιος στον τίτλο το ἔργο εἶναι διακοσμημένο με πολλές χαλκογραφίες. Με την παράφραση της *Ιλιάδας* ο Γ. Ρουσιάδης καθιερώθηκε ως ο πρώτος συγγραφέας της ιστορίας της Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας που ασχολήθηκε με την ἀπόδοσή της στη νεοελληνική. Αποδόθηκε σε ιαμβικό δεκαπεντασύλλαβο στίχο με ομοιοκαταληξία. Ὡστόσο, συχνά παρατηρεῖται παραποίηση του ακριβοῦς νοήματος προκειμένου να μη χαθεῖ η ομοιοκαταληξία του πρωτότυπου³⁰⁵.

Στον πρόλογο ο συγγραφέας δηλώνει τους λόγους για τους οποίους προχώρησε στην παράφραση του ομηρικού ἔπους και τον τρόπο συγγραφῆς του. Αναφέρεται στους ξένους λαούς, οι οποίοι μετέφρασαν τον Ὅμηρο ἐξαίροντας τις ἀπόψεις του, την υπόθεση του ἔργου και την ἀνάδειξη πολλῶν διαφορετικῶν ηρώων. Για τον λόγο αυτό, επιχειρεῖ την παράφραση της *Ιλιάδας* στην «καθομιλουμένη» γλώσσα των Ελλήνων: «Ὅθεν τολμῶ νά πιστεύσω βεβαίως ὅτι ἡ παράφρασίς μου αὕτη θέλει τοῖς εἶναι ἐφετή καί εὐπρόσδεκτος, διότι ὄχι μόνον θέλει τοῖς παραστήσει εὐκαταλήπτους τάς εὐγενεῖς καί ὑψηλάς τοῦ Ὁμήρου ἰδέας διά τοῦ εἰς τάς ἀκοάς των συνεθισμένου τῆς μητρικῆς των γλώσσης τόνου, ἀλλά θέλει τούς καταστήσει ἱκανούς διά ν' αἰσθανθοῦν καί ὄλην τήν ἡδυτητα τῶν Ὁμηρικῶν ἐκφράσεων ἐντελῆ καί ἀδιάφθορον, διά τῆς στενῆς συγγενικῆς σχέσεως τῆς προπατορικῆς των καί τῆς νῦν καθομιλουμένης γλώσσης των [...]».

³⁰⁴ Παπαγεωργίου (1992), ὁ.π., σελ.359-362. Οι συνδρομητές κινητοποιήθηκαν μετὰ ἀπὸ ἔκκληση του Ρουσιάδη στο περιοδικό *Λόγιος Ερμῆς. Ερμῆς ο Λόγιος*, 1^η Αυγούστου 1816, σελ.267-269.

³⁰⁵ Μπουμπουλίδης Κ., Φ. (1977). «Ποικίλα φιλογολικά Α' ἀνέκδοτα στιχουργήματα του Μιχαήλ Περδικάρη». *Μακεδονικά*, σσ. 236-257.

Επίσης, δηλώνει το ενδιαφέρον του για τον φωτισμό του Γένους και την εξάλειψη της δεισδαιμονίας προς όφελος των ομογενών του: «*πλήν ἢ ἔνθερμος ἔφεσις τοῦ νά φανῶ κάγώ ἤδη, καθ' ὄν καιρόν τό τῆς ὀρθῆς παιδείας φῶς ἤρξατο ν' ἀποδιώκη ἀπό τήν γῆν τῆς Ἑλλάδος τό σκότος τῆς δεισδαιμονίας μέ τήν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ, ἐπωφελῆς, ὅσον τό κατ' ἐμέ, εἰς τούς ὁμογενεῖς μου, ὁ διακαῆς μου ζῆλος τοῦ νά προσφέρω κάγώ εἰς τήν προσφιλή μοι πατρίδα ὡς εὐγνώμον τῆς τέκνον...*». Απολογείται για τυχόν λάθη του σε περίπτωση που δεν ανταποκρίνονται στο πρωτότυπο κείμενο, καθώς αυτό θα οφείλεται σε δική του αδυναμία και όχι της ελληνικής γλώσσας. Ζητά την επιείκεια των αυστηρών αναγνωστών και την αποδοχή του πονήματός του³⁰⁶.

Όσον αφορά στην επιλογή του λεξιλογίου, το οποίο περιέχει αρχαϊκά στοιχεία, έχει ως στόχο τους αναγνώστες που θεωρούν ότι ο Όμηρος είναι «*πάντη νεκρός*», καθώς επίσης και το νεανικό κοινό που αγνοεί την ποίησή του: «*οὐχί διό τούς σοφούς καί πεπαιδευμένους, οἵτινες δέν ἔχουσι χρείαν αὐτῆς, ἀλλά δι' ἐκείνους μόνον εἰς τῶν ὀποίων τούς ὀφθαλμούς ὁ Ὅμηρος εἶναι πάντη νεκρός καί δι' ἐκείνους τῶν νέων οἵτινες ἀρχίζουσι ν' ἀναγινώσκουσι τάς ποιήσεις τοῦ Ὁμήρου*». Συχνά, χρησιμοποιεῖ υποσημειώσεις προκειμένου να καταστήσει κατανοητό το ομηρικό λεξιλόγιο, το οποίο είναι κοινό και στην παράφραση ή σε περίπτωση της αντικατάστασής του με νέες άγνωστες λέξεις. Οι επεξηγήσεις του ίσως προβάλλουν την αδυναμία του να αναπαραγάγει το αρχαίο κείμενο³⁰⁷.

Η παράφραση του Ρουσιάδη δέχτηκε αρνητική κριτική και θεωρήθηκε αποτυχημένη ιδιαίτερα από τον Π.Μ. Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος δημοσίευσε την άποψή του στον *Λόγιο Ερμή*. Τη χαρακτήρισε *χειροτέρα και ἀηδεστέρα* από τις προηγούμενες προσπάθειες, δηλαδή τον *Νέο Ερωτόκριτο* και την *Κρίσι του Πάριδος*. Στρέφεται κατά των παραφράσεων, καθώς πιστεύει πως δεν αποτελούν χρήσιμο εργαλείο για τους σπουδαστές, διαφορετικά θα διδάσκονταν σε όλα τα σχολεία. Η κριτική του στοχεύει και στην στιχουργική του Ρουσιάδη: «*Ἀπόρησαν μερικοί διατί δέν ἔκαμε πεζήν τήν παράφρασιν, ἀφοῦ εἶδεν ὅτι δέν ἐπιτυγχάνει εἰς τήν στιχουργίαν. Ἀλλά τό εἶδεν ἄραγε;*». Υποστηρικτές του Ρουσιάδη υπήρξαν οι συντάκτες του περιοδικού *Καλλιόπη*, κατηγορώντας τον Π.Μ. «*μισέλληνα*» που διακατέχεται από «*φατριαστικόν μῖσος*». Σε

³⁰⁶ Μπουμπουλίδης (1993), ό.π., σελ.247-248.

³⁰⁷ Ό.π., σελ.253-254.

άλλη κριτική της παράφρασης, χωρίς να γνωρίζουμε το όνομα του συντάκτη, διατυπώνεται το δίστιχο³⁰⁸:

Τόν Όμηρον τυφλόν ιδών ήρώτησεν ό Άδης·
«Καί ποῖος σέ έτύφλωσεν;»

— Ό Γ. Ρουσιάδης.

Όπως προαναφέρθηκε, η συγγραφή της παράφρασης της Ιλιάδας πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του. Όταν αποφυλακίστηκε, εργάστηκε ως οικοδιδάσκαλος των αρχαίων ελληνικών σε μαθητές που προέρχονταν από πλούσιες οικογένειες Ελλήνων εμπόρων, προκειμένου να εξασφαλίσει τα προς το ζην. Η πληρωμή του συχνά γινόταν σε είδος, όπως στην περίπτωση του μεγαλέμπορου Σπυρίδωνα Τζέλλιου από το Αργυρόκαστρο, ο οποίος του παρέδωσε ύφασμα κασμίρι ως αντάλλαγμα για τη διδασκαλία στον γιο του. Αργότερα χρηματοδότησε την έκδοση του πρώτου τόμου της Ιλιάδας. Ο Ρουσιάδης παρέδιδε μαθήματα κατά το χρονικό διάστημα 1817-1822, παράλληλα με το συγγραφικό του έργο³⁰⁹.

Κατά τα έτη 1819 και 1820, εκδόθηκαν στη Βιέννη τα *Ημερολόγια* του Ρουσιάδη. Στην πρώτη έκδοση αναγράφεται το γενεαλογικό δέντρο των Ευρωπαϊών βασιλέων και αυτοκρατόρων, η λίστα των πατριαρχών και τα μέλη της Ιεράς Συνόδου, ενώ παρεμβάλλεται ένα «ποικιλοτερπές προσάρτημα», που περιέχει μύθους, αινίγματα και ποιήματα. Επίσης, συμπεριλαμβάνονται συμβουλές ιατρικής, οδηγίες «οίκιακής οικονομίας», καθώς και πληροφορίες για τις εμποροπανηγύρεις της Ελλάδας και τις «πόστες». Στη δεύτερη έκδοση του 1820, εμπεριέχεται το «Χρονικόν Πρακτικόν» των ετών 1798-1842, η ιεραρχία των μελών της Ιεράς Συνόδου, οδηγίες πρώτων βοηθειών, πληροφορίες των εμποροπανηγύρεων και οι «πόστες». Την ίδια χρονιά, δημοσιεύτηκε *Η έλευθέρωσις τών Θηβών. Τραγωδία εις Πέντε Πράξεις*, που αποτέλεσε τη μετάφραση από το γερμανικό πρωτότυπο του Κ.Φ. Βάισε με τη χρηματοδότηση κάποιου «φιλογενέστατου Μακεδώνος». Ένα τρίτο έργο εκδόθηκε το 1820 με τίτλο *Η Ανακάλυψις τής Αμερικής. Βιβλίον ψυχαγωγικόν διά Παῖδας καί Νεανίσκους*, αποτελούμενο από τρεις τόμους. Επρόκειτο για μετάφραση από τη γερμανική στην ελληνική γλώσσα, στο οποίο ο Ρουσιάδης υπήρξε διορθωτής και επιμελητής³¹⁰.

³⁰⁸ Μπουμπουλίδης (1993), ό.π., σελ.255-256· *Ερμής ο Λόγιος*, 1^η Φεβρουαρίου 1819, σελ.92-98.

³⁰⁹ Παπαγεωργίου (1992), ό.π., σελ.351-352.

³¹⁰ Ό.π., σελ.368-369.

Το 1822 η γνωριμία του με τον μεγαλέμπορο Στάικο Καλογιάννου θα του δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα. Εγκαταλείπει το επάγγελμα του δασκάλου προκειμένου να βοηθήσει τον Στάικο με το ξεκαθάρισμα των οικονομικών λογαριασμών του. Η αμοιβή του υπήρξε ιδιαίτερα γενναιόδωρη και έτσι τον ακολούθησε στο Έσσην και το Σεμλίνο. Οι ικανότητες του Ρουσιάδη κίνησαν το ενδιαφέρον του εμπόρου και έτσι του πρότεινε συνεργασία στην Πέστη, η οποία δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ οδηγώντας τον Ρουσιάδη σε οικονομικό αδιέξοδο. Η μοναδική ελπίδα του πλέον ήταν η έκδοση των έργων του. Έτσι, προχώρησε στην αναζήτηση χορηγών, ωστόσο χωρίς αποτέλεσμα. Τότε ο φίλος του και ευκατάστατος έμπορος Μιχαήλ Βασιλείου προσπάθησε να ιδρύσει βιβλιονομική εταιρεία, στοχεύοντας στην έκδοση βιβλίων και λεξικών σε ευρωπαϊκές πόλεις. Ο Ρουσιάδης θα ήταν ένας από τους διορθωτές και επιμελητές των εκδόσεων. Εξαιτίας όμως του απροσδόκητου θανάτου του Βασιλείου δεν κατέστη δυνατή αυτή η προσπάθεια. Η εταιρεία θα αναλάμβανε τη δεύτερη έκδοση του λεξικού του Άνθιμου Γαζή, οπότε δεν προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι ο Ρουσιάδης υπήρξε ένας από τους επιμελητές, καθώς επιμελήθηκε τα λήμματα Ε., Θ., Ι. και κατά ένα μέρος το Α³¹¹.

Η παραμονή του στην Πέστη διήρκεσε έως το 1830, οπότε επέστρεψε στη Βιέννη. Λίγα χρόνια αργότερα χάνει την πρώτη του σύζυγο και παντρεύεται την Ελένη Βενιέρη, την κόρη του Δ. Βενιέρη που διέμενε στην Τεργέστη. Το 1833, συνέθεσε έναν ύμνο προς τιμήν του βασιλέα Όθωνα, μετά την ανάρρησή του στον θρόνο. Αποτελείτο από 6 στροφές και είναι γραμμένο και με λατινικούς χαρακτήρες. Η πρώτη στροφή έχει ως εξής:

Χαῖρε πατρίς! ἔχεις τόν Ἄνακτά σου
καί δι' αὐτοῦ παῦσιν εἰς τά δεινά σου
Ὅθωνος παρουσία
Διχόνοι' Ἀναρχία
Φατριασμῶν Μανία
Ἐκλείπει ὡς καπνός.

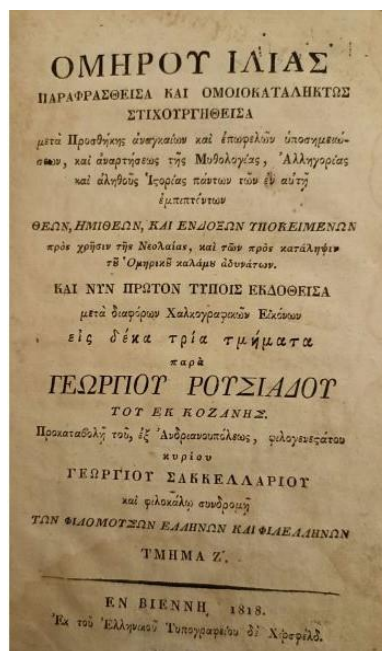
Το 1834 διορίστηκε καθηγητής των Ελληνικών στην Καισαροβασιλική Ακαδημία της Βιέννης. Συγχρόνως, παραδίδει μαθήματα ανατολικών γλωσσών στο Πανεπιστήμιο της πόλης. Το 1845 επέστρεψε στην πατρίδα του, την Κοζάνη, όπου εργάστηκε

---

³¹¹ Παπαγεωργίου (1992), ό.π., σελ.352-355.

ως αρχιδιδάσκαλος της Ελληνικής Σχολής και ως έμπορος. Το 1847 μεταβαίνει στην Αθήνα για μόνιμη εγκατάσταση με σκοπό την έκδοση των έργων του. Η υποστήριξη του βασιλιά Όθωνα, για τον οποίο είχε συντάξει και ύμνο, τον οδήγησε στη διεκδίκηση καθηγητικής έδρας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Οι αντιδράσεις όμως των υπόλοιπων καθηγητών και ο υποβιβασμός, κατά τον ίδιο, στη θέση του υφηγητή, τον ανάγκασαν να εγκαταλείψει την προσπάθεια. Έτσι, παρέμεινε στην πρωτεύουσα ως καθηγητής γερμανικών, όταν λόγω της διευθυντικής θέσης που ανέλαβε η σύζυγός του στη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία στην Πάτρα την ακολούθησε. Ωστόσο, λόγω των προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζε επανήλθε στην Αθήνα, όπου απεβίωσε στις 23 Μαρτίου του 1854³¹².

Το συγγραφικό έργο του υπήρξε ιδιαίτερα αξιόλογο και πλούσιο. Η πλειονότητα των βιβλίων του αφορά παραφράσεις γερμανικών και αρχαιοελληνικών έργων, ενώ προτιμάται η ποιητική συγγραφή με τη χρήση του ιαμβικού δεκαπεντασύλλαβου στίχου και της ομοιοκαταληξίας. Η αξιέπαινη προσφορά του στη Βιβλιοθήκη της γενέτειράς του, Κοζάνης, τον κατέστησε Επίτροπο, μετά την υπογραφή επιτροπικού γράμματος. Συνέβαλε στον εμπλουτισμό της Βιβλιοθήκης, καθώς «έξαπέστειλεν Βίβλων και διαφόρων άλλων Συγγραμμάτων»³¹³.

Εικόνα 9. Η παράφραση της Ιλιάδας του Γ. Ρουσιάδη, Βιέννη 1818

³¹² Παπαγεωργίου (1992), ό.π., σελ.356-359 και 370.

³¹³ Ό.π., σελ.380-381.

4. Γεώργιος Λασσάνης (1793-1870)

Ο Γεώργιος Λασσάνης υπήρξε σημαντική πολιτική και στρατιωτική προσωπικότητα της χώρας, που παρουσίασε και συγγραφικό έργο. Γεννήθηκε στην Κοζάνη το 1793. Μετά τη φοίτησή του στη Σχολή της πόλης μετέβη στη Βιέννη, όπου διέμεινε κοντά στον έμπορο Νικόλαο Τακιατζή. Αργότερα, σπούδασε φιλολογία στη Λειψία και ήρθε σε επαφή με τη γερμανική εθνική αφύπνιση, ενώ στη συνέχεια κατευθύνθηκε στη Ρωσία και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Κατά τη διαμονή του στην Πέστη ασχολήθηκε με το εμπόριο και συναναστράφηκε ομογενείς του στις ακμάζουσες μακεδονικές κοινότητες. Όταν βρέθηκε στο Ιάσιο το 1816 μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από τον Ν. Γαλάτη. Αργότερα, περί το 1818, εγκαταστάθηκε στα ρωσικά εδάφη, συγκεκριμένα στη Μόσχα, όπου δρούσαν οι αδελφοί Ζωσιμάδες και ο Ζώης Καπλάνης, τους οποίους εξαίρει για την προσπάθειά τους να προάγουν τη διάδοση της ελληνικής παιδείας και για το ευεργετικό τους έργο. Σπουδαία ελληνική παροικία είχε αναπτυχθεί από το 1792 και στην Οδησό, όπου ήταν ανεπτυγμένη η ελληνική παιδεία³¹⁴.

Ο Λασσάνης μόλις ολοκλήρωσε τις σπουδές του εργάστηκε για τη διάδοση των επαναστατικών ιδεών που θα συνέβαλαν στην απελευθέρωση της πατρίδας του. Ίσως γι' αυτό ταξιδεύει διαρκώς και δρα στη Μόσχα, την Οδησό και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Οι εθνικοί σκοποί του διευκολύνθηκαν από τη γλωσσομάθειά του, καθώς ήταν γνώστης των γαλλικών, γερμανικών και ρωσικών. Τον Σεπτέμβριο του 1818, σε μια επιστολή του προς τον Γεώργιο Τακιατζή, αναφέρει την αναχώρησή του προκειμένου να επισκεφτεί «*τήν νεοσύντακτον ταύτην τῶν Γραικῶν ἀποικίαν*», πιθανότατα για τους σκοπούς της Φιλικής Εταιρείας. Την περίοδο αυτή σχεδίαζε τη μετάβασή του στη Μακεδονία προκειμένου να κοινοποιήσει τις προθέσεις των Φιλικών. Ωστόσο, το ταξίδι αυτό δεν πραγματοποιήθηκε³¹⁵.

Το 1820 διορίστηκε ως διδάσκαλος στην Ελληνεμπορική Σχολή της Οδησού μετά την αποχώρηση του Γ. Γεννάδιου. Από τη θέση αυτή προσπάθησε να διεγείρει τα φιλελεύθερα αισθήματα των Ελλήνων και να τους αφυπνίσει εμφυσώντας τους το όραμά του περί της απελευθέρωσης της Ελλάδας. Εισήγαγε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, σύμφωνα με την οποία «*διδάσκονται εἰς αὐτό ἑκατόν σαράντα μαθηταί, ἀπό*

³¹⁴ Λυριτζής, Γ. (1951). *Αι Μακεδονικαὶ Κοινότητες τῆς Αυστροουγγαρίας*. Κοζάνη, σελ.55 · Τζιάτζιος, Σ. Ε. (2017). Η Φιλική Εταιρεία και ο Γεώργιος Λασσάνης. *Μακεδονικά, (1)*, σσ. 195-226. · *Ερμής ο Λόγιος*, 1^η Σεπτεμβρίου 1819, σελ.708-714..

³¹⁵ Τζιάτζιος, ό.π., σελ.202-203 .

δύο διδασκάλους». Επίσης, την ίδια περίοδο επιδίδεται στη συγγραφή εγχειριδίων και ολοκληρώνει την πεντάτομη *Στοιχειώδη Εγκυκλοπαίδεια των παιδικών μαθημάτων* σε συνεργασία με τον Γ. Γεννάδιο, την *Ιστορία της Ελλάδος*, η οποία παρέμεινε ανέκδοτη, την *Ιστορία των τακτικών στρατών*, ένα στρατιωτικό δοκίμιο της Ελλάδος, το δεύτερο μέρος της *Ιστορίας του τακτικού στρατού* στα γερμανικά και διάφορα ποιήματα. Επίσης, αξιόλογη υπήρξε η συμβολή του στο θέατρο με τη συγγραφή δύο θεατρικών έργων με τίτλο *Αρμόδιος και Αριστογείτων* και *Η Ελλάς και ο Ξένος*. Τα δράματα αυτά χαρακτηρίζονται από έντονο πατριωτισμό, ιδιαίτερα το δεύτερο αποτέλεσε το «παρασκευαστήριο της Ελληνικής Επανάστασης». Οι παραστάσεις πραγματοποιήθηκαν το 1818-1819 στην Οδησό και οδήγησαν στη σύσταση του πρώτου Ελληνικού Θεάτρου³¹⁶.

Ο Λασσάνης χαρακτηρίστηκε *αξιοτίμητος και αξιαγάπητος* για την παιδεία του αλλά και για τον πατριωτισμό του. Το δράμα *Ελλάς και ο Ξένος* αποτέλεσε μια έντεχνη και ποιητική σύνθεση, για την οποία δέχτηκε θετικότερες κριτικές. Η ανάπτυξη του θεάτρου στην Οδησό ήταν άξια μίμησης από όλους τους Έλληνες των παροικιών³¹⁷. Το 1819 μετέφρασε από τη γερμανική γλώσσα το μυθιστόρημα του Α. Λαφονταίνου με τίτλο *Αριστομένης και Γοργώ*, η οποία βρισκόταν σε στάδιο έκδοσης³¹⁸. Στα έργα του δεν χρησιμοποιούσε επαναστατικές εκφράσεις, έχοντας εις γνώση του την έκβαση του επαναστατικού κινήματος του Ρήγα. Ωστόσο, επιχείρησε να ασχοληθεί με την αρχαία ελληνική ιστορία, έτσι ώστε να ενθαρρύνει τους υπόδουλους Έλληνες με απώτερο στόχο την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού. Τα δράματά του μόνο με αυτόν τον τρόπο θα γνωστοποιούνταν ελεύθερα. Στο αρχείο του, που φιλοξενείται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, συμπεριλαμβάνονται κυρίως φιλολογικά και ιστορικά βιβλία, ενώ απουσιάζουν οι αναφορές στη δράση της Φιλικής Εταιρείας³¹⁹.

Ο Λασσάνης μετά τη μύησή του στη Φιλική Εταιρεία, ηγήθηκε της ομάδας των Φιλικών στην Οδησό, η οποία είχε δημιουργηθεί από τον Νικόλαο Υψηλάντη. Ως προσωπικότητα υπήρξε ιδιαίτερα ενθουσιώδης και ατίθασος, γεγονός που προκάλούσε ανησυχία στους συντρόφους του, οι οποίοι θεωρούσαν ότι θα έβλαπτε τον σκοπό της Εταιρείας. Ωστόσο, στην πορεία κατάφερε να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους,

³¹⁶ Τζιάτζιος (2017), ό.π., σελ.204-205 και 222· Λυριτζής (1951), ό.π., σελ.55-56.

³¹⁷ *Ερμής ο Λόγιος*, 1^η Μαΐου 1819, σελ.358-360.

³¹⁸ *Ερμής ο Λόγιος*, 1^η Δεκεμβρίου 1819, σελ.906.

³¹⁹ Τζιάτζιος (2017), ό.π., σελ.200 και 202.

αποδεικνύοντας πως ο ενθουσιασμός του ήταν ωφέλιμος για την επαναστατική δράση. Η ανυπομονησία που επεδείκνυε τον έφερε σε ρήξη με την Εταιρεία μέχρι την ανάληψη της αρχηγίας από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, οπότε και είχε κύριο ρόλο³²⁰. Ο Υψηλάντης, αντιμετώπισε με επιτυχία την αναστάτωση που επικρατούσε, καθώς η κατάσταση είχε παρεκτραπεί όπως διαφαίνεται και από το απόσπασμα του ποιήματος του Λασσάνη με τίτλο *Πρῶτος ἐνθουσιασμός τῶν Ἑλλήνων*³²¹:

«Καί Νεανίας σήμερον λαμπρός Ἑλλήνων γόνος
μέ πλούτη, δόξαν καί τιμάς, μ' εὐνοίαν Ἡγεμόνος
ἀρνεῖται ὅσα εἴλιπεν, ἀρνεῖται ὅσα εἶχεν,
ὡς καί τιμήν κ' ὑπόληψιν — ναί!—διακινδυνεύει,
καί μόνον τήν φιλότιμον του Πατρίδα νά λυτρώσῃ
ἀπό τό χεῖλος τοῦ κρημνοῦ, ἀπ' ὄλεθρον φρικώδη —
ἔργον ἀπρομελέτητον ἀκάκου σωφροσύνης—
προσέρχεται ἀφιλοκερδῶς εἰς τῆς Ἐλευθερίας
τόν ἀκηλίδωτον βωμόν ὀλόκαυτος θυσία !
Κ' αὐτή του ἡ ἀπόφασις τήν ὑπαρξιν μέ δίδει ... . »

Ο Γεώργιος Λασσάνης διαδραμάτισε ενεργό ρόλο στην προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης ως βασικός συνεργάτης της Φιλικής Εταιρείας. Γραμματέας, υπασπιστής και χιλίαρχος του Ιερού Λόχου του Υψηλάντη, μετά την ατυχή έκβαση της επανάστασης στη Μολδοβλαχία, οδηγήθηκε στις αυστριακές φυλακές ως πολιτικός κρατούμενος μαζί με τον Αλέξανδρο. Το 1828 μετέβη στην Ελλάδα, όπου συνέχισε τη στρατιωτική δράση του στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, ως Στρατοπεδάρχης Ανατολικής Ελλάδος, συμμετέχοντας στις τελευταίες πολεμικές επιχειρήσεις της Επανάστασης. Αργότερα, διατέλεσε Επιθεωρητής Στρατού, Νομάρχης, Γενικός Γραμματέας, Υπουργός Οικονομικών και Στρατιωτικών, Αρεοπαγίτης, ενώ το 1868 έλαβε τον βαθμό του υποστράτηγου. Μετά τον θάνατό του το 1870 στην Αθήνα, μέσω της διαθήκης του ιδρύθηκε ο *Λασσάνειος δραματικός διαγωνισμός*, με σκοπό την παροχή βραβείων στα καλύτερα δραματικά έργα με θεματολογία που αφορούσε στη βυζαντινή

³²⁰ Τζιάτζιος (2017), ό.π., σελ.211 και 216-217.

³²¹ Ό.π., σελ.220-221.

και οθωμανική περίοδο. Κληροδότησε επίσης το χρηματικό ποσό των 6.000 δραχμών στο σχολείο της πατρίδας του Κοζάνης³²².

4. Μητιώ Μεγδάνη Σακελλαρίου

Αξίζει να αναφερθεί το μεταφραστικό έργο που επέδειξε η Μητιώ Μεγδάνη Σακελλαρίου, η οποία υπήρξε μια από τις πρώτες γυναίκες που συμμετείχαν στο κίνημα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Η Μητιώ (Σταμάτα) γεννήθηκε στην Πέστη το 1790 και υπήρξε κόρη του Χαρίσιου Μεγδάνη και της Αικατερίνης Κόντη, η οποία καταγόταν από πλούσια οικογένεια εμπόρου στην Αυστροουγγαρία. Ωστόσο, δεν παρέμεινε πολύ στην Πέστη και επέστρεψε στην πατρίδα της, την Κοζάνη, όπου και έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής της. Τη βασική εκπαίδευση διδάχτηκε από τους γονείς της και το 1805 σε ηλικία 16 ετών παντρεύτηκε τον 38 ετών ιατροφιλόσοφο Γεώργιο Σακελλάριο, τον οποίο συνόδευε στα επαγγελματικά ταξίδια του, με σκοπό την παροχή ιατρικών υπηρεσιών σε αξιωματούχους της οθωμανικής διοίκησης³²³.

Ο σύζυγός της διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα της και συμβάλλει στη άνοδο του μορφωτικού της επιπέδου, μαθαίνοντάς την ιταλική γλώσσα και την επιστήμη της ιατρικής. Το 1809, κατά τη διάρκεια παραμονής τους στα Ιωάννινα, η Μητιώ διδάσκεται τα ελληνικά από τον Κωνσταντίνο Ασώπιο και τα ιταλικά από κάποιον κρητικό με το όνομα Ιδομενέας. Επίσης, δέχεται την επιρροή του πατέρα της, ο οποίος την ώθησε στον τομέα της φαρμακευτικής. Επιδιδόταν στη μετάφραση της ιταλικής προκειμένου εξασκηθεί στην εκμάθησή της και να συμβάλει με τον τρόπο της στη διάδοση των διαφωτιστικών ιδεών στην υπόδουλη Ελλάδα μέσω του θεάτρου. Συγκεκριμένα δηλώνει ότι οι θεατρικές παραστάσεις είναι «*ή εύγενεστέρα διάχυσις ὄλων τῶν Ευρωπαϊκῶν γενῶν, ἀλλά ἡδύνουσα τούς ἀναγνώστας, τούς προδιαθέτει καί προθυμοποιεῖ εἰς ἄλλας σπουδαιοτέρας μελέτας, διὰ τῶν ὁπίων*

---

³²² Λυριτζής (1951), ὁ.π., σελ.55-56.

³²³ Σπυριδωνίδης, Η. (2006-2007). «Carlo Goldoni “La vedova scaltra” και “L’ amore paterno”»: Ο κοσμοπολιτισμός και ο πρώιμος φεμινισμός της Μητιώς Μεγδάνη – Σακελλαρίου στο πλαίσιο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», *Επετηρίδα Τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας ΑΠΘ, III*, σελ.9-10· Νοτοπούλου, Β. (2011). *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Ο βίος, το έργο και η συμβολή του στην εξέλιξη της Ιατρικής κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με βάση τα ανέκδοτα αυτόγραφα του*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Ιωάννινα, σελ.73.

ήμποροῦν νά πλουτισθοῦν μέ ἀνωτέρας ἰδέας καί μαθήσεις· και ἐν ταυτῶ χρησιμεύει και πρὸς ἠθικὴν διδασκαλίαν...»³²⁴.

Ἡ ἐπιλογή των κωμωδιῶν του Goldoni, *Ἡ πατρικὴ ἀγάπη ἢ Ἡ ευγνώμων δούλη* και *Ἡ πανούργος χήρα*, δεν αποτέλεσε τυχαίον γεγονός. Πρόκειται για δύο ἀπὸ τα πιο σημαντικά ἔργα του θεατρικοῦ συγγραφέα, καθὼς σε αὐτά επικρατεῖ το γυναικεῖο στοιχεῖο. Ἡ γυναίκα ἔχει πρωταγωνιστικὸ ρόλο στη συγγραφὴ του Goldoni, ὡπως ἐπιβάλλουν οἱ σύγχρονες κοινωνίες και οἱ νεωτερικές ἰδέες που εἰσάγει ο Διαφωτισμός. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ προκάλεσε αντιδράσεις ἰδιαίτερα ἐκ μέρους του κληρικοῦ Pietro Chiari. Ἐπομένως, ἡ Μητιῶ ἐπιχειρεῖ τὴ μετάφραση των δύο κωμωδιῶν ἰσως ἐπειδὴ ἀσπαζόταν τις νέες ἰδέες που περιείχαν, οἱ ὁποῖες ἦταν ἰδιαίτερα καινοτόμες για τον ὑπόδουλο ἐλληνισμό. Οἱ ἱστορίες που παρουσιάζονται ἔχουν ἠθικοδιδασκτικὸ χαρακτήρα και θέτουν στο ἐπίκεντρο τὴ θέση τῆς γυναίκας στη σύγχρονη ἐποχὴ, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ στερεότυπα. Το δεύτερο ἔργο, *Ἡ πανούργος χήρα* ἀποτελεῖ τον πρόδρομο του φεμινιστικοῦ κινήματος και τῆς γυναικειᾶς χειραφέτησης³²⁵.

Ἡ Μητιῶ ἀφιερώνει τὴ μετάφραση τῆς πρώτης κωμωδίας, *Ἡ πατρικὴ ἀγάπη*, στον πατέρα τῆς Χαρίσιο, καθὼς μέσω αὐτῆς ἐξασφάλισε τὴν ἀδειά του για να προχωρήσει στο ἐγχείρημα. Ἐπειδὴ ἡ μετάφραση κωμωδιῶν με ἠθικοδιδασκτικὸ περιεχόμενο στη συγκεκριμένη περίοδο θα οδηγούσε σε δυσφορία των ἀναγνωστῶν ζητᾶ τὴ «συγκαταβατικὴ ὑποδοχὴ» τους. Ἡ δεύτερη κωμωδία, *Ἡ πανούργος χήρα*, διακηρύττει τις ἀπόψεις για τὴ θέση τῆς σύγχρονης Ἑλληνίδας, τις ὁποῖες ἡ ἴδια υιοθετεῖ. Συγκεκριμένα, τα θέματα που ἀναπτύσσονται στην κωμωδία ἀφοροῦν στην ἐκλογή συζύγου, στα συνοικέσια που οργανώνονται με μεγαλύτερους, στον ρόλο τῆς γυναίκας, στη δύναμη και τὴν ομορφιά τους. Ἐπιχειρεῖ να διαμορφώσει τὴ γυναικεῖα συνείδηση στα πλαίσια του πρώιμου φεμινισμοῦ τὴν περίοδο του Διαφωτισμοῦ και περιγράφει ἕνα πολιτισμικὸ στερεότυπο, ἐνὼ παράλληλα ἐκφράζει τὴ γνώμη τῆς για το θέατρο. Οἱ μεταφράσεις ὁλοκληρώθηκαν στις 12 Δεκεμβρίου 1810, ὅταν ἡ Μητιῶ ἦταν μόλις 21 ἐτῶν, ἐνὼ ἐκδόθηκαν το 1818 στη Βιέννη ἀπὸ τους ἀδελφούς Καπετανάκη³²⁶.

³²⁴ Σπυριδωνίδης (2006-2007), ὁ.π., σελ.10· Goldoni, C. (1818). *Ἡ πατρικὴ ἀγάπη ἢ Ἡ ευγνώμων δούλη* και *Ἡ πανούργος χήρα*, Μτφρ. Μ. Σακελλαρίου, Βιέννη, σελ.7· Νοτοπούλου (2011), ὁ.π., σελ.75.

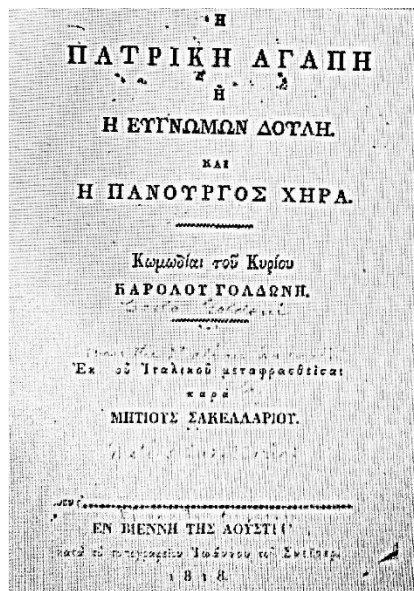
³²⁵ Σπυριδωνίδης, ὁ.π., σελ.11-13.

³²⁶ Ὁ.π., σελ.3 και 13· Goldoni, ὁ.π., σελ.11.

Η απόδοση των έργων του Goldoni από τη Μητιώ, χαρακτηρίζεται από εξαιρετική ακρίβεια, σωστή χρήση του λεξιλογίου, των μορφολογικών και συντακτικών κανόνων αλλά και της τεχνικής. Η προσπάθειά της να μεταφέρει πιστά στη γλώσσα της περιόδου της οθωμανοκρατούμενης Ελλάδας τις ιταλικές κωμωδίες ήταν απολύτως επιτυχής, αποδεικνύοντας έτσι και το επίπεδο γνώσης της ιταλικής γλώσσας. Από άποψη περιεχομένου, διατηρούνται οι έννοιες που χρησιμοποιεί ο Ιταλός συγγραφέας όπως επίσης και η ζωντάνια του κειμένου και των χαρακτήρων. Μέσω των μεταφράσεων των δύο ιταλικών θεατρικών, η Μητιώ Μεγδάνη προσπάθησε να διαδόσει με ηθικοδιδασκτικό τρόπο στον ελλαδικό χώρο τα πολιτισμικά στερεότυπα που κυριαρχούσαν στην Ευρώπη σχετικά με τον ρόλο της γυναίκας στη σύγχρονη κοινωνία. Αποτέλεσε την πρώτη Ελληνίδα μεταφράστρια, η οποία μετέδωσε τα πρώτα ψήγματα του πρώιμου φεμινιστικού κινήματος, την περίοδο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού³²⁷.

Εικόνα 10. Η Μητιώ Μεγδάνη Σακελλαρίου.

Εικόνα 11. Η μετάφραση των κωμωδιών του Goldoni, Βιέννη 1818.

³²⁷ Σπυριδωνίδης, (2006-2007), ό.π., σελ.16.

2.5.2.1. Το κίνημα του Ρήγα

Το επαναστατικό κίνημα του Ρήγα Βελεστινλή αποτελεί ορόσημο στην πορεία του υπόδουλου ελληνισμού προς την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού. Η πολυετής παραμονή του στις χώρες της Ευρώπης και η επαφή του με το κίνημα του Διαφωτισμού δημιούργησαν τις προϋποθέσεις της διαμόρφωσης της προσωπικότητάς του. Οραματιζόταν την απελευθέρωση της πατρίδας του και των συμπατριωτών του, επηρεασμένος σε μεγάλο βαθμό από τη Γαλλική Επανάσταση του 1789. Θεώρησε ότι η εκπαίδευση των Ελλήνων ήταν απαραίτητη προκειμένου να επέλθει η εθνική αναγέννηση που θα τους οδηγούσε στην ελευθερία.

Ο Ρήγας γεννήθηκε το 1757 στο Βελεστίνο της Θεσσαλίας. Την εποχή αυτή όλη η περιοχή αντιμετωπίζει τις δύσκολες συνθήκες που επιβάλλουν οι Οθωμανοί, οι οποίοι διοικούν με βίαιο τρόπο, οικειοποιούνται τις περιουσίες τους και απειλούν τα ζωές τους. Ο Ρήγας διδάχθηκε τα «γραμματικά» στην Ζαγορά ή τα Αμπελάκια και αργότερα διορίστηκε ως δάσκαλος στον Κισσό Πηλίου, όπου έμεινε περίπου έναν χρόνο. Η ανεπιτυχής εξέγερση των Ορλωφικών προκάλεσε αναταραχές και αντίποινα εκ μέρους των Οθωμανών. Το κλίμα της ανασφάλειας, της πείνας και της εξαθλίωσης σε συνδυασμό με τα πνευματικά ενδιαφέροντά του τον οδηγούν στη μετανάστευση. Στην απόφαση του να εγκαταλείψει την πατρίδα του συνετέλεσε και το γεγονός ότι είχε διαπράξει τον φόνο ενός Τούρκου και φοβόταν για τη ζωή του. Ωστόσο, το περιστατικό αυτό δεν έχει εξακριβωθεί³²⁸.

Αφήνει λοιπόν την πατρίδα του και μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη, η οποία ευνοούσε την επαγγελματική και πνευματική του κατάρτιση. Ως πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είναι το κέντρο της οικονομίας αλλά και η πόλη όπου συγκεντρώνεται η ελίτ. Εκεί εισέρχεται στον φαναριώτικο κύκλο και γνωρίζει τον ηγεμόνα της Βλαχίας Αλέξανδρο Υψηλάντη, τον παππού των Αλεξάνδρου και Δημητρίου Υψηλάντη, ο οποίος τον διόρισε γραμματέα του. Ασκεί εμπορικές δραστηριότητες και συγχρόνως επιδίδεται στην εκμάθηση ξένων γλωσσών. Εγκαθίσταται στο Βουκουρέστι, την «έδρα των Μουσών», όπου υπάρχει οικονομική και πνευματική ανάπτυξη και ισχυρή ελληνική παρουσία. Οι Παραδουνάβιες Ηγεμονίες προάγουν την ελληνική γλώσσα και καθίστανται κέντρα άνθησης του Νεοελληνικού

---

³²⁸ Ανδρέου, Λ. Ε. (2002). *Ρήγας Βελεστινλής, σταθμοί και όρια της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σελ.103-105.

Διαφωτισμού. Αργότερα, υπηρετεί ως γραμματικός του λόγιου Γρηγορίου Μπραγκοβάνου και στη συνέχεια του ηγεμόνα της Βλαχίας Νικολάου Μαυρογένη περί το 1788, η οποία αμφισβητείται³²⁹.

Ο Μαυρογένης, υποστηρικτής των Οθωμανών και ιδιαίτερα σκληρός ηγεμόνας, τον διόρισε έπαρχο της Κραϊόβα. Από τη θέση αυτή κατανόησε την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, λόγω των αποστασιών των περιφερειακών αρχόντων και της έντονης δυσαρέσκειας των υπόδουλων. Την ίδια περίοδο έρχεται σε επαφή με τον πασά του Βιδινίου Πασβάνογλου, τον οποίο ύμνησε στον «Θούριο». Η υιοθέτηση των ιδεών του Δ. Καταρτζή και του Ι. Μοισιόδακα, η γνώση των ευρωπαϊκών γλωσσών, η εμπειρία στον διοικητικό ιστό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι υψηλές γνωριμίες και η καλή οικονομική του κατάσταση επέδρασαν αποφασιστικά στη σύσταση της μυστικής επαναστατικής εταιρείας³³⁰.

Ως κέντρο της επαναστατικής κίνησης του Ρήγα υπήρξε η Βιέννη, η βάση του απόδημου ελληνισμού. Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, στα εδάφη της Αυστροουγγαρίας συστήνονται εμπορικές κομπανίες, οι οποίες συμβάλλουν στην άνοδο της αστικής τάξης. Την ίδια εποχή δημιουργούνται και ελληνικές μυστικές υπηρεσίες παράνομου χαρακτήρα. Πιθανότατα, ο Ρήγας όταν μετέβη στη Βιέννη είχε ήδη την εμπειρία μιας μυστικής εταιρείας κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο Βουκουρέστι. Δεν είναι ευκρινές αν την ίδρυσε ο ίδιος ή υπήρξε απλώς μέλος της. Μετά από πολυετή παραμονή του στο Βουκουρέστι, φτάνει στη Βιέννη το 1796 προκειμένου να υλοποιήσει το σχέδιό του. Ωστόσο, η αναχώρηση του από το Βουκουρέστι κίνησε υποψίες στις αρχές, καθώς τον παρακολουθούσε ο πρόξενος της Αυστρίας. Έτσι, ο Ρήγας βρέθηκε στο στόχαστρο των αυστριακών αρχών³³¹.

Η δράση του ξεκινά με την έκδοση έργων, στοχεύοντας στην άνοδο του μορφωτικού επιπέδου των Ελλήνων, καθώς πιστεύει πως *«Έκ τῶν γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπή, μέ τήν ὁποίαν λάμπουν τά ἐλεύθερα ἔθνη»*. Το εκδοτικό του έργο περιλαμβάνει συγγράμματα θετικών επιστημών, φιλολογικού, ιστορικού, πολιτιστικού, πολιτικού, και στρατιωτικού περιεχομένου. Στόχος η κατανόηση των προβλημάτων που δημιούργησε το οθωμανικό καθεστώς³³². Στη Βιέννη ήρθε σε επαφή με

---

³²⁹ Ανδρέου (2002), ό.π., σελ.107-110.

³³⁰ Ό.π., σελ.41 και 114-117.

³³¹ Ό.π., σελ.133-135.

³³² Ό.π., σελ.137.

Έλληνες εμπόρους και νέους φοιτητές στους οποίους εξέφρασε τα πατριωτικά του αισθήματα και τους εντυπωσίασε με τον *Θούριο Ύμνο*. Η ομάδα που τον πλαισίωσε προερχόταν από τη μικροαστική τάξη και ήταν στην πλειονότητά της σε νεαρή ηλικία. Για να διατηρηθεί η μυστικότητα της οργάνωσης απαιτούνταν οι ισχυροί δεσμοί μεταξύ τους «*διά τοῦ ὑπέρ πίστεως καί πατρίδος ὄρκου*». Οι «εταιριστές» συγκεντρώνονταν δύο ή τρεις φορές την εβδομάδα υπό την προεδρία του Ρήγα και συζητούσαν «*περί τοῦ κοινοῦ συμφέροντος*»³³³.

Σύμφωνα με τον Γ. Λάιο, οι σύντροφοι του Ρήγα επιτελούσαν ο καθένας το δικό του έργο. Κάποιοι αναλάμβαναν το συγγραφικό και μεταφραστικό κομμάτι, κάποιοι την έκδοσή του, άλλοι ασχολούνταν με την αλληλογραφία ή το μοίρασμα της επαναστατικής προκήρυξης και του *Θούριου*, ενώ άλλοι συνέδραμαν χρηματικά με σκοπό την επίτευξη του απώτερου στόχου. Στις συγκεντρώσεις τους κοινοποιούσαν διάφορες ειδήσεις και απόψεις, σχεδίαζαν το επόμενο βήμα τους, λάμβαναν αποφάσεις και διασκέδαζαν με επαναστατικά ποιήματα και πατριωτικά τραγούδια. Η επαναστατική οργάνωση του Ρήγα υπήρξε μια από τις πρώτες παράνομες εταιρείες του απόδημου ελληνισμού. Η ενασχόληση των μελών της με το εμπόριο αποτέλεσε έναν σημαντικότατο παράγοντα για τη διάδοση των επαναστατικών ιδεών στα οθωμανικά εδάφη. Επικοινωνούσαν με την εμπορική και την άρχουσα τάξη, τον κλήρο, τους κλέφτες, τους ξένους διπλωμάτες και τους πολέμιους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας³³⁴.

Ο Ρήγας πιθανότατα είχε οπαδούς στην Τεργέστη, τα Ιωάννινα, το Σεμλίνο και την Πρέβεζα, οι οποίοι θα υποβοηθούσαν το σχέδιό του έτσι ώστε να καταφέρει να αποστείλει τα κιβώτια στην Πρέβεζα και στη συνέχεια να κατέβει και ο ίδιος στην Ελλάδα. Το σχέδιό του, κατά τις αυστριακές αρχές, περιλάμβανε τη μετάβασή του στην Πελοπόννησο, τη σύμπραξή του με τους Μανιάτες και τη διάδοση των επαναστατικών ιδεών σε όλο τον ελλαδικό χώρο με αποτέλεσμα να καταλυθεί η οθωμανική κυριαρχία και να επιβληθεί το γαλλικό σύνταγμα³³⁵.

Η έναρξη της υλοποίησης του σχεδίου επήλθε μετά την κατάληψη της Βενετίας από τον Ναπολέοντα, στον οποίο είχε εναποθέσει τις ελπίδες του. Έτσι, μέσα σε ένα βράδυ τυπώθηκαν μυστικά η *Χάρτα της Ελλάδος*, ο *Δ' τόμος του Νέου Αναχάρσιδος*, η

³³³ Ανδρέου (2002), ό.π. σελ.145 · Περραιβός, Χ. (1860). *Σύντομος Βιογραφία του Αοίδιμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*. Αθήνα, σελ.17 και 35-36.

³³⁴ Ανδρέου, ό.π., σελ.147-149.

³³⁵ Ό.π., σελ.150.

*Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως, ο Ηθικός Τρίπους, η Νέα Χάρτα της Βλαχίας, η Γενική Χάρτα της Μολδαβίας, η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η Νέα Πολιτική Διοίκησης, το [Στρατιωτικόν] Εγκόλπιον και η [Δημοκρατική Κατήχηση]. Η Χάρτα της Ελλάδος αποτελείτο από 12 φύλλα και οριοθετούσε τα σύνορα της χώρας μετά την απελευθέρωση από τον οθωμανικό ζυγό. Περιλάμβανε την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία, τη Βουλγαρία, τη Σερβία, την Ιλλυρία, τη Βοσνία, τη Βλαχία και τη Μολδαβία. Η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου τυπώνεται, καθώς ο μεγάλος στρατηλάτης είναι παράδειγμα ανδρείας και αποφασιστικότητας. Συνοδεύτηκε από ένα κείμενο, το οποίο είχε μεταφράσει και στα γαλλικά και στόχευε στην ανάδειξη των επαναστατικών αισθημάτων των υπόδουλων. Η Νέα Πολιτική Διοίκησης αφορούσε το πολίτευμα της ελεύθερης Ελλάδας, το οποίο εμπνεύστηκε μετά τη μετάφραση του γαλλικού συντάγματος. Μαζί της συμπεριλήφθηκαν η *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου* και το *Σύνταγμα*. Καινοτόμος προσθήκη στα ανθρώπινα δικαιώματα υπήρξε η παροχή εκπαίδευσης και στα κορίτσια. Επίσης, το Σύνταγμα του Ρήγα παρέχει δικαιώματα στις μειονοτικές ομάδες, σε αντίθεση με το γαλλικό³³⁶.*

Μετά την έκδοσή τους στάλθηκαν σε 5 κιβώτια στην Τεργέστη, από όπου θα τα παραλάμβανε ο Αντώνιος Κορωνιός, βασικό μέλος της επαναστατικής οργάνωσης. Ωστόσο, λόγω της απουσίας του τα παρέλαβε ο Κοζανίτης Δημήτριος Οικονόμου συνétairos στο εμπορικό του κατάστημα, ο οποίος λόγω του συντηρητισμού και των φιλοαυστριακών αισθημάτων του, τον κατέδωσε στον Νομάρχη της Τεργέστης. Έτσι, μόλις ο Ρήγας έφτασε στην πόλη με τον Χριστόφορο Περραιβό συνελήφθη στις 19 Δεκεμβρίου 1797³³⁷. Μαζί του συνελήφθησαν και ανακρίθηκαν άλλα 15 μέλη της επαναστατικής οργάνωσης, ανάμεσά τους και Δυτικομακεδόνες: ο Ευστράτιος Αργέντης, ο Δημήτριος Νικολίδης, ο Παναγιώτης Εμμανουήλ και ο αδελφός του Ιωάννης, ο Γεώργιος Πούλιος, ο Αντώνιος Κορωνιός και ο Θεοχάρης Γεωργίου Τορούντζιας, ο Ιωάννης Καρατζάς, ο Ανδρέας Μασούτης, ο Κωνσταντίνος Άμοιρος, ο Φίλιππος Πέτροβιτς, ο Γεώργιος Θεοχάρης, ο Kaspar Peters, ο Κωνσταντίνος Τούλλιος και ο

---

³³⁶ Περραιβός (1860), ό.π., σελ.23-25· Ανδρέου (2002), ό.π., σελ.505· Καραμπελόπουλος, Δ. (2015). Επαναστατικότητα του Ρήγα Βελεστινλή και Γαλλικός Διαφωτισμός. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, (67), σσ. 97-112.

³³⁷ Περραιβός, ό.π., σελ.25-26· Ανδρέου, ό.π., σελ.507 και 510.

Κωνσταντίνος Δούκας³³⁸. Ο Χριστόφορος Περραιβός δεν θεωρήθηκε ένοχος, καθώς δεν βρέθηκαν στοιχεία για την ενοχή του³³⁹.

Ο Ευστράτιος Αργέντης ήταν έμπορος 31 ετών με καταγωγή από τη Χίο. Υπήρξε ένας από τους πιο στενούς συνεργάτες του Ρήγα και πλήρως ενημερωμένος για τα σχέδιά του. Ως χορηγός της εκδοτικής δραστηριότητας του Ρήγα, διαμοίρασε τα προπαγανδιστικά φυλλάδια, ασπάστηκε τις επαναστατικές ιδέες και ύμνησε το γαλλικό πολίτευμα. Ο Δημήτριος Νικολίδης, διδάκτωρ της ιατρικής 32 ετών, καταγόμενος από τα Ιωάννινα ομολόγησε επίσης την ενοχή του. Συμμετείχε στη μεταφραστική δραστηριότητα, παραδίδοντας τη μετάφραση του έβδομου τόμου του *Νέου Αναχάρσιδος* και του έργου *Περί τῆς τύχης, τῶν προόδων καὶ τῶν ἀτυχιῶν τῶν Ἑλλήνων* του Μαβλύ³⁴⁰. Επίσης, ήταν ενεργό μέλος των συγκεντρώσεων και διέδιδε τις επαναστατικές ιδέες. Ο Χίος έμπορος Αντώνιος Κορωνιός 27 ετών, παρά το γεγονός πως αρνείται τις κατηγορίες υπάρχουν αδιάσειστα στοιχεία για την ενοχή του. Αρχικά, τα τρία κιβώτια με τα έγγραφα του Ρήγα προορίζονταν για εκείνον, όπως επίσης και οι δύο κατασχεθείσες επιστολές. Υπήρξε συμμετοχος στη μετάφραση του Γαλλικού Συντάγματος και του *Πρώτου Ναύτη* του Γκέσνερ³⁴¹.

Ο Ιωάννης Καρατζάς δεν ήταν ενεργό μέλος της εταιρείας, ωστόσο κρίθηκε ένοχος, επειδή είχε διαβάσει την προκήρυξη, την οποία του προώθησε ο Τορούντζιας μετά από δική του έκκληση. Καταγόταν από την Λευκωσία της Κύπρου, ήταν 31 ετών και τέως νεωκόρος της εκκλησίας της ελληνικής κοινότητας της Βουδαπέστης. Παρουσίασε σημαντική εκδοτική δραστηριότητα στη Βιέννη κατά την περίοδο 1792-1795 και υπήρξε ο συγγραφέας του έργου *Έρωτος Αποτελέσματα* (1792). Ο Λαρισαίος Ανδρέας Μασούτης ήταν λογιστής του Αργέντη, 35 ετών και ομολόγησε την ενοχή του, καθώς γνώριζε τις προθέσεις του Ρήγα και ήταν υποστηρικτής της αποτίναξης του οθωμανικού ζυγού και του Γαλλικού πολιτεύματος. Ωστόσο, συνεργάστηκε με τις αυστριακές αρχές και ήταν ο υπεύθυνος των υπόλοιπων συλλήψεων μαζί με τον

³³⁸ Ανδρέου (2002), ό.π., σελ.516-517.

³³⁹ Ό.π., σελ.512.

³⁴⁰ Η μετάφραση του δοκιμίου είχε στόχο να κοινοποιήσει στους Έλληνες τις αρετές, τα χαρίσματα και τα ελαττώματα των προγόνων τους. Κιτρομηλίδης, Π. Μ. (1996). *Νεοελληνικός Διαφωτισμός-Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, μτφρ. Σ. Νικολούδη. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ.317.

³⁴¹ Ανδρέου, ό.π., σελ.517-519.

Κωνσταντίνο Άμοιρο. Γι' αυτό αφέθηκε ελεύθερος ως ένδειξη καλής θέλησης και ορίστηκε διαχειριστής εμπορικού οίκου³⁴².

Ο ιδιωτικός υπάλληλος Κωνσταντίνος Άμοιρος είχε καταγωγή από τη Χίο και ήταν 38 ετών. Υπήρξε μαζί με τον Α. Μασούτη συνεργάτης των αυστριακών αρχών, προδίδοντας τους συντρόφους του. Ο Φίλιππος Πέτροβιτς από το Ντιβός της Σιρμίας, ήταν το νεότερο μέλος της επαναστατικής ομάδας όντας 17 ετών. Θεωρήθηκε υπεύθυνος για τη συγγραφή των δύο επιστολών προς τον Εμμανουήλ Σιέγε, ο οποίος ήταν μέλος του Γαλλικού Διευθυντηρίου και ηγέτης των δημοκρατικών. Ωστόσο, η ενοχή του υπήρξε αμφίβολη. Ο Kaspar Peters ήταν καθηγητής γαλλικών από το Βαρστάιν της Βεσφαλίας, 40 ετών και ο μεταφραστής των δύο επιστολών στα γαλλικά που προορίζονταν για τον Ε. Σιέγε και τον Αββά Μπαρτελεμύ. Δεν φαίνεται να είχε εμπλακεί στην παράνομη δραστηριότητα, καθώς δεν είχε έρθει σε επαφή με άλλα μέλη της εταιρείας. Από τα νεαρότερα μέλη του εγχειρήματος υπήρξε ο δεκαοκτάχρονος Κωνσταντίνος Τούλλιος, γιος εμπόρου της Πέστης. Κατηγορείται για την κατοχή δύο προκηρύξεων και για το γεγονός ότι τραγούδησε τον *Θούριο*³⁴³.

Όπως προαναφέρθηκε στο επαναστατικό κίνημα του Ρήγα συμμετείχαν και Δυτικομακεδόνες. Πρωτεργάτες υπήρξαν οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου από τη Σιάτιστα. Το τυπογραφείο τους αποτέλεσε τη βάση, «το στέκι», του επαναστατικού κινήματος του Ρήγα και των συντρόφων του. Η *Εφημερίς* υπήρξε το μέσο διάδοσης των επαναστατικών εθνικών ιδεών, ο τόπος όπου πωλούνταν και διακινούνταν τα έργα του Ρήγα. Ο Γεώργιος συλλαμβάνεται και κρίνεται ένοχος, καθώς στο τυπογραφείο του είχε τυπώσει την προκήρυξη σε 3.000 αντίτυπα, χωρίς να έχει εγκριθεί μέσω της διαδικασίας της λογοκρισίας, το *Εγκόλπιον* και τον *Νέο Ανάχαρση*. Ο αδελφός του Πούλιος διέφυγε της σύλληψης, καθώς απουσίαζε από τη Βιέννη με σκοπό το εμπόριο γαλλικών μυθιστορημάτων στη Ρουμανία, τα οποία θεωρήθηκαν αργότερα «αθεϊστικά» και «επαναστατικά». Στην πραγματικότητα ο Πούλιος ήταν ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στον Ρήγα και τους συντρόφους του. Το 1797, μετά τη σύλληψη αποφασίστηκε η απαγόρευση της έκδοσης της *Εφημερίδος* μετά από διαταγή της οθωμανικής

---

³⁴² Ανδρέου (2002), ό.π., σελ.519-520.

³⁴³ Ό.π., σελ.520-521.

διοίκησης, το κλείσιμο του τυπογραφείου και η απέλασή τους. Ωστόσο, το οριστικό κλείσιμο του τυπογραφείου επήλθε στις 20 Ιουνίου 1798³⁴⁴.

Συνεργάτες του Ρήγα υπήρξαν οι Καστοριανοί αδελφοί Εμμανουήλ. Ο Παναγιώτης, ήταν 22 ετών και λογιστής του Αργέντη. Ήταν γνώστης του σχεδίου του Ρήγα και ομολόγησε πως γνώριζε τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* και τον *Θούριου*, καθώς επίσης και ότι διέδιδε τις νέες γαλλικές ιδέες. Ο Ιωάννης ήταν 24 ετών και σπούδαζε ιατρική. Είχε πλήρη γνώση του εγχειρήματος και του *Θούριου*, καθώς είχε επιχειρήσει να το διαδώσει κατά το ταξίδι του στη Σιάτιστα. Ωστόσο, λόγω της επικινδυνότητας δεν κατάφερε να το μεταφέρει ούτε στα οθωμανικά εδάφη ούτε στην Ουγγαρία, φέρνοντάς το έτσι πίσω στη Βιέννη. Όταν πληροφορήθηκε τη σύλληψη των συντρόφων του εξαφάνισε τα έγγραφα για να μην κριθεί ένοχος. Επίσης, ομολογεί ότι είχε στην κατοχή του τρία αντίτυπα της επαναστατικής προκήρυξης, εκ των οποίων τα δύο ανακοίνωσε στον αδελφό του Παναγιώτη και το τρίτο το έκαψε εξαιτίας του φόβου του³⁴⁵.

Γνώστης του επαναστατικού σχεδίου υπήρξε και ο έμπορος Θεοχάρης Γεωργίου Τορούντζιας από τη Σιάτιστα, ηλικίας 22 ετών. Στις αρμοδιότητές του ήταν η πώληση των επαναστατικών εγγράφων. Συγκεκριμένα έστειλε στον εγκατεστημένο στο Σεμλίνο αδελφό του Γεώργιο Τορούντζια, 3 χάρτες και 50 αντίτυπα των εικόνων του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Επίσης, έλαβε προς αντιγραφή από τον Σακελλάριο το άσμα «*Ὡς πότε παλληκάρια*», το οποίο προπαγάνδισε μαζί με τον Κωνσταντίνο Καρακάση και τον Παναγιώτη Εμμανουήλ³⁴⁶. Στο κίνημα συμμετείχε και ο έμπορος Γεώργιος Θεοχάρης 39 ετών από την Καστοριά. Συνέβαλε στην κοινοποίηση του *Θούριου* και της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*. Στον Θεοχάρη επιβλήθηκε η ποινή της εξορίας για ένα χρόνο στην Φρανκφούρτη, ως χάρη μετά από παρέμβαση της συζύγου του. Στη συνέχεια εγκαταστάθηκε στη Λειψία, όπου και απεβίωσε. Ο Σιατιστινός Κωνσταντίνος Δούκας, 45 ετών, ομολόγησε πως γνώριζε την προσπάθεια του Ρήγα, την οποία υποστήριξε. Κατηγορήθηκε για την ανάγνωση της επαναστατικής προκή-

---

³⁴⁴ Χατζηγεωργίου, Ε. (2012). *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Η "Εφημερίς" των Μαρκίδων Πούλιου*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη, σελ.87 και 93 · Μπόντας Μ., Γ. (1989). Οι πρόδρομοι της ελληνικής δημοσιογραφίας Σιατιστινοί αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου και η πρώτη ελληνική εφημερίδα. *Ελμειακά*, (23), σελ.74-75.

³⁴⁵ Ανδρέου (2002), ό.π., σελ.518 · Λεγκράντ, Α. (1891). *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων*. (Σ. Π. Λάμπρου, Μεταφρ.) Αθήνα, σελ.91-93.

³⁴⁶ Ανδρέου, ό.π., σελ.519· Λεγκράντ, ό.π., σελ.101-103.

ρυξης και του *Θούριου* σε δημόσιο χώρο. Ως Ρώσος υπήκοος αφέθηκε ελεύθερος και εξορίστηκε στο Chemnitz της Σαξονίας και αργότερα στη Λειψία, όπου ασχολήθηκε με την άσκηση του εμπορίου³⁴⁷.

Στον κύκλο του Ρήγα ανήκε και ο Κοζανίτης Γεώργιος Σακελλάριος, ο οποίος είχε μεταφράσει τους τρεις πρώτους τόμους της *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος* του συγγραφέα Αββά Barthelemy. Επρόκειτο για ένα βιβλίο που αναφερόταν στην ιστορία της αρχαίας Ελλάδας και το μεγαλείο της. Στον πρόλογο του βιβλίου ο Σακελλάριος απευθύνεται στους φιλέλληνες αναγνώστες και δηλώνει τον λόγο για τον οποίο ανέλαβε τη μετάφραση, καθώς όταν οι ομογενείς του διάβαζαν τον *Νέο Ανάχαρση* σε ξένες γλώσσες: «εδρόσιζον το βιβλίον με δάκρυα, βλέποντες εν αυτώ ζωηροτάτως εκτεθειμένας τας πράξεις και την εικόνα των λαμπρών προγόνων μας». Όσοι βέβαια δεν ήταν γνώστες ξένων ευρωπαϊκών γλωσσών «επεθυμούσαν με ανέκφραστον πόθον να ιδώσι και εις την ημετέραν διάλεκτον ένα τοιούτον σύγγραμμα», καταλήγοντας «από τον αυτόν ζήλον κατακαϊόμενος και εγώ απεφάσισα να το μεταφράσω εις την διάλεκτόν μας». Ο Σακελλάριος ασπαζόταν την ιδέα της αποτίναξης του οθωμανικού ζυγού και την απελευθέρωση της πατρίδας του. Έτσι, προωθούσε την αντιγραφή του *Θούριου* και από άλλους συμπατριώτες του, όπως είδαμε στην περίπτωση του Θεοχάρη Τορούντζια. Παρά τα αδιάσειστα στοιχεία που επιβεβαίωναν την ενοχή του δεν συνελήφθη, καθώς το διάστημα εκείνο βρισκόταν υπό την προστασία του Johann Peter Frank, του γιατρού της αυτοκράτειρας³⁴⁸.

Η ανάκριση που υπέστησαν ο Ρήγας και οι σύντροφοί του από τις αυστριακές αρχές κράτησε αρκετούς μήνες και αποτέλεσε μια ιδιαίτερα επίπονη διαδικασία, καθώς δέχθηκαν ισχυρές πιέσεις και βασανιστήρια. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Περραιβό, «τόσον ό Ρήγας όσον και οι συνέταιροί του έδειξαν σταθερόν και άτρώμητον χαρακτήρα, καταφρονήσαντες πάντα κίνδυνον υπέρ πατρίδος αλλά περιττόν, νομίζω, νά μάθωμεν τας άπανθρώπους εκείνας άνακρίσεις, άφ' οῦ πασιφανώς είδομεν τό άποτέλεσμα, τήν παράδοσιν δηλαδή αυτών εις τούς αίμοσταγεῖς όνυχας τουῦ Σουλτάνου». Για τη διάσωση τους επενέβη η γαλλική διπλωματία, με πρωτεργάτη τον Γάλλο λοχαγό του ιππικού και

³⁴⁷ Ανδρέου, ό.π., σελ.520-521· Μακρίδης, Ν. Β. (2011). Ο οικογενειακός ταφος του Γεωργίου Θεοχάρη, συντρόφου του Ρήγα, στη Λειψία. *Εραμιστής*, (28), σσ. 368-375.

³⁴⁸ Καραμπερόπουλος, Δ. (2014). Οι Σιατιστινοί και Κοζανίτες Σύντροφοι του Ρήγα. Στο *Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας του Δήμου Κοζάνης* (σσ. 313-324), Κοζάνη, σελ.3 και 6-7.

πρόξενο της Γαλλίας στην Τεργέστη Μπρεσέ , αποστέλλοντας επιστολή στον στρατηγό Μπερναντότ, ο οποίος ήταν πρέσβης της Γαλλίας στη Βιέννη. Επίσης, οι ομογενείς των συλληφθέντων προσπάθησαν με χρήματα να εξασφαλίσουν την απελευθέρωσή τους, μέσω της εξαγοράς των υψηλά ιστάμενων της οθωμανικής διοίκησης³⁴⁹.

Στις 27 Απριλίου 1798, ο Ρήγας και οι σύντροφοί του, Ε. Αργέντης, Δ. Νικολίδης, οι αδελφοί Εμμανουήλ, ο Α. Κορωνιός, ο Θ. Τορούντζιας και ο Ι. Καρατζάς οδηγήθηκαν στο Σεμλίνο, από όπου μέσω του Δούναβη θα έφταναν στο Βελιγράδι. Στις 10 Μαΐου παραδόθηκαν στις οθωμανικές αρχές και φυλακίστηκαν στη Νεμπόισα υπομένοντας σκληρά βασανιστήρια. Στη συνέχεια, οδηγήθηκαν σε μαρτυρικό θάνατο, καθώς θανατώθηκαν δια πνιγμού στον ποταμό. Η δολοφονία του Ρήγα και των συντρόφων του εξήγειρε το μίσος κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ενέτεινε τις προσπάθειες για την επικείμενη απελευθέρωση της Ελλάδας. Ο Χριστόφορος Περραιβός από την Κέρκυρα συνέχισε το έργο του συντρόφου του Ρήγα διαδίδοντας τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό*. Έτσι, οι ιδέες και το όραμα του ενέπνευσαν όλους τους βαλκανικούς λαούς, οι οποίοι ασπάστηκαν το πάθος του για ελευθερία³⁵⁰.

---

³⁴⁹ Ανδρέου (2002), ό.π., σελ.523, 525 και 528· Περραιβός (1860), ό.π., σελ.32.

³⁵⁰ Ανδρέου, ό.π., σελ. 533-536 και 542-543· Περραιβός, ό.π., σελ.33.

2.5.2.2. Η ιδεολογία του Διαφωτισμού και οι συμβιβασμοί

Οι εκπρόσωποι των διαφωτιστικών ιδεών του Δυτικομακεδονικού χώρου κατέβαλαν σημαντικές προσπάθειες για τη μετάδοση του δυτικού πνεύματος στον υπόδουλο ελληνισμό. Συχνά συναντούσαν την αντίδραση των παραδοσιακών συντηρητικών κύκλων και ιδίως της Εκκλησίας, η οποία ασκούσε έλεγχο στη παιδεία. Λόγω των ισχυρών αναταραχών που προέκυπταν από τη διδασκαλία και διάδοση των νέων ιδεών, οι φορείς τους αναγκάζονταν να συμβιβαστούν και να δεχτούν τη θέληση της τοπικής ηγεσίας αλλά και του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Πρωταγωνιστής αυτής της περιόδου είναι ο Μεθόδιος Ανθρακίτης, ο οποίος κατηγορήθηκε για τη νεωτερική διδασκαλία του. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Καστοριά και τη Σχολή Κυρίτζη, επικρίθηκε και συκοφαντήθηκε με αφορμή τα μαθήματα που παρέδιδε. Υπέρμαχος των διαφωτιστικών ιδεών, δίδασκε φιλοσοφία που βασιζόταν στη πλατωνική θεωρία και όχι στην αριστοτελική όπως συνηθιζόταν στις υπόλοιπες περιοχές του υπόδουλου ελληνισμού. Το 1719 φτάνει στην Καστοριά ο μαθητής του Μεθόδιου, ο ιερομόναχος Ιερόθεος ο Ιβηρίτης, ο οποίος χαίρει της εκτίμησής του. Ωστόσο, αποδεικνύεται συκοφάντης του, με αποτέλεσμα να εκδιωχθεί από την πόλη με απόφαση των αρχόντων.³⁵¹ Αργότερα, αποχωρεί και ο Μεθόδιος και εγκαθίσταται στη Σιάτιστα, όπου εργάζεται ως διδάσκαλος στη Σχολή της³⁵². Όσο βρίσκεται εκεί κατηγορείται για ετεροδιδασκαλία, μετά από την καταγγελία του Ιβηρίτη και ομολογεί την πίστη του ενώπιον του Πατριαρχείου. Η Σύνοδος Κωνσταντινούπολης του 1723 αποφασίζει να τον καθαιρέσει³⁵³.

Σύμφωνα με τον Άλκη Αγγέλου, αποτελεί την πρώτη ανασταλτική επέμβαση της Εκκλησίας στο περιεχόμενο της διδασκαλίας των λογίων της εποχής. Την περίοδο αυτή συντελείται η εθνική αφύπνιση του ελληνικού Γένους, οπότε ελέγχεται η παρεχόμενη εκπαίδευση. Ο Μεθόδιος προκειμένου να αποτρέψει την καθαίρεση από τα ιερατικά του καθήκοντα και να συνεχίσει να εργάζεται ως διδάσκαλος αναγκάστηκε να συμβιβαστεί και να ομολογήσει την πλάνη του ενώπιον της Συνόδου, καίγοντας ο

---

³⁵¹Κουρνούτος, Γ. Π. (1953). Σχολεία της τουρκοκρατούμενης Καστορίας. Στο Α. Κεραμόπουλλου, *Γέρας* (σσ.426-468), Αθήνα, σελ.458-461.

³⁵² Μπόμπου-Σταμάτη, Β. (1995). Ο Μεθόδιος Ανθρακίτης και τα "Τετράδια". *Ελληνικά*, (45), σσ. 111-127.

³⁵³ Κουρνούτος, ό.π., σελ.460-463· Αγγέλου Ά. (1988). *Των Φώτων-Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*. (Τομ.Α'). Αθήνα: Ερμής, σελ.29.

ίδιος τα «τετράδια» του δημόσια. Υποστηρίζει πως «κανένα δέν είναι έδικόν του ποίημα, γνώμαις εἶναι διαφόρων φιλοσόφων, καί δέν τάς έδίδασκα ώς γνώμας τῆς Έκκλησίας, αλλά μόνον διά περιέργειαν καί εὐμάθειαν τῶν μαθητῶν, καθώς συνηθίζουν εἰς τά σχολεῖα. Επίσης, τόνιζε ότι δέν δέχεται «καμμίαν φιλοσοφίαν οὔτε ἔχει διά βεβαίαν». Έτσι, το 1725 αποκαθίσταται στην ιεροσύνη και τη διδασκαλία, υποσχόμενος να ακολουθήσει αυστηρά την περιπατητική αριστοτελική φιλοσοφία με βάση τα κορυδαλικά σχόλια. Επέστρεψε, λοιπόν, στα Ιωάννινα όπου συνέχισε τη διδασκαλία του ήσυχα έως το 1749, οπότε και πέθανε³⁵⁴.

Ο Ευγένιος Βούλγαρης υπήρξε ο εισηγητής της νεωτερικότητας στην ελληνική εκπαίδευση, ωστόσο αλλάζει τη στάση του κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Το 1746 λόγω των καινοτομιών που εισάγει στη Μαρουτσαία Σχολή των Ιωαννίνων συναντά την ισχυρή αντίδραση του Μπαλάνου Βασιλόπουλου, ο οποίος διακατέχεται από έντονο συντηρητισμό. Για τον λόγο αυτό, υποβάλλει την παραίτησή του και μεταβαίνει στη Σχολή της Κοζάνης. Επίσης, κατά τη διάρκεια της σχολαρχίας του στην Αθωνιάδα Σχολή, προσπαθεί να ανανεώσει το πρόγραμμα σπουδών ιδιαίτερα στη φιλοσοφία και τα μαθηματικά. Οι νεωτερικές ιδέες που εισάγει έχουν ως απώτερο στόχο την αντικατάσταση του Θεόφιλου Κορυδαλέα. Ωστόσο, δεν γίνονται αποδεκτές από το Πατριαρχείο αλλά και τις τοπικές κοινωνικές ομάδες και ξεσπούν αναταραχές και έριδες. Οι ταραχώδεις συνθήκες τον αναγκάζουν να παρατηθεί και να μεταβεί στη Θεσσαλονίκη. Λίγο αργότερα ο Πατριάρχης Σεραφείμ Β΄ Άννινος, μετά από παρέμβαση του πρίγκηπα και διερμηνέα Γρηγορίου Γκίκα, τον προσκαλεί να αναλάβει τη σχολαρχία της Πατριαρχικής Ακαδημίας στην Κωνσταντινούπολη³⁵⁵.

Η προσπάθειά του να εφαρμόσει το ίδιο νεωτερικό πρόγραμμα με αυτό της Αθωνιάδας στην Πατριαρχική Σχολή δεν ευδοκίμησε, καθώς η εκπαίδευση των κληρικών βασιζόταν για ενάμιση αιώνα στη σύνδεση της θεολογίας με τη φιλοσοφία του Κορυδαλέα. Στην αποτυχία του προγράμματός του συνετέλεσε και το γεγονός της απομάκρυνσης του Σεραφείμ και της αντικατάστασής του από τον Ιωαννίκιο Γ΄. Ο Βούλγαρης δέχθηκε ισχυρές αντιδράσεις και από τον ίδιο τον Πατριάρχη αλλά και από

³⁵⁴ Αγγέλου (1988), ό.π., σελ.23 · Μπόμπου-Σταμάτη, Β. (1995). Ο Μεθόδιος Ανθρακίτης και τα "Τετράδια". *Ελληνικά*, (45), σσ. 111-127.

³⁵⁵ Πατηνιώτης, Μ. (2001). *Απόπειρες διαμόρφωσης επιστημονικού λόγου στον ελληνικό χώρο του 18ου αιώνα. Αρχές της φιλοσοφίας στο έργο του Ευγένιου Βούλγαρη και του Νικηφόρου Θεοτόκη*. Διαπανεπιστημιακό Πρόγραμμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας των Επιστημών και της Τεχνολογίας, Αθήνα, σελ. 269-272.

τους επιτρόπους και τους μαθητές της Σχολής λόγω των καινοτόμων ιδεών του. Έτσι αναγκάστηκε και πάλι να παραιτηθεί. Αποσύρθηκε αργότερα από την ενεργό δράση και επιδόθηκε στη συγγραφή και τη μετάφραση συγγραμμάτων. Αρχικά, μετέβη στο Βουκουρέστι και στη συνέχεια στη Λειψία³⁵⁶.

Καθοριστική υπήρξε η γνωριμία του με τους αδελφούς Ορλώφ και τη Μεγάλη Αικατερίνη, την περίοδο που έλαβαν χώρα τα Ορλωφικά στην Πελοπόννησο. Επαινεί την επεκτατική πολιτική της Αικατερίνης, καθώς επιθυμεί τη συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προς όφελος των ορθοδόξων χριστιανών. Με αυτόν τον τρόπο εντάχθηκε στην αυλή της, ως αυλικός και στη συνέχεια χειροτονήθηκε στη Μόσχα Αρχιεπίσκοπος Σλαβινίου και Χερσώνος, όπου παρέμεινε ως το 1779. Μετά την απόσυρσή του από το αξίωμα ασχολήθηκε κυρίως με μεταφράσεις κλασικών και λατινικών έργων³⁵⁷. Επομένως, γίνεται εύκολα κατανοητή η προσπάθεια του Βούλγαρη να εισάγει τις νεωτερικές ιδέες του Διαφωτισμού στον ελλαδικό χώρο, όμως λόγω των αντιδράσεων που ξεσπούν αναγκάζεται να συμβιβαστεί. Παραιτείται τρεις φορές κατά τη διάρκεια της διδασκαλικής του πορείας προκειμένου να αποφύγει τις αναταραχές. Προς το τέλος της ζωής του εγκαταλείπει το εκπαιδευτικό του όραμα και ασχολείται με τη συγγραφή.

Διαφορές παρατηρούνται στα προγράμματα σπουδών στη Σχολή της Κοζάνης, υπό τον πολιτικό και εκκλησιαστικό έλεγχο και στη Σχολή της Κομπανίας που ίδρυσαν οι απόδημοι έμποροι της Ουγγαρίας. Κατά τον Μεγδάνη, η Σχολή της Κομπανίας, πιθανότατα ιδρύθηκε μετά τις έντονες διαμάχες που ενέσκηψαν στο παλαιό σχολείο. Χωρίς να γνωρίζουμε συγκεκριμένες πληροφορίες σχετικά με τα διδασκόμενα μαθήματα της Σχολής ο ιδεολογικός της προσανατολισμός ίσως υπήρξε νεωτερικός, καθώς δεν επιτρεπόταν στην Εκκλησία και τους προκρίτους να παρεμβαίνουν στις εσωτερικές υποθέσεις της. Ο διδάσκαλος επιλεγόταν από την Κομπανία και δεν επηρεαζόταν από την τοπική ηγεσία³⁵⁸.

---

³⁵⁶ Πατηνιώτης (2001), ό.π., σελ.274-276.

³⁵⁷ Ό.π., σελ. 279 και 281-282.

³⁵⁸ Καρανάσιος, Χ. (1996). Η Σχολή Κοζάνης κατά τον 18ο αι. βάσει χειρογράφων, εγγράφων και εντύπων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης. Στο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός; απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης* (σσ. 143-179). Κοζάνη, σελ.153-154.

Λόγω της διαμονής τους στα εδάφη της Αυστροουγγαρίας, οι απόδημοι διακατέχονται από τις ιδέες του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και επιθυμούν να τις μεταλαμπαδεύσουν στους Κοζανίτες συμπατριώτες τους, μέσω της εκπαίδευσης. Ωστόσο, η κοινωνία της Κοζάνης παρουσιάζει έντονο συντηρητισμό και δεν είναι έτοιμη να δεχθεί την καινοτομία των δυτικών ιδεών. Στη Σχολή Κοζάνης τη διδασκαλία αναλάμβαναν κληρικοί, οι οποίοι έδιναν έμφαση στην εκκλησιαστική παιδεία με στόχο τη γλωσσική και ηθική διαπαιδαγώγηση των μαθητών. Δινόταν έμφαση κυρίως στα αρχαία ελληνικά, ενώ οι θετικές επιστήμες δεν διδάχθηκαν ευρέως εκτός από την εποχή της σχολαρχίας του Ευγένιου Βούλγαρη. Οι εκπρόσωποι του Διαφωτισμού βρίσκονταν κυρίως έξω από τα όρια του οθωμανικού κράτους και δεν κατάφεραν να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό την κλειστή συντηρητική κοινωνία της Κοζάνης, η οποία παρέμεινε πιστή στην ιδεολογία του Πατριαρχείου. Η Σχολή της Κομπανίας διέκοψε τη λειτουργία της λόγω του διατάγματος του 1769 της Μαρίας Θηρεσίας, ίσως και σε συνδυασμό με την αντίδραση των τοπικών αρχών³⁵⁹.

Ο ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος, υπήρξε συνεργάτης του Ρήγα Βελεστινλή και φορέας των διαφωτιστικών ιδεών. Ωστόσο, μετά τη σύλληψη και τον θάνατο του ίδιου και των συντρόφων του, ήρθε αντιμέτωπος με την πραγματικότητα και τις συνθήκες που επικρατούσαν στον οθωμανοκρατούμενο χώρο. Αναγκάστηκε να συμβιβαστεί προκειμένου να σώσει τη ζωή του και να βιοποριστεί. Έτσι, μετά την επιστροφή του στην Κοζάνη εντάσσεται ως γιατρός στην υπηρεσία Οθωμανών πασάδων. Αρχικά, καλείται από τον Αλή πασά στα Ιωάννινα, χωρίς βέβαια να ανταποκριθεί. Λόγω της απαγωγής του ίδιου και της οικογένειάς του αποδέχεται την πρόταση και πηγαίνει το 1807 στην αυλή του, όπου παραμένει έως το 1813³⁶⁰.

Αργότερα, το 1817, επιστρέφει στα Ιωάννινα, όπου ο Αλή πασάς του παραχωρεί την κηδεμονία του γιου του Σαλή, ο οποίος εμπιστεύεται απόλυτα τον Σακελλάριο έτσι ώστε να τον συμβουλευεται για όλες τις αποφάσεις του. Το 1820, μετά από τρία χρόνια απουσίας στην Κοζάνη, εντοπίζεται και πάλι στα Ιωάννινα. Είναι παρών στον αποκλεισμό που επιβάλλει ο σουλτάνος στα στρατεύματα του Αλή πασά, καθώς την περίοδο αυτή είναι γιατρός στην αυλή του Μουχτάρ πασά. Δηλώνοντας την παραφρο-

---

³⁵⁹ Καρανάσιος (1996), ό.π., σελ.156-178.

³⁶⁰ Νοτοπούλου, Β. (2011). *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Ο βίος, το έργο και η συμβολή του στην εξέλιξη της Ιατρικής κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με βάση τα ανέκδοτα αυτόγραφα του*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, σελ.75 και 89.

σύνη του γλιτώνει από τις πολεμικές επιχειρήσεις και μεταβαίνει στην Κοζάνη μετά από την περιπέτεια στη Σαμαρίνα. Τότε διορίζεται εκ νέου γιατρός του Ισμαήλ Πασόμπεη στα Ιωάννινα, όπου δεν διαμένει για μεγάλο χρονικό διάστημα. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, το 1824, ακολουθεί το στράτευμα του Δερβίς πασά στην Αλαμάνα και βιώνει τη μάχη της Άμπλιανης, όπου οι οθωμανικές δυνάμεις ηττώνται από τους άνδρες του Κίτσου Τζαβέλλα, Σκαλτσόδημου και Ιωάννη Νοταρά. Εκεί έχασε τη ζωή του ο φαρμακοποιός του, ενώ ο ίδιος αναγκάστηκε να καταφύγει και πάλι στην Κοζάνη³⁶¹.

Διαμένοντας, λοιπόν, στην Κοζάνη έως το 1828 παρέχει ιατρικές υπηρεσίες και παράλληλα συνεργάζεται με Οθωμανούς διοικητές του Μοναστηρίου, ενώ αργότερα, το 1829, εγκαθίσταται στη Λάρισα μετά τον διορισμό του από τον τέως βεζίρη Σελήμ Μεχμέτ πασά. Το 1835 συναντάνται στο Μοναστήρι, όπου εργάζεται ως γιατρός του αρχιστράτηγου Χουσεΐν πασά Γαβανοζόγλου³⁶². Γίνεται, λοιπόν, εύκολα αντιληπτή η συμβιβαστική ζωή που διήγε ο Γεώργιος Σακελλάριος. Εμφανίζεται στη Βιέννη, ως φίλος και συνεργάτης του Ρήγα συμμετέχοντας στο επαναστατικό του κίνημα. Καταβάλλει προσπάθειες για την ανύψωση του πνεύματος του υπόδουλου ελληνισμού και τη διάδοση του Διαφωτισμού στην πατρίδα του, μέσω του συγγραφικού και μεταφραστικού του έργου. Ωστόσο, ο κίνδυνος για τη ζωή του τον αναγκάζει να προσαρμοστεί στις συνθήκες του οθωμανικού κράτους και να παρέχει τις υπηρεσίες του στην οθωμανική ηγεσία.

Παρόμοια στάση επιδεικνύει και ο Μιχαήλ Πεردικάρης. Τάσσεται υπέρ της εισαγωγής των θετικών επιστημών, ως απόρροια του διαφωτιστικού πνεύματος, ωστόσο διατηρεί τις συντηρητικές θέσεις του ακολουθώντας τις επιταγές της θρησκευτικής ηγεσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Αυτό γίνεται εύκολα κατανοητό στο έργο του *Προδιοίκησις εις τὸν Ἑρμῆλον ἢ Δημοκριθηράκλειτον*, όπου αισθάνεται την ανάγκη να απολογηθεί μετά την έκδοση του *Ἑρμῆλου*. Λόγω της έντονης κριτικής του εναντίον των αρχιερέων, των μοναχών, των αρχόντων και των αρχοντισσών, των γιατρών και των φιλοσόφων, Βολταίρου, Ρουσσώ και Μιραμπό, θεωρεί ότι θα κατηγορηθεί για αυθάδεια. Υποστηρίζει πως επιθυμεί να αποδείξει την αρετή κάθε επαγγέλματος μέσω της κριτικής της ασέβειας, προβάλλοντας το δίκαιο του:

---

³⁶¹ Νοτοπούλου (2011), ό.π., σελ.79-82.

³⁶² Ό.π., σελ.83-84.

«...δέν ἔχω σκοπόν νά διακωμωδήσω τούς πολλούς, οὐδέ νά περιπαίξω τοῦ κοινοῦ βίου τά διάφορα ἐπαγγέλματα, ἀλλά νά ἐπαινέσω τήν ἀρετή εἰς κάθ' ἐπάγγελμα βίου, καί νά ἐλέγξω τήν κακίαν καί τήν ἀσέβειαν, καί ὡς ὄντως φιλογενῆς καί φιλέλληνας νά προσκαλέσω τούς ὁμογενεῖς Ἑλληνας εἰς ἓνα ἦθος πλέον ὀρθότερον ἀπ' ὅ, τι τούς ἐνέσταξαν τά περιστατικά του αἰῶνος, καί πλέον ἀσφαλέστερον ἀπ' ὅ, τι ἐπεχείρησαν νά διδάξουν οἱ διεφθαρμένοι τῆς Γαλλίας φιλόσοφοι, οἵτινες θέλοντες τάχα νά σύρουν τόν ταλαίπωρον ἄνθρωπον ἀπό τό σκότος τῆς δεισιδαιμονίας, τόν ἔρριψαν χειρότερα εἰς τό χάος τῆς ἀσεβείας. Προβάλλω λοιπόν πρῶτον ἐν γένει τά δίκαιά μου, τά ὅποια εἶναι αὐτά»³⁶³.

Επιμένει στα ψυχικά χαρίσματα των ανθρώπων, προβάλλοντας και τον ρόλο της θρησκείας: «Δύο εἶναι τά φυσικά τῆς λογικῆς ψυχῆς προτερήματα εἰς τόν ἄνθρωπον, πρῶτον ἡ ἐπιστήμη τῶν ὄντων, δηλαδή ἡ σοφία, τῆς ὁποίας ἀρχή καί τέλος εἶναι ὁ φόβος τοῦ θεοῦ, καί δεύτερον ἡ ἐπιεικῆς ἀγαθότης, τῆς ὁποίας θεμέλιον εἶναι ἡ φιlanθρωπία³⁶⁴», ἐνῶ οἱ ευγενεῖς κυρίες πρέπει νά διαθέτουν «ψυχικούς καλλωπισμούς» καί ὄχι νά δίνουν ἐμφαση στα ἐξωτερικά χαρίσματα, ὅπως εἶναι ἡ ἐξωτερική ἐμφάνιση καί ἡ ἐνδυμασία: «...οὐσιώδεις ψυχικοί καλλωπισμοί μιᾶς εὐγενεστάτης Κυρίας εἶναι δύο, πρῶτον ἡ χαριεστάτη ταπεινώσις· καί δεύτερον ἡ λαμπροτάτη σεμνότης»³⁶⁵.

Προβάλλεται διαρκῶς τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα, τὸ ὁποῖο πρέπει νά προτιμᾶται ἀπὸ τῆ φιλοσοφία. Στὴν περίπτωση τῶν ἐμπόρων θεωρεῖ πῶς οἱ ἐπαγγελματικές ἐπιτυχίες τοὺς οφείλονται στὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ καί ὄχι στὴν τύχη. «Ὡς δῶρον θεοῦ» εἶναι υποχρεωμένοι νά το μεταχειριστοῦν σωστά καί νά εἶναι ευγνώμονες³⁶⁶. Ἡ συντηρητικὴ αὐτὴ στάση καί ἡ ἰδιαίτερη προβολὴ τοῦ θρησκευτικοῦ συναίσθηματος στὸ ἔργο τοῦ Περδικάρη, ἴσως οφείλεται στὸ γενικότερο κλίμα τῆς ἐποχῆς καί στὴν ἀντίθεση τοῦ Πατριαρχείου σε καθετὶ νεωτερικὸ, πού μπορούσε νά ὀδηγήσει σε οδυνηρὲς ἐπιπτώσεις, ὅπως ἀπέδειξε ἡ περίπτωση τοῦ Μεθόδιου Ἀνθρακίτη.

Παρατηρεῖται, λοιπόν, ἓνας συμβιβαστικὸς τρόπος ζωῆς τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς. Ἐνῶ υποστηρίζουν τὶς ἰδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τὶς ἐπαναστατικές ἰδέες τοῦ Ρήγα, ἐξαιτίας τῶν συνθηκῶν μεταβάλλουν τὴν στάση τοὺς. Κάποιοι ἀναγκάζονται νά

³⁶³ Περδικάρης, Μ. (1817). *Προδοίσεις εἰς τῶν Ερμήλων ἢ Δημοκριτηράκλειτον*. Βιέννη, σελ.1-2.

³⁶⁴ Ὁ.π., σελ.57.

³⁶⁵ Ὁ.π., σελ.93.

³⁶⁶ Ὁ.π., σελ.76.

υπηρετήσουν την οθωμανική εξουσία, προκειμένου να εξασφαλίσουν την ασφάλεια των ίδιων και των οικογενειών τους, ενώ άλλοι να αποφύγουν τον αφορισμό ή την καθαίρεση από τα ιερατικά τους καθήκοντα και τις αντιδράσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ωστόσο, μέσα από το συγγραφικό έργο τους διαφαίνεται η βαθιά πίστη τους στο ιδεώδες της ελευθερίας και στο όραμα μιας ελεύθερης Ελλάδας.

Συζήτηση

Η εργασία πραγματεύτηκε τον σημαίνοντα ρόλο της Δυτικής Μακεδονίας κατά την προεπαναστατική περίοδο και τα χρόνια του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού. Αναδείχθηκε η ιστορική της πορεία μέσω των ιδιαίτερων οικονομικών, κοινωνικών, εκπαιδευτικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών της, καθιστώντας κατανοητές τις αιτίες που οδήγησαν μεγάλο μέρος του δυτικομακεδονικού πληθυσμού στη μετανάστευση. Η άμεση επαφή τους με την Κεντρική Ευρώπη για εμπορικούς λόγους συνετέλεσε αποφασιστικά στη διεύρυνση των πνευματικών οριζόντων τους και στην προαγωγή της παιδείας. Επίσης, αποδείχτηκε η πρωτεύουσα σημασία της δημιουργίας των ελληνικών κοινοτήτων και των κομπανιών στις ευρωπαϊκές πόλεις, καθώς έδωσε ώθηση στην άνοδο του κοινωνικού, οικονομικού, πνευματικού και ιδεολογικού επιπέδου των Ελλήνων.

Δόθηκε έμφαση στις κοινότητες της Βιέννης, της Πέστης, του Σεμλίνου, και των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, καθώς εκεί υπήρχε ισχυρή παρουσία Δυτικομακεδόνων. Οι λόγιοι που εγκαταστάθηκαν εκεί συνετέλεσαν στη διάδοση του ευρωπαϊκού πνεύματος και στην οικονομική και κοινωνική ανέλιξη των υπόδουλων συμπατριωτών τους. Οι απόδημοι συνέστησαν σχολεία, τα οποία χρηματοδοτούσαν οι ίδιοι, συμβάλλοντας στη βελτίωση της εκπαιδευτικής κατάστασης στην πατρίδα τους. Τα ιδιαίτερα προνόμια που παραχωρούνταν από την Αψβουργική Αυτοκρατορία ενέτειναν το μεταναστευτικό ρεύμα του υπόδουλου ελληνισμού. Οι σπουδές των Δυτικομακεδόνων στα φημισμένα πανεπιστήμια του ευρωπαϊκού χώρου διαμόρφωσαν τον ιδεολογικό τους κόσμο. Ήρθαν σε επαφή με τον Διαφωτισμό και τις φιλελεύθερες ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης που κυριαρχούσαν την εποχή αυτή στην Ευρώπη.

Μέσω της ανάδειξης του έργου τους έγινε αντιληπτή η συμμετοχή τους αφενός στην ανάπτυξη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και αφετέρου στην εισαγωγή νέων ιδεών στον οθωμανοκρατούμενο χώρο. Συνέβαλαν ενεργά στην πνευματική άνοδο των υπόδουλων συμπατριωτών τους μέσω του διδασκαλικού, συγγραφικού, μεταφραστικού και εκδοτικού έργου τους. Η προσπάθειά τους υποβοηθείται από την ανάπτυξη της τυπογραφίας, η οποία κατέχει κεντρική θέση στην πνευματική αναγέννηση του Γένους. Κατέστη κατανοητή η διττή σημασία της δράσης της χορείας των ιατροφιλοσόφων κατά τον 18^ο και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Από τη μια, συμβάλλουν στην πνευματική αναγέννηση παραδίδοντας σημαντικά βιβλία και μεταφράσεις ευρωπαϊκών έργων που στόχευαν στη μόρφωση των νέων. Από την άλλη, εισήγαγαν νέες μεθόδους στην

επιστήμη της ιατρικής, καθώς όλοι τους διέθεταν ευρωπαϊκή κατάρτιση και εμπειρία. Με αυτόν τον τρόπο, προσπάθησαν να βοηθήσουν στην εξάλειψη των δεισιδαιμονιών που κυριαρχούσαν στον ιατρικό τομέα. Οι Δυτικομακεδόνες έδρασαν επίσης και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821, ενώ αργότερα προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος.

Το επαναστατικό κίνημα του Ρήγα Βελεστινλή ενέπνευσε το όραμα της ελευθερίας και της αποτίναξης του οθωμανικού ζυγού. Σε αυτό ενεργό ρόλο διαδραμάτισαν οι Δυτικομακεδόνες, οι οποίοι είχαν ενεργό συμμετοχή κατά την προετοιμασία του. Το γεγονός αυτό συμβάλλει στην κατανόηση της έντονης επιθυμίας τους για ελευθερία, καθώς οι συνθήκες που επικρατούσαν στις πατρίδες τους ήταν εξαιρετικά δύσκολες για εκείνους και τις οικογένειές τους. Η αποτυχία του εγχειρήματος και το μαρτυρικό τέλος των επαναστατών προκάλεσε εντονότερα αντιοθωμανικά αισθήματα και οδήγησε σε εντατικότερες προσπάθειες για την απελευθέρωση της Ελλάδας. Αργότερα, η Φιλική Εταιρεία θα αναλάβει τον δύσκολο Αγώνα κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Επίσης, αποδείχθηκε μέσα από τον βίο των οπαδών του Διαφωτισμού πως η υιοθέτηση των νεωτερικών ιδεών δεν έγινε χωρίς την ύπαρξη αντιδράσεων. Αυτό διαφαίνεται από το γεγονός πως πολλοί λόγιοι που ασπάστηκαν το ευρωπαϊκό πνεύμα και συμμετείχαν ακόμη και σε επαναστατικές κινήσεις αναγκάστηκαν να συμβιβαστούν στην πραγματικότητα και τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία προκειμένου να αποφύγουν τους κινδύνους για τη ζωή και το επάγγελμά τους. Ο χώρος της Εκκλησίας και οι συντηρητικοί κύκλοι της αντιμάχονταν τον Διαφωτισμό και εμπόδιζαν τη διάδοση και την εδραίωσή του στον οθωμανοκρατούμενο χώρο. Ωστόσο, οι αντιδράσεις αυτές δεν ανέκοψαν την διάδοση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στη χώρα, ο οποίος οδήγησε τελικά στην Ελληνική Επανάσταση του 1821 και την μετέπειτα δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Η εργασία εστίασε στα σημαντικότερα κέντρα της Δυτικής Μακεδονίας την Κοζάνη, τη Σιάτιστα και την Καστοριά, καθώς λόγω των ιδιαίτερων οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών ευνοήθηκαν οι εμπορικές επαφές με την Ευρώπη. Ως αποτέλεσμα, οι Δυτικομακεδόνες γνώρισαν τον δυτικό πολιτισμό και τις νεωτερικές ιδέες που εισήγαγε το κίνημα του Διαφωτισμού. Έτσι, συνετέλεσαν στην ανάπτυξη της παιδείας των υπόδουλων συμπατριωτών τους, με απώτερο στόχο την προετοιμασία της

επανάστασης και την επικείμενη απελευθέρωση της πατρίδας τους. Η περιοχή της Φλώρινας απουσιάζει από τη μελέτη, καθώς δεν μαρτυρείται από τις πηγές η εμπλοκή της στον Διαφωτισμό. Παρουσίαζε διαφορετικά οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά και δεν ανέπτυξε εμπορικές σχέσεις με τον ευρωπαϊκό χώρο, έτσι ώστε να έρθει σε επαφή με τις νεωτερικές ιδέες που κυριαρχούσαν την περίοδο εκείνη.

Μέσω της εκπόνησης της παρούσας μελέτης επιχειρήθηκε η ανάδειξη της σημασίας της Δυτικής Μακεδονίας, η οποία μέσω των διανοουμένων της συνέβαλε καταλυτικά στη διαμόρφωση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Παρουσιάστηκαν ορισμένα από τα έργα που παρέδωσαν οι λόγιες προσωπικότητες που έδρασαν εντός της οθωμανοκρατούμενης περιοχής, αλλά και εκτός στο πλαίσιο των μακεδονικών κοινοτήτων της Αυστροουγγαρίας. Το πλήθος των έργων που συνέγραψαν είναι ιδιαίτερα πλούσιο και δεν θα ήταν δυνατό να εξαντληθεί στο πλαίσιο της συγκεκριμένης μελέτης. Ωστόσο, θα μπορούσε να σταθεί, μελλοντικά, ως έναυσμα για περαιτέρω έρευνα και ανάδειξη περισσότερων έργων των Δυτικομακεδόνων εκπροσώπων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.

Χρονολόγιο

- 1668** Ίδρυση Σχολής Κοζάνης.
- 1678** Ίδρυση κομπανίας και σχηματισμός ελληνικής κοινότητας στην πόλη Brasov της Τρανσυλβανίας.
- 1679** Ίδρυση της Ηγεμονικής/Αυθεντικής Ακαδημίας στο Βουκουρέστι.
- 1682** Επιστολή Καστοριανών αποδήμων της Κωνσταντινούπολης στους συμπατριώτες τους.
- 1683-1699** Αυστροτουρκικός πόλεμος.
- 1684** Σχηματισμός του Ιερού Συνασπισμού του Linz.
- 1690** Λειτουργία τυπογραφείου στο Βουκουρέστι.
- 1699** Συνθήκη του Κάρλοβιτς.
- ~1700** Ίδρυση Σχολής Σιατίστης.
- 1705** Ίδρυση Σχολής Καστριώτη.
- 1709** Γέννηση ιατροφιλόσοφου Θωμά Μανδακάση.
- 1710** Ίδρυση Σχολής Κυρίτζη υπό τη διεύθυνση του Μεθοδίου Ανθρακίτη.
- 1711** Έναρξη ρωσοτουρκικού πολέμου μετά την εισβολή των ρωσικών δυνάμεων του Μεγάλου Πέτρου στη Μολδαβία.
- 1716** Γέννηση του Ευγένιου Βούλγαρη.
- 1718** Συνθήκη του Πασσάροβιτς.
- 1719** Έλευση του Ιερόθεου του Ιβηρίτη στην Καστοριά.
- 1721** Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός.

- 1721-1723** Περίοδος διδασκαλίας Μεθοδίου Ανθρακίτη στη Σχολή Σιατίστης.
- 1723** Καθαίρεση Μ. Ανθρακίτη από το Πατριαρχείο.
- 1725** Ομολογία πίστεως του Μ. Ανθρακίτη και η αποκατάστασή του στην ιεροσύνη και τη διδασκαλία.
Σχηματισμός σερβοελληνικής κομπανίας στην Timisoara (σημ. Temesvar).
- 1734** Γέννηση του γιατρού Δημητρίου Καρακάσση.
- 1739** Συνθήκη Ειρήνης του Βελιγραδίου.
- 1740-1780** Παροχή προνομίων στους Έλληνες εμπόρους από την Αυτοκράτειρα της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας Μαρίας Θηρεσίας.
- 1744** Γέννηση Γεωργίου Ζαβίρα.
- 1745** Λειτουργία Στοάς στην Κοζάνη.
- 1745- 1748** Περίοδος διδασκαλίας Ευγένιου Βούλγαρη στη Σχολή Κοζάνης.
- 1746** Σχολαρχία του Ε. Βούλγαρη στη Μαρουτσαία Σχολή Ιωαννίνων.
- 1747** Θάνατος Μεθοδίου Ανθρακίτη.
- 1752** Σχολαρχία Μιχαήλ Παπαγεωργίου στη Σχολή Σιατίστης.
- 1754** Ο Αμφιλόχιος Παρασκευάς εγκαθίσταται στο Kecskemét (Αιγόπολη) της Ουγγαρίας ως εφημέριος.
- 1755** «Εκδοτικό επεισόδιο» με με αφορμή την ελληνική μετάφραση της *Λογικής* του Friedrich Christian Baumeister. Διαμάχη Α. Ψαλίδα και Μ. Παπαγεωργίου.
- 1757** Γέννηση Δημητρίου Δάρβαρη και Ρήγα Βελεστινλή.
Ανακήρυξη Θ. Μανδακάση σε διδάκτορα της Ιατρικής στη Λειψία.
- 1760** Δημοσίευση διατριβής του Δ. Καρακάσση *Περί Φλεβοτομίας* (Halle).
- 1761** Έκδοση της *Φυλλάδας* του Θωμά Μανδακάση στη Λειψία.

- 1762** Δημοσίευση του *Κοινωνικού Συμβολαίου* του Rousseau.
- 1765** Χρηματοδότηση Σχολής Κοζάνης από τους απόδημους στην Ουγγαρία.
- 1766** Γέννηση του ιατροφιλόσοφου Μιχαήλ Περδικάρη και Γεώργιου Πούλιου.
- 1767** Έκδοση του βιβλίου με τίτλο *Εἴσοδος ῥαδία εἰς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν* του Μιχαήλ Παπαγεωργίου στη Βιέννη.
Γέννηση του ιατροφιλόσοφου Γεωργίου Σακελλάριου.
Σχολαρχία του Θ. Μανδακάση στη Σχολή Κυρίτζη της Καστοριάς.
- 1768** Γέννηση ιατροφιλόσοφου Χαρίσιου Μεγδάνη.
- 1770** Επανάσταση των Ορλωφικών στην Πελοπόννησο.
- 1772** Γέννηση Αθανάσιου Χριστόπουλου.
Κλείσιμο Σχολής της Κομπανίας στην Κοζάνη.
- 1773** Γέννηση ιατροφιλόσοφου Κωνσταντίνου Καρακάσση.
- 1774** Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή.
Ανάπτυξη Νεοελληνικού Διαφωτισμού.
- 1777** Ίδρυση Σχολής Παγούνη στην Κοζάνη.
- 1778** Έκδοση του συγγράμματος *Άλφαβητάριον Μικρὸν* του Μ. Παπαγεωργίου στη Πέστη.
- 1779** Ο Αμφιλόχιος Παρασκευάς εργάζεται στην Κοζάνη ως οικοδιδάσκαλος στον οίκο του Ιωάννη Σακελλαρίου.
- 1799 (-1810)** Δημοσίευση *Ρωσαγγλογάλλου*.
- 1780** Έναρξη διαμάχης μεταξύ των Αληφρόνων και των Δημοκρατικών στην Κοζάνη.
- 1782** Διορισμός Α. Παρασκευά στη Σχολή της Κοζάνης.
- 1783** Διορισμός Δ. Καρακάσση ως Διευθυντή στο Νοσοκομείο του Αγίου Παντελεήμονα και Γενικού Διευθυντή στην Υγειονομική Υπηρεσία του Βουκουρεστίου.
Γέννηση Γεωργίου Ρουσιάδη.

- 1784** Πολιτογράφηση αυστριακών υπηκόων στα εδάφη της Αυστροουγγαρίας. Κυκλοφορία πρώτης ελληνικής εφημερίδας από τον Γεώργιο Βεντότη στη Βιέννη.
Σύσταση του «Ελληνικού Ινστιτούτου» στο Novi Sad από Μακεδόνες.
Δημοσίευση του άρθρου του Ε. Kant με τίτλο *Τι είναι Διαφωτισμός*.
- 1785** Λήξη διαμάχης μεταξύ των Αληφρόνων και των Δημοκρατικών στην Κοζάνη.
- 1786** Μετάφραση της γερμανικής τραγωδίας *Κόδρος* από τον Γ. Σακελλάριο.
Διορισμός Πούλιου στην υπηρεσία του αυτοκράτορα Ιωσήφ Β΄ ως φοροτεχνικού υπαλλήλου.
- 1788** Μετάφραση του γαλλικού έργου *Αποτέλεσμα φιλεκδικήσεως* από τον Γ. Σακελλάριο.
Έκδοση του γαλλικού έργου *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος* του J. Barthélémy και μετάφραση στα ελληνικά.
- 1789** Γαλλική Επανάσταση.
Μετάφραση του σαιξπηρικού έργου *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* από τον Γ. Σακελλάριο.
Δημοσίευση του *Ανώνυμου του 1789*.
- 1790** Εγκατάσταση του Χ. Μεγδάνη στην Πέστη και διορισμός του ως οικοδιδασκάλου και δασκάλου στην Ελληνική Σχολή της Πέστης.
Γέννηση Μητιούς Μεγδάνη Σακελλαρίου.
- 1791** Ίδρυση του τυπογραφείου του Γ. Βεντότη.
Έκδοση της *Εφημερίδος* από τους Μαρκίδες Πούλιου.
- 1792** Έκδοση του συγγράμματος *Πρόχειρος και εύποριστος διδάσκαλος τῶν πρωτοπέριων ῥωμελιτῶν τῆς γερμανικῆς γλώσσης* του Μ. Παπαγεωργίου στην Πέστη.
Σχηματισμός ελληνικής παροικίας στην Οδησό.
- 1793** Λήψη αυστριακής υπηκοότητας από τον Γ. Πούλιο και διορισμός του ως «εμπορομεσίτη των ανατολικῶν ειδῶν».
Γέννηση Γεωργίου Λασσάνη.
- 1795** Έκδοση του συγγράμματος *Ποιημάτια Ιατρικά* του Δ. Καρακάσση στη Βιέννη.
Νέα διαμάχη μεταξύ των Αληφρόνων και των Δημοκρατικών στην Κοζάνη.
Θάνατος Fatma Hanım Sultan και κατάργηση του συστήματος του malikane.

- 1796** Μετάβαση Ρήγα Βελεστινλή στη Βιέννη και υλοποίηση του επαναστατικού σχεδίου του.
Έκδοση μελοδραμάτων *Ορφεύς και Ευρυδίκη* και *Τηλέμαχος και Καλυψώ* και μετάφραση του γερμανικού έργου *Joh. Heinrich Daniel Moldenhawer Alterthümer der Griechen* από τον Γ. Σακελλάριο.
Θάνατος Θ. Μανδακάση.
Εμφάνιση Αλή Πασά στην Κοζάνη.
- 1797** Ίδρυση «Ελληνικής Εκπαιδευτικής Ενώτητας» και του Ελληνομουσείου στο Σεμλίνο.
Έκδοση του γαλλικού έργου *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος* του J. Barthélémy στο τυπογραφείο των αδελφών Μαρκίδων Πούλιου.
Σύλληψη του Ρήγα Βελεστινλή και των συνεργατών του.
Διορισμός Α. Χριστόπουλου στην υπηρεσία του ηγεμόνα της Βλαχίας Αλέξανδρο Μουρούζη.
- 1798** Θάνατος του Ρήγα και των συντρόφων του.
Κλείσιμο τυπογραφείου Μαρκίδων Πούλιου και η απέλασή τους από τη Βιέννη.
Εφαρμογή συστήματος esham στην Κοζάνη.
- 1801** Ανάληψη του malikane της Κοζάνης από τον Αλή Πασά.
- 1804** Διορισμός Κ. Καρακάση ως Διευθυντή στο Νοσοκομείο του Αγίου Παντελεήμονα και στο Νοσοκομείο «Φιλανθρωπία».
Θάνατος Γ. Ζαβίρα και δωρεά των βιβλίων του στην ελληνική κοινότητα της Πέστης.
- 1805** Έκδοση *Αιολοδωρικής Γραμματικής* από τον Α. Χριστόπουλο και του θεατρικού έργου *Δράμα Ηρωϊκόν ή Αχιλλεύς*.
- 1806** Θάνατος Ευγένιου Βούλγαρη.
Έκδοση *Γραμματικής Απλοελληνικής* του Δ. Δάρβαρη στη Βιέννη.
Διορισμός του Γ. Ρουσιάδη ως γραμματικού και καταστιχάριου στην Τεργέστη.
Έκδοση *Ελληνικής Νομαρχίας*.
- 1807** Ένταξη του Γ. Σακελλάριου ως γιατρού στην αυλή του Αλή πασά στα Ιωάννινα.
- 1809** Ίδρυση Ελληνικού Σχολείου στην Κοζάνη.
- 1810** Άνοδος στον μητροπολιτικό θρόνο του Ιγνατίου Ουγγροβλαχίας, αναδιοργάνωση Ακαδημίας, ίδρυση του Λυκείου και της Φιλολογικής Εταιρείας του Βουκουρεστίου.

Έκδοση του βιβλίου του Δ. Δάρβαρη *Οίκιακή Διδασκαλία τῆς Φύσεως, χάριν τῶν μικρῶν Παιδίων καί Κορασίων* στη Βιέννη.

- 1811** Έκδοση του περιοδικού *Ερμής ο Λόγιος*.
Δημοσίευση του δοκιμίου *Παρατηρήσεις τινές καί σημειώσεις περί τῆς διδακτικῆς μεθόδου καί τῆς διορθώσεως τῶν Σχολείων* του Δημητρίου Δάρβαρη στον *Λόγιο Ερμή*.
- 1812** Ένταξη Α. Χριστόπουλου στην αυλή του ηγεμόνα της Βλαχίας Ιωάννη Καρατζά.
- 1813** Ίδρυση Οίκου Βελτιώσεως, της δημοτικής βιβλιοθήκης Κοζάνης.
- 1814** Έκδοση του έργου *Ρομέηκη γλώσσα του* Ιωάννη Βηλαρά.
- 1816** Μύηση Γ. Λασσάνη στη Φιλική Εταιρεία.
- 1817** Επάνοδος του Γ. Σακελλάριου στα Ιωάννινα και ανάληψη της κηδεμονίας του Σαλή.
Έκδοση των *Ποιημάτων* στη Βιέννη.
Έκδοση του έργου του Μ. Περδικάρη με τίτλο *Έρμηλος ἢ Δημοκριθηράκλειτος και Προδιοίσεις εἰς τὸν Έρμηλον ἢ Δημοκριθηράκλειτον* στη Βιέννη.
Έκδοση της παράφρασης της Ιλιάδας από τον Γ. Ρουσιάδη.
- 1818** Έκδοση του φιλοσοφικού έργου *Λύχνος του Διογένους ἢ Χαρακτήρες Ηθικοί* του Χ. Μεγδάνη στη Βιέννη.
Μετάβαση Γ. Λασσάνη στα ρωσικά εδάφη.
Θεατρικές παραστάσεις *Αρμόδιος και Αριστογείτων και Η Ελλάδα και ο Ξένος* από τον Γ. Λασσάνη στην Οδησό.
Έκδοση των κωμωδιῶν του Goldoni *Η πατρική αγάπη ἢ Η ευγνώμων δούλη και Η πανούργος χήρα* από τη Μητιώ Μεγδάνη Σακελλαρίου.
- 1819** Έκδοση του έργου *Καλλιόπη παλινοστούσα ἢ περί ποιητικῆς μεθόδου* του Χ. Μεγδάνη στη Βιέννη.
Μύηση του Α. Χριστόπουλου στη Φιλική Εταιρεία.
Έκδοση στη Βιέννη των *Ημερολογίων* του Γ. Ρουσιάδη.
Μετάφραση από τη γερμανική γλώσσα του μυθιστορήματος του Α. Λαφονταίνου *Αριστομένης και Γοργώ* από τον Γ. Λασσάνη.
Έκδοση του έργου *Κρίτωνος στοχασμοί*.
- 1820** Έκδοση της μετάφρασης του γερμανικού έργου *Η ἐλευθέρωσις τῶν Θηβῶν. Τραγωδία εἰς Πέντε Πράξεις* και *Η Ανακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς. Βιβλίον ψυχαγωγικόν διὰ Παῖδας καί Νεανίσκους* από τον Γ. Ρουσιάδη.

- Διορισμός Γ. Λασσάνη ως διδασκάλου στην Ελληνεμπορική Σχολή της Οδησού.
Επίσημη αναγνώριση του Αλή Πασά ως επαναστάτη και δήμευση της περιουσίας του.
- 1821** Έναρξη Ελληνικής Επανάστασης.
- 1823** Θάνατος Δ. Δάρβαρη και Χ. Μεγδάνη.
- 1828** Θάνατος Κ. Καρακάσση και Μ. Περδικάρη.
- 1830** Έκδοση του έργου *Τοπογραφία της Βλαχίας και ανθρωπολογικά παρατηρήσεις αναφορικάς προς την υγιείαν και νόσων των κατοίκων της* υπό την επιμέλεια του Κ. Καρακάσση.
Μετάφραση της *Πρακτικής Ιατρικής* του Hufeland και της *Χημικής* του Joseph Franz von Jaquin από τον Γ. Σακελλάριο.
Θάνατος Γ. Πούλιου.
- 1833** Έκδοση του έργου *Πολιτικά Παράλληλα* του Α. Χριστόπουλου.
Θάνατος Αδαμάντιου Κοραή.
- 1834** Διορισμός Γ. Ρουσιάδη ως καθηγητή των Ελληνικών στην Καισαροβασιλική Ακαδημία της Βιέννης.
- 1838** Θάνατος Γ. Σακελλάριου.
- 1845** Διορισμός Γ. Ρουσιάδη ως αρχιδιδασκάλου της Ελληνικής Σχολής της Κοζάνης.
- 1847** Θάνατος Α. Χριστόπουλου.
- 1854** Θάνατος Γ. Ρουσιάδη.
- 1865** Φιλολογικός διαγωνισμός του Πανεπιστημίου Αθηνών.
- 1870** Θάνατος Γ. Λασσάνη και ίδρυση του *Λασσάνειου δραματικού διαγωνισμού*.
- 1872** Έκδοση της *Νέας Ελλάδος* του Γ. Ζαβίρα.

Βιβλιογραφία

- Ερμής ο Λόγιος. (1811-1821).
- Bahr E. (1989). Επιλεγόμενα. Στο *Τι είναι Διαφωτισμός*, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα: Κριτική, σσ.109-150.
- Goldoni, C. (1818). *Η πατρική αγάπη ή Η ευγνώμων δούλη και Η πανούργος χήρα*, Μτφρ. Μ. Σακελλαρίου, Βιέννη.
- Hornath, E. (1937). *Η ζωή και τα έργα του Γεωργίου Ζαβίρα*, Μτφρ. Σ. Λάμπρου, Βουδαπέστη.
- Kant, I. A (1989). Απάντηση στο ερώτημα: Τι είναι Διαφωτισμός; Στο *Τι είναι Διαφωτισμός*, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα: Κριτική, σσ.18-27.
- Kitromilides M. P. (2009). The Enlightenment and the Greek cultural tradition. *History of the European Ideas* (no. 1, pp.36-46).
- Lamprakis, D. K. (2017). *The relationship between centre and periphery in the Ottoman era of experimentation with and adaptation of institutions for fiscal demands: the cases of Kozani, Serfice, and Velvendos, ca. 1690-ca. 1820*. University of Birmingham.
- Leake, W. M. (1835). *Travels in Northern Greece*. London.
- Lekas, P.E. (2006). The Greek War of Independence from the Perspective of Historical Sociology. *The Historical Review/ La Revue Historique*, (2), σελ.161-183.
- Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Οδυσσεύς.
- Αγγέλου, Ά. (1975). Η εκπαίδευση. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Τόμ. ΙΑ', σσ. 306-328). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Αγγέλου Ά. (1988). *Των Φώτων-Όψεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*. (Τομ.Α'). Αθήνα: Ερμής
- Αζίζογλου Ι. Ρ. (2017). *Πολιτική και ισότητα: η οικονομική ισότητα ως προϋπόθεση της πολιτικής ελευθερίας στον Ζαν Ζακ Ρουσσώ*. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Άγκυρα.
- Αθανασιάδης, Α. (2016). Η παρουσία οικογενειών της Δυτικής Μακεδονίας στο Σεμλίνο (Σερβία) κατά τον 18ο και 19ο αιώνα. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 297-310). Γρεβενά.
- Αλευράς, Γ. (2016). Οι εμποροπανηγύρεις της Μακεδονίας κατά την οθωμανική περίοδο (18ος-19ος αιώνας): το παράδειγμα της Σαμαρίνας και του Μαυρονόρους Γρεβενών. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 207-222). Γρεβενά.
- Αμοιρίδου, Ε. (2016). Η συμμετοχή των Δυτικομακεδόνων στην εκδοτική δραστηριότητα κατά τους χρόνους της οθωμανικής κυριαρχίας. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α' Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 471-522). Γρεβενά.
- Ανδρέου, Λ. Ε. (2002). *Ρήγας Βελεστινλής, σταθμοί και όρια της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο. Αθήνα.

- Άσματα Διαφόρων ποιητών, Του τε αιμνήστου Ρήγα, και άλλων Φιλελεύθερων Ελλήνων. ΟΙς προσετέθησαν και Ευτράπελα (1835). Ναύπλιο.
- Αργυροπούλου Ρ. (2003). Νεοελληνική Φιλοσοφία- Η επικράτηση των νεωτερικών ιδεών. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, (Τομ.2, σσ.145-156). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Βακαλόπουλος, Α. (1958). *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι επί τουρκοκρατίας*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Γιαννόπουλος, Ι. (1975). Η παρακμή του οθωμανικού κράτους. Η προσαρμογή των θεσμών στη νέα πραγματικότητα. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Τόμ. ΙΑ', σσ. 98-110). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Δάρβαρης, Δ. (1806). *Γραμματική Απλοελληνική*. Βιέννη.
- Δάρβαρης, Δ. (1810). *Οικιακή Διδασκαλία της Φύσεως χάριν των μικρών Παιδίων και Κορασίων*. Βιέννη.
- Δάρβαρης, Δ. (1811). Παρατηρήσεις τινές και σημειώσεις περί τής διδακτικής μεθόδου και τής διορθώσεως τών Σχολείων. *Ερμής ο Λόγιος*, σσ. 147-150.
- Δάρβαρης, Δ. (1791). *Χειραγωγή εις την καλοκαγαθίαν, ητοι εγχειρίδιον εις ανάγνωσιν τοις σπουδάζουσι νεανίσκοις των Ρωμαίων και Βλάχων*, Βιέννη.
- Δάρδας Ν., Α. (1996). Οι ελληνικές εκδόσεις των Μαρκίδων Πούλιου στη Βιέννη (1791-1797). Στο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης* (σσ. 81-118). Κοζάνη.
- Δημαράς, Κ. (1977). *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. Αθήνα:Ερμής.
- Δημαράς Κ. (1975). Το σχήμα του Διαφωτισμού. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, (Τόμ.ΙΑ', σσ.328-359). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Ζυγούρης, Φ. (2010). *Ιστορικά σημειώματα περί Σιατίστης και λαογραφικά αυτής*. Σιάτιστα.
- Ηλιαδέλης, Σ. (2005). *Μακεδόνες απόδημοι στη Μεσευρώπη (1650-1950), Η συμβολή τους στην οικονομία και στον πολιτισμό*. Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης.
- Ηλιάδου-Τάχου, Σ., & Ανδρέου, Α. (2009). Οι δομές της παιδείας στα "κρυφά σχολεία" (1453-1912). Από το μύθο στην επιστημονική προσέγγιση της Ελληνικής παιδείας την περίοδο της οθωμανοκρατίας. Στο *κθ' και κη' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο, Πρακτικά της Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας*, (σσ. 85-135). Θεσσαλονίκη.
- Ηλιού Φ. (2003). Νεοελληνικός Διαφωτισμός- Η Νεωτερική Πρόκληση. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, (Τομ. 2, σσ. 9-26). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καλαμάτας, Α. (2011). *Ευγένιος Βούλγαρις (1716-1806): σκιαγράφηση των πολιτισμικών αλλαγών και των ιδεολογικών ζυμώσεων στον 18^ο αιώνα*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη.
- Καμηλάκης Ι., Π., & Καραμάνες, Θ. (2016). Η χρήση του κρασιού και του τσίπουρου στον καθημερινό βίο και στα έθιμα του κύκλου της ζωής και του κύκλου του χρόνου στις

- περιοχές Κοζάνης και Γρεβενών. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 1043-1083). Γρεβενά.
- Καραμπελιάς, Γ. (2016). Οι Δυτικομακεδόνες σύντροφοι του Ρήγα Βελεστινλή και η επιγενέστερη δράση τους. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 311-334). Γρεβενά.
- Καραμπελόπουλος, Δ. (2015). Επαναστατικότητα του Ρήγα Βελεστινλή και Γαλλικός Διαφωτισμός. *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, (67), σσ. 97-112.
- Καραμπερόπουλος, Δ. (2014). Οι Σιατιστινοί και Κοζανίτες Σύντροφοι του Ρήγα. Στο *Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης*, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας του Δήμου Κοζάνης (σσ. 313-324). Κοζάνη.
- Καρανάσιος, Χ. (1996). Η Σχολή Κοζάνης κατά τον 18ο αι. βάσει χειρογράφων, εγγράφων και εντύπων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης. Στο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός; απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης* (σσ. 143-179). Κοζάνη.
- Καρανάσιος, Χ. (2016). Η παιδεία ως παράγωγο και παραγωγός λόγου, ήθους και συλλογικής αυτοσυνείδησης στη Δυτική Μακεδονία (16ος-19ος αι.). Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 565-608). Γρεβενά.
- Καραφύλλης, Γ. (1996). Η έννοια του φωτός και του φωτισμού στη φιλοσοφία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Στο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός: απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου του Ινστιτούτου Βιβλίου και Ανάγνωσης* (σσ. 207-230). Κοζάνη.
- Κιτρομηλίδης Π. (2003). Η πολιτική σκέψη του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, (Τόμ.2, σσ.27-38). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κιτρομηλίδης, Π.Μ. (2000). *Νεοελληνικός Διαφωτισμός-Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, μτφρ. Σ. Νικολούδη. Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Κονδύλης, Π. (1998). *Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*. (Τόμ. Α΄). Ιστορική Βιβλιοθήκη Θεμέλιο.
- Κοντός, Δ. (2013). *Ιστορία της μητρόπολης Καστοριάς κατά την περίοδο 1767-1912*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο. Θεσσαλονίκη.
- Κουρνούτος, Γ. Π. (1953). Σχολεία της τουρκοκρατούμενης Καστοριάς. Στο Α. Κεραμόπουλλου, *Γέρας*, σσ. 426-468. Αθήνα.
- Λάππας Κ. (2003). Η εκπαίδευση-Οργάνωση και λειτουργία των σχολείων 1770-1821. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, (Τομ.2, σσ.75-100), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λεγράνδ, Α. (1891). *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων*, Μτφρ. Σ. Π. Λάμπρου. Αθήνα.
- Λιούφης, Π. (1924). *Ιστορία της Κοζάνης*. Αθήνα.

- Λοφίτη, Σ. (2016). Ζητήματα διακειμενικότητας στο ποιητικό έργο του Γεώργιου Σακελλάριου. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 731-750). Γρεβενά.
- Λυριτζής, Γ. (1951). *Αι Μακεδονικαί Κοινότητες της Αυστροουγγαρίας*. Κοζάνη.
- Μακρίδης, Ν. Β. (2011). Ο οικογενειακός ταφος του Γεωργίου Θεοχάρη, συντρόφου του Ρήγα, στη Λειψία. *Ερανιστής*, (28), σσ. 368-375.
- Μαλαφάντης, Κ. (2002). Ο Δημήτριος Ν. Δάρβαρης, Η Παιδαγωγική και ο «Ηδυσμένος Λόγος». *Παρνασσός*, (ΜΔ΄), σσ. 94-114.
- Μαρινέσκου, Φ. (2016). Ο Αθανάσιος Χριστόπουλος στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 693-703). Γρεβενά.
- Μέγας, Χ. Α., & Δελιαλής, Ν. (1963). «Αμφιλόχιος Παρασκευάς, Συμβολή στην ιστορία της παιδείας της Κοζάνης κατά τον 18° αιώνα». *Μακεδονικά*, (5), σσ. 415-437.
- Μεγδάνης, Χ. (1818). *Λύχνος του Διογένους Ή Χαρακτήρες Ηθικοί*. Βιέννη.
- Μεγδάνης, Χ. (1819). *Καλλιόπη Παλινοστούσα Ή Περί Ποιητικής Μεθόδου*. Βιέννη.
- Μήλιου, Α. Θ. (2017). *Κοινότητες των Ελλήνων στα Βαλκάνια. Οικιστικό, μνημειακό απόθεμα στην περιοχή του Βανάτου και της Τρανσυλβανίας*. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη.
- Μπάκανος, Ι. (2007). «*Η κριτική υποδοχή των ΛΥΡΙΚΩΝ του Αθανάσιου Χριστόπουλου (1811-2001)*». Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας. Φλώρινα.
- Μπόμπου-Σταμάτη, Β. (1995). Ο Μεθόδιος Ανθρακίτης και τα "Τετράδια". *Ελληνικά*, (45), σσ. 111-127.
- Μπόντας Μ., Γ. (1989). Οι πρόδρομοι της ελληνικής δημοσιογραφίας Σιατιστινοί αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου και η πρώτη ελληνική εφημερίδα. *Ελιμειακά*, (23).
- Μπουμπουλίδης Κ., Φ. (1977). «Ποικίλα φιλολογικά Α' ανέκδοτα στιχουργήματα του Μιχαήλ Περδικάρη». *Μακεδονικά*, σσ. 236-257.
- Νικολαΐδου, Ι. Ε. (1980). Συμβολή στην ιστορία τεσσάρων ελληνικών κοινοτήτων της Αυστροουγγαρίας (Zemun, Novi Sad, Orsova, Temesvar) . *Δωδώνη*, (9), σσ. 323-373.
- Νοτοπούλου, Β. (2011). *Ο Κοζανίτης ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Ο βίος, το έργο και η συμβολή του στην εξέλιξη της Ιατρικής κατά την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού με βάση τα ανέκδοτα αυτόγραφα του*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Ιωάννινα.
- Νοτοπούλου, Β. (2014). Η παράδοση των ιατροφιλοσόφων στην Κοζάνη και τη Σιάτιστα 18ος με αρχές του 19ου αιώνα. Στο *Κοζάνη, 600 χρόνια ιστορίας. Γένεση και ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας του Δήμου Κοζάνης*. Κοζάνη.

- Νοτοπούλου, Β. (2016). Ανέκδοτη επιστολή προς τον Κοζανίτη ιατροφιλόσοφο Μιχαήλ Περδικάρη. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών* (σσ. 751-762). Γρεβενά.
- Ντ' Αλαμπέρ Ζ. (2005). *Προεισαγωγικός λόγος στην Εγκυκλοπαίδεια*, μτφρ.Τ. Δημητρούλια. Αθήνα: Πόλις.
- Παπαγεωργίου, Γ. (1992). Ο Κοζανίτης λόγιος έμπορος Γεώργιος Ρουσιάδης. *Δωδώνη*, (21), (σσ. 345-383).
- Παπαδόπουλος, Σ. (1970). *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Παπαδόπουλος, Σ. (1975). Ο Μέγας Πέτρος και οι Έλληνες. Η ελληνική επανάσταση του 1770 και ο αντίκτυπός της στις ελληνικές χώρες. Στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (Τόμ. ΙΑ', σσ. 58-85). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Παπαϊωάννου, Δ. (2003). Σχολές του ευρύτερου Ελληνισμού επί Τουρκοκρατίας : «Η Αυθεντική Ακαδημία Βουκουρεστίου». Στο *Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα, Πρακτικά 2ου Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης του Εργαστηρίου Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης*. Πάτρα.
- Παπάς Α., (2015). «*Μιχαήλ Παπαγεωργίου ο Σιατιστεύς: Ο λόγιος δάσκαλος του 18ου αιώνα και το συγγραφικό του έργο*». Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο. Θεσσαλονίκη.
- Πατηνιώτης, Μ. (2001). *Απόπειρες διαμόρφωσης επιστημονικού λόγου στον ελληνικό χώρο του 18ου αιώνα. Αρχές της φιλοσοφίας στο έργο του Ευγένιου Βούλγαρη και του Νικηφόρου Θεοτόκη*. Διαπανεπιστημιακό Πρόγραμμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας των Επιστημών και της Τεχνολογίας. Αθήνα.
- Πατρινέλης, Χ. Γ. (1995). Δάσκαλοι της Σχολής Κοζάνης (Από τον Γεώργιο Κονταρή ως τον Ευγένιο Βούλγαρη), *Ερανιστής*, (20), Αθήνα.
- Περδικάρης, Μ. (1817). *Προδιοίσεις εις των Ερμήλων ή Δημοκριθηράκλειτον*. Βιέννη.
- Περραιβός, Χ. (1860). *Σύντομος Βιογραφία του Αοίδιμου Ρήγα Φεραίου του Θεπταλού*. Αθήνα.
- Πλεμμένος, Γ. (2016). Οι πρώτες μελοποιήσεις των έργων του Καστοριανού ποιητή Αθανάσιου Χριστόπουλου. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών*. Γρεβενά.
- Σαββίδης, Θ. (2016). Δυτικομακεδονική διατροφή. (σσ. 1085-1090). Γρεβενά: Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Μελετών. Στο *Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Ιστορίας Δυτικής Μακεδονίας της Εταιρείας Δυτικομακεδονικών Μελετών*. Γρεβενά.
- Σάθας Ν., Κ. (1868). *Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι δαλαμψάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821)*. Αθήνα.

- Σακελλάριος, Γ. (1817). *Ποιημάτια*. Βιέννη.
- Σειρηνίδου, Β. (2005). Βαλκάνιοι έμποροι στην Αψβουργική Μοναρχία (18ος-μέσα 19ου αιώνα) εθνοτικές ταυτότητες και ερευνητικές αμηχανίες. Στο Μ. Α. Στασινοπούλου, & Μ.-Χ. Χατζηϊωάννου (επιμ.), *Διασπορά -Δίκτυα -Διαφωτισμός, Τετράδια Εργασίας Τεύχος 28* (σσ. 53-82). Αθήνα.
- Σπυριδωνίδης, Η. (2006-2007). «Carlo Goldoni "La vedova scaltra" και "L' amore paterno": Ο κοσμοπολιτισμός και ο πρώιμος φεμινισμός της Μητιώς Μεγδάνη – Σακελλαρίου στο πλαίσιο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», *Επετηρίδα Τμήματος Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας ΑΠΘ, III*.
- Σπυριδωνίδης, Η. (2012). *Η ιταλική επιρροή των μεταφράσεων στην Κοβεντάρειο Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο. Θεσσαλονίκη.
- Στάθη, Π. (1995). *Χρυσάνθος Νοταράς Πατριάρχης Ιεροσολύμων, Πρόδρομος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Αθήνα.
- Τεμπέλης, Η. (2017). «Διδασκαλικά όσα ευγενίζουν»: Η αντιπαράθεση του Αθανασίου Ψαλίδα με τον Σιατιστινό λόγιο Μιχαήλ Παπαγεωργίου. *Αλιάκμονος ροῦς*, (1), σσ. 53-72.
- Τεμπέλης, Η. (2020). Η «λογική και ἄυλος και ἄθανατος ψυχή» κατά τον ιατροφιλόσοφο Θωμά Μανδακάση. Στο *Αυτογνωσία και επιμέλεια Ψυχής/Εαυτού*, επιμ. Μ. Μουζάλα, σσ.285-298. Αθήνα: Παπαζήση.
- Τεμπέλης, Η. (2018). «Τὰ ἀπάνθρωπα ξυλίσματα και ὑβρίσματα»: Θωμάς Μανδακάσης ο πρώτος παιδαγωγός του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. *Ξενοφών*, (3), σσ. 100-112.
- Τζάκης, Δ. (2003). Ρωσική παρουσία στο Αιγαίο, Από τα Ορλωφικά στο Λάμπρο Κατσώνη. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, (Τόμ. 1, σσ. 115-150). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Τζιάτζιος, Σ. Ε. (2017). Η Φιλική Εταιρεία και ο Γεώργιος Λασσάνης. *Μακεδονικά*, (1), σσ. 195-226.
- Τόζης, Γ. (2017). Σιατιστινά. *Μακεδονικά*, (2), σσ. 311-331.
- Τσότσος, Γ. Π. (2011). *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας Το οικιστικό δίκτυο 14ος-17ος αιώνας*. Θεσσαλονίκη: Αντώνιος Σταμούλης.
- Χατζηγεωργίου, Ε. (2012). *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος. Η "Εφημερίς" των Μαρκίδων Πούλιου*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο. Θεσσαλονίκη.
- Χριστοδουλίδου, Κ. Ο. (2019). *Η ευδαιμονία ως σκοπός της παιδείας στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού και Νεοελληνικού Διαφωτισμού*. Πανεπιστήμιο Πατρών. Πάτρα.